

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN
EBÛ CAFER MUHAMMED BÂKİR

ÖZNUR KÖROĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. MEHMET ATALAN

AĞUSTOS - 2022

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Öznur KÖROĞLU

İmza

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN EBÛ CAFER MUHAMMED BÂKİR

ÖZNUR KÖROĞLU

**KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

DANIŞMAN: PROF. DR. MEHMET ATALAN

Hicri birinci ve ikinci asır pek çok ilmi, mezhebi, dini ve siyasi hareketlerin zuhur ettiği dönemdir. Yaşanan dini ve siyasi hareketler neticesinde Mu'tezile, Hariclik Mürcie ve Şîa gibi mezhepler ortaya çıkmıştır. Biz araştırmamızda Şîa mezhebinin önemli gördüğü bir sima olan Ebû Câfer Muhammed Bâkır'ı ele alacağız.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde izlenilen metoda, kullanılan kaynaklara ve Muhammed Bâkır'ın yaşadığı döneme kısaca yer verilmiştir. Birinci bölümde onun ilmi, sosyal ve siyasi hayatına yer verilmiştir. O siyasetten ziyade ilmi çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Döneminde meydana gelen karışıklıklarda hiçbir şekilde yer almayıp kendini ilme vermiştir.

Muhammed Bâkır'ın Ebû Hanîfe ile olan ilişkisi, hadis, tefsir ve fıkıh ilmindeki yeri, alimlerin özellikle kaynaklarda onun rivayetlerinden yararlanması da değerlendirmeye çalıştığımız konulardır. Ayrıca onun ders aldığı diyebileceğimiz hocaları ve öğrenci silsilesi hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde bedâ, takiyye, imamet, rec'at sahabe, mehdilik gibi konulardaki görüşleri değerlendirildi. O gulât fırkaların aşırı fikirlerinden uzak kalmış hatta ona mehdilik, rec'at kendisine özel mana atfedenleri lanetlemiştir. Yine tevhid, nübüvvet, Kur'an, kader ve iman konuları hakkındaki görüşleri değerlendirilip onun Şiilikten uzak Medine ehline yakın olan fikirleri ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Muhammed Bâkır, Sünnî, Şiîlik, Mezhep, Gulât, İmam

Ağustos 2022, 104 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****ABÛ JAFAR MOHAMMAD AL-BÂQIR AS REGARDS THE HISTORY OF
THE CREEDS****ÖZNUR KÖROĞLU****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES****SUPERVISOR:PROF. DR. MEHMET ATALAN**

The first and second centuries of hijri were a period in which many scientific and political movements emerged. As a result of the scientific and political movements experienced, sects such as Mu'tazila, Haricilik Murjie, Shia emerged. Among these sects, the Shia sect has an important place and Muhammad Bâkır, a figure that this sect also considers important, is the subject of our research. Our thesis consists of an introduction and two parts. In the introduction, the method followed, the sources used and the period in which Muhammed Bâkır lived are briefly mentioned.

In the first part, his scientific, social and political life is included. He has come to the fore in the scientific aspect rather than the political aspect. He did not take any part in the confusions that occurred in his period and gave himself to science. His relationship with Abu Hanifa was tried to be evaluated. Again, scholars have evaluated him as a strict narrator and his place in the science of hadith, tafsir and fiqh has been tried to be revealed. Again, it was tried to focus on his teachers, which we can call his sources of knowledge, and the line of students who transfer this knowledge to the next generation.

In the second part, his views on subjects such as beda, taqiyya, imamet, rec'at companion, and the Mahdi were evaluated. He stayed away from the extreme ideas of the gulat sects on such matters attributed to him, and even cursed those who attributed special meanings to him in matters such as being the Mahdi and rec'at. Again, his

narrations about tawhid, prophecy, the Qur'an, destiny and faith were evaluated and it was tried to reveal his ideas that were close to the people of Madina, who were far from Shiism.

KEYWORDS: Mohammad Bâqir, Sunnî, Shiism, Creed, Ghulât, Imâm

August 2022, 104 Page

TEŞEKKÜR

Karma toplumların dinamik yapısı düşünce ayrılıklarıyla ve isyanlarla kendini göstermiştir. İslam düşünce yapısı da tek düze bir hareketi veya bir hareketi bünyesinde barındırmamaktadır. Bu hareket pek çok kültürün, coğrafyanın etkisiyle beraber farklı ideoloji ve gruplara dönüşerek günümüze kadar gelmeyi başarabilmiştir. Bu farklı diyebileceğimiz gruplardan birisi de hiç şüphesiz Şîa mezhebi. Bu mezhep sadece temsil ettiği kitlenin sayı bakımından değil savunduğu fikirleri bıraktığı etkileri açısından da geniş akisler uyandırmış bir mezheptir. Bu mezhebin nüvelerinin Ehl-i Beyt soyuna münhasır kılınması sadece bu mezhebi değil bütün Müslümanların dikkatini ve alakasını çeken bir durum olmuştur. Bu yüzden hem Şîa mezhebi hem de Ehl-i Sünnet mensuplarınca önemli görülen imamların gerçek kişiliği daha doğru, tutarlı yargılara varabilmek açısından araştırılmaya değer görülmüştür. Araştırmamızda Muhammed Bâkır'ın temel görüşlerinin yanlışlığını veya doğruluğunu sorgulamaktan öte, ona ait olanları tespit edip İslam düşüncesinin gelişimine katkısını ortaya koymaya çalıştık.

İlk bölümde Muhammed Bâkır'ın hayatına, ilmine dönemin tarihi serencamına, hocalarına ve öğrencilerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Onun eğitim aldığı hocalar kitlesinin vardır ve onlardan naklettiği rivâyetleri öğrencileri vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Yine Ebu Hanîfe ile olan ilişkisinin ne boyutta olduğu bir hoca öğrenci ilişkisinin olup olmadığı hatta Ebu Hanîfe'yi Mürchie mezhebinden görüp görmediği elde edilen rivâyetler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde onun itikad ve diğer mezhepler ile ilgili görüşlerine yer verilip gerçek düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma da objektiflik en başta dikkate alınıp kaynaklardaki yanlış bilgilerin önüne geçilmeye çalışılmış ve hem Şîa hem Sünnî kaynaklardan ortak bir Muhammed Bâkır algısı inşa edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız süresince çalışmalarımızı takip edip manevi destekleriyle birlikte zengin kütüphanesini bana açan kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Atalan'a teşekkürü borç bilirim. Yine çalışmanın okunması ve tashihlerin yapılmasında emekleri geçen Prof. Dr. Cemil Hakyemez ve Doç. Dr. Mustafa Aykaç hocalarıma, tezin en başından itibaren görüş ve tavsiyelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mehmet

Nadir Özdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Koçak’a şükranlarımı sunuyorum. Tezin her aşamasında fikir ve düşüncelerini benimle paylaşan değerli dostlarım Kübra Toplu ve Sevgi Tufan’a, her zaman desteğini yanımda hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZNUR KÖROĞLU

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2 Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
1.3 Metot ve Kaynaklar	2
1.3.1 Metot.....	2
1.3.2 Kaynaklar.....	4
1.4 Muhammed Bâkır'ın Yaşadığı Dönemin Yapısı	7
1.4.1 Dönemin Siyasi Yapısı	7
1.4.2 Dönemin Fikir Hareketleri.....	14
2. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN HAYATI	18
2.1 Doğumu, Nesebi ve Lakabı	18
2.2 Babası	22
2.3 Kardeşleri	24
2.3.1 Zeyd b. Ali b. Hüseyin.....	24
2.3.2 Ömer b. Ali b. Hüseyin.....	27
2.3.3 Abdullah b. Ali b. Hüseyin	28
2.3.4 Hüseyin b. Ali b. Hüseyin.....	28
2.4 Hanımları ve Çocukları	28
2.5 Hocaları ve Öğrencileri	29
2.5.1 Hocaları.....	29
2.5.2 Öğrencileri	32
2.6 Muhammed Bâkır ve Ebû Hanîfe.....	36
2.7 Muhammed Bâkır ve Mürcie	39
2.8 Ona Nispet Edilen Eserleri	40
2.9 Muhammed Bâkır'ın İlmi.....	42
2.9.1 Tefsir İlmindeki Yeri	44
2.9.2 Hadis İlmindeki Yeri	47
2.9.3 Fıkıh İlmindeki Yeri	49
2.9.4 Zühd ve Takvası.....	53
2.10 Dönemin Halifeleriyle Olan İlişkisi	56
2.11 Vefatı	58
3. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN DÜŞÜNCE YAPISI	61
3.1 İtikadi Görüşleri	61

3.1.1	Tevhid	61
3.1.2	Nübüvvet.....	65
3.1.3	Kader.....	67
3.1.4	İman	68
3.2	Diğer Görüşleri.....	70
3.2.1	Sahabe	70
3.2.2	İmamet	73
3.2.3	Mehdîlik.....	75
3.2.4	Takiyye	77
3.2.5	Rec'at	80
3.2.6	Bedâ	82
3.3	Din Anlayışı ve Diğer Mezheplere Bakışı	84
3.3.1	Din Anlayışı	84
3.3.2	Kaderiyye ve Mürcie Hakkında	85
3.3.3	Muhammed Bâkır ve Gulât.....	87
4.	SONUÇ	92
	KAYNAKLAR	95

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâtüvesselâm
b.	Bin/ibn
bkz.	Bakınız
bnt.	Bint
çev.	Çeviren
d.	Doğum
Ed.	Editör
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
krş.	Karşılaştırmız
m.	Miladi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
r.a.	Radiyallahu Anh
s.	Sayfa
tahk.	Tahkik
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme eden
y.y.	Yayıncı yok
akt.	Aktaran
t.s.	Tarihsiz
nşr.y.	Neşreden yok

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Hicri birinci ve ikinci asırda itikadi fikirlerin oluşum dönemlerinde önemli bir sima olan Muhammed Bâkır hem Şîa hem de Ehl-i Sünnet için önemli bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun Şîa için önemli bir sima olması hatta bu mezhebin önemli derecede bilgi kaynağını teşkil etmesi hayatını tam anlamıyla araştırılmasını önemli kılmıştır. Nitekim Şîa mezhebinin inşa ettiği Muhammed Bâkır siması ile Ehl-i Sünnet âlimlerinin inşa ettiği simanın aynı olmadığını görüyoruz. Araştırmamızda kaynakların eleştiri süzgecinden geçirilmesi yöntemi ile gerçeğe en yakın şekilde tez inşa edilmeye çalışılmıştır.

Hayatı hakkında onlarca kaynak olmakla birlikte biz bu kaynaklar içerisinde akademik sahada kullanabileceklerimize sınırlama getirerek onlardan istifade ettik.

Tezde ilk olarak yaşadığı dönemin tarihi serencamı ve dini söylemleri kısaca anlatılmıştır. Ardından onun tarihsel hayatına, aile bireylerine yer verilmiştir. Bazı önemli görülen âlimlerle olan diyaloglarına ve onlara karşı tutumlarına yer verilip düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise ona nispet edilen görüşler objektif bir şekilde anlatılmaya çalışılmış her iki mezhebin de iddialarına yer verilmiştir.

1.2 Araştırmanın Önemi ve Amacı

Yapılan araştırmada İslam düşüncesinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan Muhammed Bâkır'ın gerçek kişiliği ve düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Onun fikirleri günümüzde de Şîa mezhebi için önemli bir temeli oluşturmaktadır ve yine 12 imamdan görülmesi Şîa'nın hadis ve fıkıh konularında önemli bir nüve oluşturması hatta Şîa'nın teşekkülünde önemli bir yere sahip olması onun hayatının araştırılmasını önemli kılmıştır.

Şii kaynaklarda ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen rivâyetler esas alınıp objektif olarak Muhammed Bâkır'ın gerçek kişiliği ve düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de kaynakların kullanılması ve kaynaklarda bulunan rivâyetlerin ele alınmasında akıl süzgecinden geçirilerek tez de kullanılmaya özen gösterilmiştir.

1.3 Metot ve Kaynaklar

1.3.1 Metot

İnsanın dünyaya gelmesiyle birlikte yaşadığı çevreyi tanıma isteğini de beraberinde getirmiştir. İnsan bu isteğini, ilk başlarda duyularıyla algılamış, ardından da kendisine bahsedilen akli devreye sokmuştur ve etrafında bulunan nesnelerin hakikatini daha iyi anlamaya çalışmıştır. Nesnelere yönelen insan (özne), onlar üzerinde düşünerek, bir zihinsel etkinlik gerçekleştirmeye başlamış ve bu etkinlikler sonucu kavramlara ve kavramlardan yola çıkarak önerme ve çıkarımlara varmıştır.¹ Daha genel manada kendisinin sorguladıklarına, tatmin olabilecek bilgiler bulmaya çabalamıştır.

Bilgi, özne (bilen) ve nesne (bilinen) arasında oluşan bir süreçtir ve bu sürecin sonunda ortaya çıkan ürüne de bilgi adı verilir.² Bilimsel bilgi ise; insan aklının belli bir konuya yönelerek elde ettiği yöntemli, sistemli düzenli, tutarlı ve geçerli, kanıtlanabilir ve denetlenebilir nesnel (objektif) bilgisine denir.³ Bir araştırmacının tezinde yapmaya çalıştığı şey de bilgi yığınları arasından kendisinin savunabileceği, tutarlı bulduğu ve en önemlisi gerçeğe en yakın gördüğü bilgileri, bilimsel bilgi şeklinde bilim dünyasına kazandırmaktır. Biz de tezimizde elde ettiğimiz pek çok bilgi yığını arasından Muhammed Bâkır'ın tarihi kişiliğini ortaya çıkarmaya çalıştık.

İslam bilimlerindeki bilimsel bilgi, fen bilimlerinde olduğu gibi kesin değildir. İslam bilimlerinde olan bilgi, dini bilgi değil dini bilgiye dair bir bilgidir.⁴ Daha anlaşılır manada bilimsel yayınlar kesin bir bilgi ya da ilahi bir bilgi özelliği taşımamaktadır.

¹ Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, (İstanbul: Sentez Yayınları 2014), 17.

² Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 16.

³ Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 17.

⁴ Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, (İstanbul: Kuramer Yayınları 2017), 68.

Her biri çıkarımdır. Genel manada Sosyal bilimlerin özelde İslam bilimlerinin, fen bilimleri gibi keskin çıkarımları yoktur. Fen bilimlerinde $2+2=4$ gibi kesin bir önermeden bahsedilirken sosyal bilimlerde çıkarımlar, çıkarımlara inanma ve onları savunabilme söz konusudur. Her çıkarım da belli bir disipline tabi olmak zorundadır. Biz de tezimizle ilgili çıkarımları, kanaatleri bildirirken Mezhepler tarihi alanında ortaya konan yöntemlerden faydalanmaya çalıştık.

Kullandığımız kaynaklar doğrultusunda, elde ettiğimiz bilgileri yanlış ve doğru olarak kategorize ettik. Şîa'nın muteber saydığı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere, bu kaynakların yanlı ve taraflı bir şekilde yazılmış olabileceğini göz önüne alarak, itina ile yaklaştık ve de tezimizde kullanırken eleştiri süzgecinden geçirerek ayıklayarak kullanmayı tercih ettik. Bâkır'a ait olan rivâyetleri tespit ederken akla en yatkın olanını benimseme olarak da niteleyebileceğimiz “menkulde makulün aranması”⁵ metodundan yararlanılmıştır.

Çalışmamız biyografik bir çalışma olduğu için Muhammed Bâkır'ın hayatı ele alınırken objektiflik ilkesine riayet edilmiştir. Daha çok eleştirel bir yaklaşımla önceden var olan kanıksamalar, önyargılar bir tarafa bırakılıp nesep ve rical kaynakları öne alınarak gerçek tarihsel kişiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yine şahıslar üzerine derinleşme ilkesi⁶ göz önüne alınarak Bâkır'ın herhangi bir mezhebe mensup kılınmaya çalışılması veya onun gerçek fikirleri gizlenerek ona yalan atıflarda bulunulup o mezhebin öncüsüymüş gibi olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Onun kişiliği, görüşleri ortaya çıkarılırken yaşadığı bağlamdan ayrı düşünülmemiştir. Yaşadığı çevre, irtibatta olduğu kişiler, kabilevi ve ailevi sorumlulukları ve içinde bulunduğu psikolojik durumu, görüşleri ele alınırken daima göz önüne alınmıştır.

Araştırmamızda Muhammed Bâkır'ın temel görüşlerinin yanlışlığını veya doğruluğunu sorgulamaktan öte, ona ait olanları tespit edip İslam düşüncesinin gelişimine katkısını ortaya koymaya çalıştık.

⁵ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 71.

⁶ Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri Târîhinde Usûl Meselesi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji Usûl Mes'eleleri*, (İstanbul: Ensar Neşriyât, 2005), 437

1.3.2 Kaynaklar

Muhammed Bâkır'ın hayatının ve düşünce yapısının anlatıldığı bu çalışma da ilk bölümde onun hayatına yer veren tabakât ve tarih kaynakları kullanılmıştır. Bunların arasından İbn Sa'd'ın (ö. 230/846) *Tabakâtü'l-kübra'sı*,⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Siyerü'n âlâ min-nübela'sı*,⁸ *Târihu'l-İslâm'ı*⁹ çok fazla kullanılan Sünnî tabakât kaynaklarındandır. Yine İbn Âsakir'in (ö. 571/1176) *Târihu Dimeşk'i*,¹⁰ ve İbn Ebî Selc'in (ö. 325/936) *Târihu'l-eimme*¹¹ adlı eseri kullanılan belli başlı kaynaklar olmuştur.

Bâkır'ın aile efradının ve kardeşlerinin hakkında kısa ve önemli bilgilerin yer aldığı İbn Fundûk'un (ö. 565/1169) *Lübâbu'l-ensabı*'ndan¹² faydalanılmıştır. Dönemin tarihi serencamı verilirken Taberî'nin (ö. 310/923) *Târih'i*,¹³ Belâzuri'nin (ö. 279/892) *Ensâbü'l-eşraf'ı*,¹⁴ İbnü'l Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih'i*,¹⁵ Halife b. Hayyat'ın (ö. 240/854) *Târih'i*,¹⁶ Ya'kubî'nin (ö. 292/ 905'ten sonra) *Târih'i*,¹⁷ İbn Nedim'in (ö. 385/995), *el-Fihrist'i*¹⁸ kullanılmıştır. Makalat türü eserlerde İslam mezhepleri tarihi alanınınında temel kaynakları olan Eş'ari'nin (ö. 324/935-36) *Makâlatü'l-İslâmiyyîn'i*,¹⁹ Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *El-fark beyne'l-fırak'ı*,²⁰

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd (ö. 230/845), *Tabakâtü'l-kübra*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990).

⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabi, 1993).

⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabi, 1993).

¹⁰ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen (ö. 571/1176), *Târihu Dimeşk*, nşr: Amr b. Gurâme, (Beyrut: Darü'l-Fikir 1415/1995).

¹¹ İbn Ebî's-Selc Bağdâdî (ö. 325/936), *Mecmuatü'n-nefise fî târihi'l-eimme* (Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002).

¹² Ebû'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî İbn Fundûk (ö. 565/1169), *Lübâbü'l-ensâb ve'l-ekâb ve'l-e'gâb*, nşr. Mehdî er-Recâî, (Necf: Mektebetü Âyetullâhî'l-Uzmâ er-Mer'aşî, 2007).

¹³ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezîd et-Taberî (ö. 310/923), *Târihü'l-ümem ve'l-müluk*. y.y. (Beyrut: Darü'l-Türas, 1387).

¹⁴ Ebû'l-Abbas Ahmed b Yahyâ b Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*. (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996).

¹⁵ Ebû'l-Hasan İzzeddin Alî b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), nşr. Ömer Adüsselam Tedmürî, *el-Kâmil fi't-târih*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabi, 1997).

¹⁶ Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Târihu Halife b. Hayyât*, nşr.:Ekrem Diya' Amr, 3. Baskı (Beyrut:Müessesetü'r-Risale 1397)

¹⁷ İbn Vazîh Ahmed b İshak b Ca'fer Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*. (Necf: Mektebetü Haydariyye, 1964).

¹⁸ Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedim (ö. 385/995), *el-Fihrist*, trc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019).

¹⁹ Ebû'l-Hasan el-Eş'ari (ö. 324/935-36), *Makâlatü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafü'l-musallîn*, thk. Nuaym Zuzur, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005).

²⁰ Ebû Mansur Abdülkahir b Tahir b Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırak'ı* n-naciye minhum. (Beyrut: Darü'l-Afâki'l-Cedîd, t.s.).

Şehristani'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihâl'i*²¹ Kummî-Nevbahti'nin *Kitâbu'l-Makâlât*²² isimli eserleri çok kullanılan eserlerdendir.

El-Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *Menakibu İmam'ı Azam Ebu Hanîfe*²³ eseri Ebû Hanîfe ve talebelerinin biyografilerini ihtiva eden bu eser, Bâkır ve Ebû Hanîfe arasındaki diyalogları vermesi açısından yine kullandığımız eserler arasındadır. es-Saymerî'nin (ö. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*²⁴ ve adlı eserinde bulduğumuz Ebû Hanîfe ve Bâkır diyalogu aralarındaki hoca öğrenci ilişkisini yansıtmaya açısından birbirlerine karşı nasıl bir tutum içerisinde olduklarını bize göstermesi açısından istifade ettiğimiz bir eser olmuştur.

Muhammed el-Bâkır'ın hoca ve öğrencileri için hem Sünnî hem de Şîî kaynaklar kullanılmıştır. Zehebî'nin (ö. 748/ 1347) *Mizânu'l i 'tidâl'i*²⁵ ile İbn Hacer'in (ö. 852/ 1449) *Tehzîbü't-tehzib ve takribu't-tehzib'i*²⁶ ile şîî rical eserlerinden Keşşî (ö. 450/ 1059) *Ricâl'i*²⁷ gibi kaynaklar kullanılmıştır.

Şîî literatürde yine çokca faydalandığımız eserler arasında Küleynî'nin (ö. 329/ 941) *Kâfî'si*²⁸ en çok faydalandıklarımız arasındadır. Onun görüşlerini tam olarak tespit etmeye çalışırken kaynağın şîî bir kaynak eser olduğunu göz önünde bulundurarak eleştiri süzgecinden geçirip en doğru sonucu bulmak adına kullanırken biraz daha dikkatli olmaya çalıştık. Tûsî'nin (ö. 460/ 1069) *el-İstibsâr'ı*²⁹ ile *Tehzîbü'l Ahkâm*'ından³⁰ onun fıkhi konulardaki görüşlerini tespit etmeye çalışılırken

²¹ Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b Abdilkerîm b Ahmed Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihâl*. (Kahire : Müessesetü'l-Halebî, 1968).

²² Muhammed b. Hasan Kummî-İsmâîl b. Ali Nevbahtî, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-firak fî raku's-Şîa*, çev. Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu (Ankara: Ankara Okulu, 2004).

²³ Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî, *Menakibu İmam'ı Azam Ebû Hanîfe*, (Hindistan: Meclisi Dairatü Maarifi Nizamiyye, 1321).

²⁴ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî (ö. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî 1974)

²⁵ Şemsuttin Ebû Abdullah Zehebî, *Mizânu'l i 'tidâl fî nakdi'r ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dârü'l-marife, 1963/ 1382).

²⁶ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzibü't-tehzib*, (Beyrut: Darü'l-Fikir 1984).

²⁷ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz Keşşî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Marifetü'r-ricâl*, (Beyrut: Şeri'ul-Matar 1430/2009).

²⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî (ö. 329/941), *el-Usûlü'l-kâfi*, (Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 1428).

²⁹ Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî (ö. 460/1067), *el-İstibsâr*, nşr. Seyyid Hasan el-Mûsî el-Hurâsan, (Tahran, Dârü'l kütübi'l islâmiyye, 1944/1363).

³⁰ Tûsî, *Tehzibu'l-ahkâm*, nşr. Ali Ekber Gaffar, (Tahran:Dârü'l-Kütübi'l-İslami, 1385).

kullandığımız bir başka şîî kaynak eserdir. Fıkıha dair baştan itibaren İsmâîlî fıkının en önemli kaynağı haline gelmiş Kâdî Nu'mân'ın (ö. 363/974) *De'â'imü'l-İslâm*'i³¹ kullanılmıştır. Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Risaletu'l-itikadâtî'l-İmamiyye*³² adlı kitabı, Şîî-İmâmî rivâyetlerin tamamını içeren, Arapça olan ve 400 civarında Şîî eserden yararlanılarak kaleme alınan Meclisî'nin (ö. 1111/1699) *Bihârü'l envâr*'ı³³ kullandığımız eserlerdir.

Muhammed Bâkır günümüzde de çağdaş çalışmalara konu olmuştur bir şahıstır. Bedr Muhammed Bâkır'ın kaleme aldığı *Er-Ravdu'n nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Cafer el-Bâkır*³⁴ adlı çalışma, Sünnîler tarafından çalışılan en hacimli eserdir. Eser onun hayatı, tefsir ve hadis ilmindeki yerini anlatan üç bölümden oluşan bir eserdir. Eserde Sünnî kaynaklardan gelen Muhammed Bâkır'a ait rivâyetler sıralanmış ve Şîîlerin imamet gibi iddialarına reddiyeler sıralanmıştır. Fakat çalışmada onun daha çok tefsir ve hadise dair rivâyetleri derli toplu bir şekilde verilmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın rivâyetleri ve talebeleri ile talebelerinin kendisinden aktardığı hadislerin toplu bir şekilde verildiği *Müsned-i İmâm el-Bâkır*³⁵ isimli çalışmada onun İmâmîyye literatüründeki rivâyetlerinin yer aldığı en hacimli çalışma olması da bizi rivâyet ettiklerini bulma açısından kolaylık sağlayan bir kaynak olmuştur.

Londra'da İsmâîlî Araştırmaları Enstitüsü'nde Arzina R. Lalani tarafından *Erken Dönem Şîî Düşüncesi Muhammed Bâkır'ın Öğretileri*³⁶ adlı yine çağdaş doktora çalışması tezimize ışık tutan bir başka çalışma olmuştur. Literatürü, tutarlı

³¹ Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî Kâdî Nu'mân (ö. 363/974), *De'â'imü'l-İslâm*, nşr: Asîf b. Ali Askar, (Kahire:Darü'l-Mearif 1383/1963)

³² Ebî Câfer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk (381 /991), *Risaletu'l-itikadâtî'l-İmamiyye (Şîî-İmâmîyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fırlı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978).

³³ Muhammed Bâkır b Muhammed Taki b Maksud Ali Meclisî (ö. 1110/1698-99 [?]), *Biharü'l-envârî'l-câmia li-düreri ahbari'l-eimmeti'l-ethar* (İhya'u-Kütübü'l-İslamiyye, 1983).

³⁴ Bedr Muhammed Bâkır, *Er-Ravdu'n-nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Cafer el-Bâkır* (Kuveyt: Meberretü'l âl ve'l ashâb, 1428).

³⁵ Azizullah el-Utâridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır Ebî Cafer Muhammed b. Ali aleyhimâ es-selâm*, 6. Baskı, (İntişârâtı Utârid, 1381/1962).

³⁶ Arzina R. Lalani, *Early Shi'i Thought "The Teaching of Imam Muhammad el-Bâqir"*, (Londra: The Institute of Ismaili Studies, 2003).

değerlendirmeleri ve bizlere bir taslak çizmesi açısından eserden oldukça istifade edilmiştir.

1.4 Muhammed Bâkır'ın Yaşadığı Dönemin Yapısı

1.4.1 Dönemin Siyasi Yapısı

Hz Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanların arasında bir otorite boşluğu oluşmuştur ve ilk ayrılıklar tartışmalar bu boşluğu kimin dolduracağı üzerine olmuştur. İleri gelen Sahabeyi kiramın aralarından birini lider seçmek zorunda kalmışlardır. İlk olarak Benî Saîde gölgesinde uzunca bir tartışmalardan sonra Hz. Ebû Bekîr halife seçilmiştir.³⁷ Bu durum kimilerinin hoşuna gittiği gibi kimilerini de rahatsız etmiştir. Bu toplantıdaki ilk ayrışma Ensâr-Muhâcir ayrımı olmuştur. Daha öncesinde halife Evs veya Hazrec'ten mi olsun denilirken Kureyş'ten Hz. Ebû Bekîr, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın olay yerine gelmesiyle beraber Muhâcir-Ensâr ayrımı ortaya çıkmıştır.

Halifenin kimin olacağı üzerine tartışmalar Hz. Ebû Bekîr'in Hz. Ömer'i sahabenin ileri gelenleri ile istişare etmesi sonucu yerine halef bırakması ile biraz durulsa da, zaman geçtikçe daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiş ve bu kriz Hz. Osman döneminde bariz bir şekilde kendini göstermiş ve halifenin ölümü ile sonuçlanmıştır.³⁸ Bu buhranlı ortamda Hz. Ali halife seçilmiştir ve kimileri tarafından Hz. Ali'nin halifeliği kabul edilmiş ki bu kişiler Hâşimî ailesi ve hatta bu aileye yakın olanları içerir, kimileri tarafından çekimser davranılmış bu kişiler de Abdullah b. Ömer Sa'd b. Ebî Vakkas, Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd, kimileri ise açık bir şekilde isyan etmiştir ki bu kesimi de çoğunlukla Ümeyyeoğulları ve Hz. Osman'ın katillerini isteyen sahabenin ileri gelenlerinden Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam oluşturmuştur.³⁹

³⁷ Taberî, *Târih*, 3/201-204.

³⁸ Taberî, *Târih*, 4/412.

³⁹ Taberî, *Târih*, 4/427.

Hız. Ali'nin iktidara gelmesiyle Cemel ve Sıffin savaşları iki grup arasında cereyan etmiştir. Cemel savaşında Hız. Osman'ın katillerinin verilmesi⁴⁰ talebi ile ve Hız. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyen Ümeyyeoğulları başta olmak üzere ona karşı oluşan grup teşkil etmiştir.⁴¹ Savaş, Hız. Aişe ve taraftarlarının yenilmesi ile sonuçlanmıştır.⁴² Sıffin savaşı ise Hız. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyen Muâviye'nin başını çektiği Şamlılar ile yapılmıştır.⁴³ Savaş nihayete erdirilmeden savaşta kılıçların ucuna Kur'an sayfalarının takılması ve Hız. Ali'nin ordusundaki daha sonra Hâricîler olarak adlandırılacak grubun da baskılarıyla tahkim olayı meydana gelmiştir.⁴⁴ Fakat Tahkîm kararları da bir netice vermemiş, Müslümanların iki ayrı devlet başkanı oluşmuştur. Kısa bir süre sonra Harici bir kişi tarafından suikast sonucu öldürölen Hız. Ali⁴⁵, yerine herhangi bir halef bırakmamış ve "Hız. Hasan yerine halife olsun mu?" diye sorulduğunda, kendilerinin bileceği bir iş olduğunu söyleyerek iktidara gelecek kişiyi halkın nazarına bırakmıştır.⁴⁶

Hız. Hasan halife olur olmaz yanında kardeşi Hız. Hüseyin'in de desteğiyle Muâviye'ye karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır.⁴⁷ Fakat Kûfeliler'in çekimser, disiplinsiz ve saygısız tutumları neticesinde Hız. Hasan halifeliği bırakmaya karar vermiştir. Muâviye'den gelen anlaşmaya varma fikrine müspet cevap verip Halifeliği Muâviye'ye bazı şartlar karşılığında bırakmıştır.⁴⁸ Bu duruma Hız. Hüseyin çok kızmış ve abisi ile tartışmıştır. Halifelikten vazgeçen Hız. Hasan ve ailesi tekrar Medine'ye gidip yerleşmişlerdir. Hız. Hasan'ın hicretin 40. yılında Muâviye'ye hilafeti devretmesiyle beraber Müslüman toprakları kısa bir süreliğine de olsa sakinliğe kavuşmuştur.

Muâviye'nin yaşının ilerlemesiyle onun yerine halife olacak kişinin ismi merak edilmeye başlanmıştır. Muâviye'de oğlu Yezîd b. Muâviye'yi kendi yerine halef

⁴⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/224.

⁴¹ Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 63-70.

⁴² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/221. Ya'kubî, *Târihü'l-Ya'kubî*, II:171. [Ayrıntılı bilgi için bkz: Adnan Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015)]

⁴³ Taberî, *Târih*, 4/561-565.

⁴⁴ Taberî, *Târih*, 4/563.

⁴⁵ Taberî, *Târih*, 5/143.

⁴⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/503.

⁴⁷ Taberî, *Târih*, 5/158.

⁴⁸ Taberî, *Târih*, 5/162. [Genel değerdirmeler için bkz: M. Mahfuz Söylemez, "Hız. Hasan'ın Hilafeti Muâviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslâmî Araştırmalar*, 14/3-4 (2001), 456-468; Şartlar için ayrıntılı bilgi bkz: M. Bahaüddin Varol, *Hız. Hasan*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 142.]

olarak atamaya karar vermiş ve bunun için biat almaya başlamıştır.⁴⁹ İlk zamanlarda bu konuyu belli kimselere açmış, fakat Ziyad b. Ebîhi'den gelen olumsuz tavra binaen bunu Ziyad'ın ölümünden sonra hızlandırmıştır. Zira Ziyad b. Ebîh gibi bir valiyi sırf bu konu yüzünden sinirlendirip aralarının açılmasını Muâviye hiçbir zaman istememiştir. Ziyad'ın ölmesi ile birlikte Muâviye Şam'da oğlu adına biat almaya başlamıştır.⁵⁰ Basra'dan da biat alınmaya başlanılmış ve bu vilayette sorun çıkmamıştır. Geriye Hicaz bölgesi kalmıştır, fakat Hicaz bu duruma pek sıcak bakmamıştır. Bu yüzden Muâviye biat için Medine'ye bilhassa ziyarete gelmiştir. Toplumda önemli görülen sahabenin çocuklarıyla Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ile konuşmuş onları ikna etmeye çalışmıştır. Fakat ikna olmayacaklarını anlayan Muâviye bu sefer de tehditkâr bir şekilde muhataplarına hitaben bir konuşma yapacağını, bu esnada herhangi bir şekilde itiraz eden olursa boynunu vurduracağını söylemiştir. Ardından da mescitte hutbeye çıkıp ashâb çocuklarını işaret ederek “Bunlar Müslümanların ileri gelenleri ve en hayırlılarıdır. Onlara danışmadan hiçbir şey yapılamaz. Onlar şimdi Yezîd'e biat etme konusunda razı olmuşlardır. O halde siz de Allah'ın adıyla biat edin” çağrısında bulundu.⁵¹ Herhangi bir itirazın olmaması üzerine Mekkeliler de Yezîd'e biatlerini açıkladılar. Bunun üzerine halk Hz. Hüseyin'e biat etmeyeceğini söylediği halde niçin biat ettiğini sormuş, Hz. Hüseyin ise öldürülmekten korktuğunu dile getirmiştir. Fakat Hz. Hüseyin ve onun gibi düşünenler biat etmeksizin Mekke'ye gitmişlerdir.⁵² Zira Medine'de vali tarafından Yezîd için biat alma baskıları artmıştır.

Bu noktada İbn Haldûn ve onun gibi düşünen bazı âlimlerin Yezîd'in halife olarak tayin edilmesini Muâviye için doğru bir karar olduğunu savundukları da bilinmektedir.⁵³ Nitekim Muâviye bu kararla önceden yaşanmış olan halifelik tartışmalarının yaşanmamasını Müslüman kanının dökülmesini istemediğini savunmuştur. Ümeyyeoğullarının ve Şam'da bulunan Kelb kabilesinin de kabul edebileceği tek isim Yezîd b. Muâviye idi. Zira Yezîd'in annesi de Kelb kabilesinden

⁴⁹ Taberî, *Târîh*, 5/322; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 2/218.

⁵⁰ Taberî, *Târîh*, 5/301.

⁵¹ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 217; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/152.[Ayrıntılı bilgi için bkz: İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.)]

⁵² Taberî, *Târîh*, 5/347; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/132.

⁵³ İbn Haldun (ö. 808/1406), *Târîhu İbn Haldun*, thk: Halil Şehâde, (Beyrut: Dâru'l-Fikir 1988), 1/ 263

olduğu için bu kabilenin de desteğini almış ve gönüllerini rahatlatmış oluyordu. Fakat Ümeyyeoğullarını ve Kelb kabilesini razı etmekle, diğer Müslümanların ne diyeceği konusu pek dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Zira Halifeliğin kendi hakları da olduğunu düşünen ve Hz. Peygamber soyundan olmaları sebebiyle güçlü bir konumda da olan Haşımoğulları'nın görüşü pek dikkate alınmamış gözükmektedir. Bunun sıkıntıları da ilk olarak Yezîd'in tahta geçmesiyle,⁵⁴ daha sonra da Hz. Hüseyin'e Yezîd'e biatı reddedenlerin sürekli Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet mektupları göndermesiyle artmıştır.⁵⁵ Kûfe, baştan beri hem kararlarıyla hemde sergiledikleri davranışlarıyla Ümeyyeoğullarına karşı en şiddetli ve en radikal davranan şehirdi.⁵⁶ Bu yüzden her fırsatta Ümeyyeoğulları'ndan kurtulma girişiminde bulunmuşlardır. Bu sefer de Muâviye'nin ölümünü fırsat bilerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye halife olması için davet etmişleridir. Hz. Hüseyin ise Emevîler'in hakkıyla yerine getiremedikleri halifeliği kendisine verildiğinde hakkıyla yerine getireceğini savunuyor ve devleti İslami değerler çerçevesinde adil bir şekilde yöneteceğini düşünüyordu. Bir taraftan yapılan zulüm ve haksızlıklara göz yummak zorunda kalıyor bir taraftan da layık olmayan bir kişinin halifeliğini onaylamak istemiyordu. Zira Yezîd gibi birinin halifeliğini onaylamak demek yapılan zulümlere göz yummak demektir. Bu yüzden gelen mektupların doğruluk payını düşünerek Kûfe'ye gitmeyi aklına yerleştirmişti. Bunun için Kûfe'ye kontrol amaçlı amcasının oğlu Müslim b. Âkil'i gönderdi.⁵⁷ Müslim şehre girer girmez çok iyi bir şekilde karşılanmış, çeşitli hediyelere ikramlara mazhar olmuştur. Durumdan ziyadesiyle memnun olan Müslim b. Âkil Hz. Hüseyin'e bir mektup göndererek içinin rahat olmasını ve derhal Kûfe'ye gelmesini söylemiştir.⁵⁸ Mektubu eline alan Hz. Hüseyin vakit kaybetmeden hazırlıklarına başlamıştır. Durumdan haberleri olan Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitmekten vazgeçirmek için çok yalvarmışlardır fakat Hz. Hüseyin kararından dönmemiştir. Zira Hz. Hüseyin artık zulme ve haksızlığa boyun eğmek istemiyordu. Hz. Hüseyin herhangi biri değildi o Hâşımoğullarının lideri ve Peygamber torunuydu onun karakterinde zulme ve haksızlığa boyun eğme yoktu. O da halife oğluydu ters

⁵⁴ Taberî, *Târih*, 5/338.

⁵⁵ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/5.

⁵⁶ Mustafa Özkan, *Emevîler döneminde iktidar ulema ilişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 56.

⁵⁷ Müslim b. Âkil'in babası Âkil b. Ebî Talib Sıffin savaşın da Muâviye tarafında Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır, fakat şimdi onun oğlu Hüseyin'in yoluna canını feda etmiştir.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/79.; Taberî, *Târih*, 5/347.; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/171.

giden durumlarda onun da fikri alınmalıydı, her şey yolundaymış gibi hareket edemezdi bu yüzden ya her şeye boyun eğip biat edecekti ya da durum ne olursa olsun devam edecekti. Nitekim kendisi de kararından dönmeyeceği bir yolculuğa çıkmıştır. Abdullah b. Abbas kendisini şehrin çıkışına kadar ikna etmeye çalışmıştır fakat Hz. Hüseyin kararından dönmemiştir.⁵⁹

Durumdan haberdar olan Yezîd b. Muâviye derhal Kûfe'ye Nu'man b. Beşîr'in yerine daha etkili bir vali olan Ubeydullah b. Ziyad'ı görevlendirmiştir. Şehre Ziyad'ın gelmesiyle işler ters yönde seyretmeye başlamıştır. Müslim b. Âkil'in çevresinde olanlar İbn Ziyad'dan korktukları için teker teker dağılmaya başlamışlardır. Bu yüzden Müslim b. Âkil, Ziyad'ın kendisini aradığını duyunca belli bir süre Hani b. Urve el-Murâdî'ye'nin evinde gizlenmiştir.⁶⁰ Bu süre zarfında Hz. Hüseyin'e bir mektup yazmış ve olanları anlatmıştır. Netice itibariyle Müslim b. Âkil gizlendiği yerde bulunarak meydanda herkesin önünde öldürülmüştür.⁶¹ Mektubu alan Hz. Hüseyin ise kararından vazgeçmeyerek Kûfe istikametinde ilerlemeye devam etmiştir. Müslim b. Âkil'i kendisi gönderdiği için onu ölüme terk edip kaçıp gitmek ona yakışmazdı ve diğer taraftan da Müslim b. Âkil'in oğlu Abdullah b. Âkil babasının intikamının alınmasını istiyor ve devam edilmesinde ısrar ediyordu. Kûfeye yaklaşan Hz. Hüseyin'i ilk olarak komutanlığını Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yaptığı küçük bir birlik karşıladı. Bu birlik Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye sokmamakta kararlıydı. İlerleyen günlerde Hz. Hüseyin'i ve 70 kişilik ehlini takip eden bu askeri birlikler su kuyularını ele geçirip onları susuz bırakmışlardır.⁶²

İki grubun arasında gerginliklerin artmasıyla 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680)'de savaş başlamıştır. Savaş sonucunda Hz. Hüseyin ve oğulları Hz. Hasan'ın oğulları ve amcaoğulları şehit edilmiştir.⁶³ Savaştan sağkurtulan tek kişi o sıralarda yaşı küçük ve

⁵⁹ Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Ahbârü't-Tivâl*, nşr: Abdülmenam Amir, (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-İhyau'l-Arabî 1960) 243, Taberî, *Târih*, 5/382.

⁶⁰ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/171; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/79.

⁶¹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/171.

⁶² Ya'kubî, *Târihü'l-Ya'kubî*, 2/230.

⁶³ Taberî, *Târih*, 5/420.

hasta olan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin'idi.. Hz. Hüseyin'in kesilmiş olan kafası, Hz. Hüseyin'in kız kardeşi, kızları ve hanımları, İbn Ziyad'a gönderilmiştir.⁶⁴

Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Alioğulları siyasetle ilgilenmeyi bıraksa da Kûfeliler başta olmak üzere Emevîlerle çıkarları doğrultusunda ters düşenler mücadele etmeye devam etmişlerdir. Kimi zaman da bu mücadelelerinde Alioğullarından bir lider seçme peşine düşmüşlerdir.

Kerbelâ olayından sonra Yezîd'e kızanlar Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye başladı. Medineliler ise Abdullah b. Hanzale'ye (ö. 63/683) biat ettiler. Durumu haber alan Yezîd b. Muâviye Müslim b. Ukbe (ö. 63/683) komutasındaki bir birliği önce Medine'ye göndermiştir. Müslim b. Ukbe Medinelilere teslim olmaları için üç gün süre tanımıştır.⁶⁵ Olumlu bir cevap gelmeyince tarihe Harre vakası (63/683) olarak kaydedilen vaka gerçekleşti. Bazı kaynaklarda Medinelilere yapılan eziyetler tecavüzlerin gerçekleştiğine dair rivâyetler yer almaktadır.⁶⁶ Bu vaka gerçekleşirken Alioğulları hatta genel manada Haşimoğulları olaya dâhil olmamış, evlerine çekilmişlerdir.⁶⁷ Bu konu ile ilgili olarak da Muhammed Bâkır "Ebu Tâlib ailesinden ve Abdülmuttalib oğullarından hiç kimse Harre savaşında bulunmadı. Müslim b. Ukbe, Medine'ye geldiği zaman bunlara ikramda bulundu. Meclisine yakın kıldı ve kendilerine eman yazısını verdi" demiştir.⁶⁸

Ardından Müslim b. Ukbe Mekke'ye yönelir. Kendisi yolda hastalanır ve kumandanlığı Husayn b. Numeyr'e devreder. Husayn b. Numeyr Mekkelilere aynı şekilde teslim olmalarını söyler fakat olumlu bir cevap alamaz. 64 gün kuşatma altında kalan Mekke, Yezîd b. Muâviye'nin ölüm haberi üzerine kuşatmadan kurtulur.⁶⁹

⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 3/218.

⁶⁵ Taberî, *Târih*, 5/487.

⁶⁶ Taberî, *Târih*, 5/495.

⁶⁷ İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk: Ali Şirî, (Beyrut: Dâru'l-Edva, 1990), 1/241.

⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/233

⁶⁹ Taberî, *Târih*, 5/501; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/225.

Bu sefer Yezîd'in ölümü üzerine Şam karışır. Oğlu II. Muâviye altı ay hilafet tahtında kaldıktan sonra halifeliği bırakır. Onun yerine Mervan b. Hakem, ardından oğlu Abdülmelik b. Mervan halife olur.⁷⁰

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından Kûfe'de bir taraftan Tevvâbûn hareketi diğer taraftan Muhtâr hareketi ve diğer bir taraftan İbn Zübeyr, valisi Abdullah b. Yezîd vasıtasıyla biat alma durumu gerçekleşmekteydi. Abdullah b. Yezîd, güçleri birleştirip hep beraber Emevîlerle savaşmayı teklif ettiyse de bu durum her iki tarafı reddedilmiştir.⁷¹ İlk olarak Tevvâbun hareketi cereyan etmiştir. Bu hareket, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip onu mücadelesinde yalnız bırakanların pişmanlıkları üzerine oluşan bir harekettir.⁷² Bu harekete Süleyman b. Surâd, Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl el-Ezdi, Abdullah b. Va'l et-Teymî ve Rifâa b. Şeddâd el-Beceli gibi isimler öncülük etmiştir.⁷³

Süleyman b. Surâd öncülüğünde toplanan Tevvâbûn hareketi Abdülmelik b. Mervan'ın göndermiş olduğu ordu ile 22 Cemâziyelevvel 65 tarihinde dağıtılmıştır ve öncü olan kimseler, Aynü'l-Verd denilen mevkide öldürülmüştür.⁷⁴

Bu hareketin siyasi bir hâkimiyet kurmak veya farklı bir dini görüşü yaymak gibi bir hedefi yoktur. Onlar daha çok Hz. Hüseyin'in ölümünde ona yardımcı olmadıkları için pişman olup kendilerini affettirme gayesiyle Şamlılara karşı duyulan öfke sonucunda ayaklanmışlardır.⁷⁵

Gerek Alioğullarının başlatmış olduğu gerekse Emevî karşıtı bir kitlenin başlatmış olduğu isyanlar yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere Muhammed Bâkır'ın döneminde sık sık yaşanmıştır. Bu karışıklıklar içinde o, kendisini ve ailesini olabildiğince uzak tutmayı tercih etmiştir.

⁷⁰ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 261.

⁷¹ Taberî, *Târîh*, 5/587.

⁷² Taberî, *Târîh*, 5/583.

⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 6/364.

⁷⁴ Taberî, *Târîh*, 5/609.

⁷⁵ Hasan Onat, *Emevîler devri Şii hareketleri ve günümüz Şiiliği*, (İstanbul: Endülüs yay., 2017), 89.

1.4.2 Dönemin Fikir Hareketleri

Muhammed Bâkır'ın yaşadığı dönem özet bir şekilde verildiği üzere, hicri birinci asır siyasi olarak ilk kargaşaların ve buna bağlı olarak ilk dini söylemlerin ortaya çıktığı bir asırdır. İlk olarak Hz. Osman döneminde ortaya çıkan kargaşaların yoğun olduğu dönem, Hz. Ali ile de daha fazla artarak devam etmiştir. Bu dönemde meydana gelen Cemel ve Sıffın savaşları ümmeti, başlarda siyasi, daha sonra itikadi olarak ikiye bölmüştür. İlk ayrılıkçı grup olan Hariciler Sıffın savaşında Hz. Ali'yi yalnız bırakarak kendilerine has siyasî ve itikâdî bir bakış açısı takip ederek Harûra denen mevkide toplanmışlardır. Ardından Hz. Ali ile Harûra denilen savaş gerçekleşmiştir.⁷⁶ Bu savaş sonrasında, Hariciler geçici olarak bastırılmış olsa da ilerleyen süreçte bir mezhep olarak teşekkül etmeyi başarmışlardır.

Cemel ve Sıffın gibi savaşlardan sonra büyük günah meselesi ortaya atılmış ve bu tartışma üzerine mezhepler bakış açılarını belirlemiş ve mezhebî doktrinlerini oluşturmaya başlamışlardır. Bu tartışmaya göre Hâricî mezhebi büyük günah işleyeni kâfir ilan etmiş; Mu'tezile, el-menziletü beyne'l-menzileteyn ilkesi ile açıklamaya çalışmış; Mürcie mezhebi ise bu tartışmayı Allah'a irca etmiştir. Medine ehli ise büyük günah işleyen için herhangi bir şekilde dinden çıkmanın söz konusu olmadığını onların birer Müslüman oldukları üzerinde vurgu yapmıştır.⁷⁷

İmamiyye Şîası, Hz. Ali'nin haklılığı üzerinden doktrinini oluşturmuştur. Hatta bu durum Şîa mezhebini Hz. Ali'nin imameti meselesi üzerine inşa ettirmiştir. Şîa genel manada şu şekilde tarif edilmiştir: “Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametın kıyamete kadar onun soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır.”⁷⁸ Bu mezhebin ilk nüveleri Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olmayan Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümü ile oluşmaya başlamıştır.⁷⁹ Nitekim Keysâniyye denen fırkanın Kerbi kolu onun ölmediğini ve onun Radva dağında sağ ve mahpus; yanında yiyeceklerini sağladığı bal

⁷⁶ Taberî, *Târîh*, 5/172.

⁷⁷ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b Abdülhalim İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, (Riyâd : Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986), 3/396.

⁷⁸ Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 27.

⁷⁹ Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 112.

ve su pınarları bulunduğunu olduğunu iddia etmiştir.⁸⁰ Keysâniyye'nin diğer kolları ise onun öldüğüne inanmışlar ve imametini Ali'den Hasan'a ve Hüseyin'e şeklinde devam ettiğini söylemişlerdir.⁸¹

Emevîler'in Alioğullarına ve diğer halka yönelik zulümlerine karşı Hz. Peygamber'in soyundan gelenler kurtarıcı olarak görülmüştür. Hz. Hüseyin'e gelen çuvaldar dolusu mektuplar da bunun bir kanıtıdır. Onun ölümünün ardından Alioğullarından kimse devlete karşı bir harekete kısa süreli de olsa girişmemiştir. Zira o dönemlerde ön planda olan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin devlete karşı oluşacak herhangi bir hareketten kaçınmış ve kendini ilme vermiştir.⁸²

Ümeyyegoğullarına karşı girişilecek bir harekette Alioğullarından birinin lider olması halkı daha da şevklendirir ve daha fazla taraftar toplanılmasına yardımcı olurdu. Bu durumun farkında olan Muhtâr es-Sekafî Kûfe'de girişeceği harekette önceleri Ali Zeynelâbidîn'in adını kullanmıştır. Fakat Zeynelâbidîn, Muhtâr'ın faaliyetlerini eleştirmiştir, hatta bir gün Kâbe kapısının önünde dururken Muhtâr'a lanet etmiştir.⁸³ Görüldüğü üzere o Ehl-i Beyt'in kanının davası için ortaya çıkan Muhtâr'a dahi taviz vermemiş ve yaptıklarını tasvip etmemiştir. Bu yüzden Muhtâr Zeynelâbidîn yerine daha çok Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ismini ön planda tutmuştur.⁸⁴ O, Mehdi⁸⁵ Muhammed b. Ali el-Hanefiyye beni size güvenilir bir kişi ve kumandan olarak gönderdi, o beni size Peygamber soyunun intikamını almak için gönderdi şeklinde açıklamalar yapmıştır.⁸⁶

Muhtâr'ın Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ismini ön planda tutmasında onun Ali Zeynelâbidîn kadar net bir şekilde siyasete tavır koyamamasından kaynaklanmaktadır. Aslında Muhammed b. Ali Hanefiyye, Muhtâr'ın Kûfe'de girişmiş olduğu faaliyetleri cerhen desteklemese de gizliden tasvip etmiştir. Nitekim Muhtâr'ın Kûfe'de onun

⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, 27.

⁸¹ Bağdâdî, *El-fark beyne 'l-fırak*, 28.

⁸² Hatta Zeynelâbidîn, Mervan b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervan tarafından en fazla sevileni idi (Zehebî, *Tabakâtul Huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb 1998), 1/60.)

⁸³ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, 5/213.

⁸⁴ Mehmet Atalan, "Alioğullarının iç çekişmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2009), 65.

⁸⁵ Buradaki Mehdi ifadesi henüz bu dönemde lügat anlamının dışında ıstılahî bir anlam taşımamaktadır. (Bu hususta bkz: Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 93.)

⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, 6/380.

adına biat aldığı sıralarda inanmayanlar Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'ye bu durumu sormak için Medine'ye gelmişlerdir. O da "...Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın düşmanlarımıza karşı, bize dilediği kimse yardım etmesini arzu ederim..."⁸⁷ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama yanına gelenler tarafından bir izinmiş gibi telakki edilmiştir.⁸⁸ Yine Abdullah b. Zübeyr, Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından Mekke'de biat almaya başlamıştır, Muhammed b. Ali el-Hanefiyye biat etmeyince Zemzem kuyusu civarında bir binada onu hapsedirmiştir. Bu durumu Muhammed b. Ali el-Hanefiyye Muhtâr'a bir mektup ile bildirmiştir. Haberi alan Muhtâr bir birlik gönderip onu hapisten kurtarmıştır.⁸⁹ Bu durum da onların arasında bir iletişimin olduğunu ve Muhtâr'ın bu yüzden Muhammed b. Hanefiyye'nin ismini ön planda tuttuğunu bizlere göstermektedir.

Muhtâr döneminde olanlar Hasan Onat tarafından bir şîi hareket olarak değerlendirilmemektedir.⁹⁰ İlk fikirler yukarıda da bahsedildiği üzere Muhtâr'ın ve hatta Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümünün ardından ortaya çıkmıştır. Muhtâr'ın ölümü ile ortaya çıkan Keysânî fırkalar Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölmediğini tekrar geleceği öğretisini benimsemişlerdir.

İmamiyye Şîası'nın mezhebinin ilk nüvelerinin oluştuğu bu dönemlerde Kaderiyye-Cebriyye ve Mürcie dediğimiz mezhepler de oluşmaya başlamıştır. Emevîlerin ekonomik, politik ve ırkçı siyaseti bu mezheplerin oluşumunda etkili olmuştur. Hz. Osman ve ve Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olma durumlarını Allah'a bırakan, imanı tasdik ve ikrardan ibaret gören bütün müminleri iman açısından aynı gören⁹¹ temel görüşleriyle teşekkül etmeye başlayan diğer mezhep ise Mürcie mezhebidir. Emevî idarecilerinin, Hz. Ali taraftarlarına karşı siyasî otoritelerini hâkim kılmak ve yanlış icraatlarından dolayı kendilerini mâzur göstermek, Allah'ın takdiriyle hilâfete geldiklerini ve O'nun hükmünü icra ettiklerini, bu sebeple idareye yönelik isyanın Allah'a yapılmış olacağı fikirlerini desteklemeleri Cebriyye mezhebinin ortaya çıkışının siyasî sebeplerin

⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf.*, 6/380.

⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf.*, 6/380.

⁸⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 262; Taberî, *Târîh*, 6/76.

⁹⁰ Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 93.

⁹¹ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları 2018) 58-59.

başında kabul edilmiştir. Bunun yanında Kur'an ayetlerinde cebir düşüncesini temellendirecek müteşabih nasslarında varlığı dini-fikri sebeplerinden sayılmıştır.⁹² Bu mezhebe karşılık olarak diğer taraftan Kaderiyye mezhebi teşekkül etmeye başlamış ve onlar da insanın hür iradesinin savunuculuğunu yapmış hatta bu iradenin çoğunu insanın kendine vermişlerdir.⁹³

Şunu söyleyebiliriz ki, hicri birinci ve ikinci asır pek çok mezhebin teşekkül etmeye başladığı ilk nüvelerinin olduğu bir dönemdir. Bu oluşumlar, çoğunlukla devletin sergilemiş olduğu siyasi tutuma göre ilk olarak mezhep çizgilerini oluşturmaya başlamışlar sonrasında ise itikadi açıdan kendi farklı düşüncelerini sistemleştirmeye çalıştıkları bir dönem olmuştur. Birinci ve ikinci asır, günümüzde varlığını devam ettiren veya ettirmeyen pek çok mezhebe kaynaklık etmesi açısından her daim önemini koruyan ve araştırılmasında itina gösterilen bir dönem olmuştur.

⁹² İrfan Abdülhamîd Fettâh, "Cebriyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 6/205-208.

⁹³ Temel Yeşilyurt - Murat Serdar - Harun Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelam Târîhi*, (Kayseri: Kardeşler Form Ofset Baskı, 2014), 44-45.

2. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN HAYATI

2.1 Doğumu, Nesebi ve Lakabı

Muhammed Bâkır anne ve baba tarafından Hz. Peygamberin soyundan olan saygın bir şahsiyettir. O hem Sünnî mezhebi için da hem de Şîa mezhebi için önemli bir yere sahiptir. Onun tam adı Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'tir. Künyesi ise Ebu Cafer'dir. Annesi Hasan b. Ali'nin kızı olan Fatıma Ümmü Abdullah'tır.⁹⁴

Muhammed Bâkır yaklaşık olarak 57/677 yılında Medine'de doğmuştur.⁹⁵ Onun doğduğu yıllarda Muâviye, oğlu Yezîd'in halifeliği için bi'at almıştır. Bâkır, imamiye Şîasının da beşinci imamı olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Daha sonraki yıllarda, çocukluğunda, Kerbelâ hadisesine şahit oldu. Taberî eserinde onun adını Kerbelâ hadisesinde olanlar arasında zikretmez ama Ya'kubi onun bu olayda mevcut olduğunu zikreder.⁹⁷ Bâkır, Hz. Hüseyin şehit edildiğinde 3 veya 4 yaşlarında idi. Bâkır'ın en çok da babasının Kerbelâ hadisesine şahit olması daha sonraki yıllarda meydana gelen siyasi çalkantılardan hem kendisinin hem de babasının uzak durmasında etkili olmuştur denilebilir. Babasının da siyasetten uzak durması Bâkır'ın da sessizlik politikasını izlemesinde oldukça etkili olmuştur.

Bâkır, babası ile beraber 35 yıl geçirmiştir.⁹⁸ Gençlik yıllarında Ümeyyeoğullarının güç mücadelelerine, Abdullah b. Zübeyr'in ayaklanmasına ve çeşitli Şii gruplarının isyanlarına şahit olmuştur.⁹⁹ Fakat o söylendiği üzere bu olaylara pek karışmamıştır. Muhammed Bâkır'ın yaşadığı zamanlar Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, Yezîd b. Abdülmelik, Hişâm b. Abdülmelik dönemleridir. O ileride de üzerinde duracağımız üzere, halifelerle iyi

⁹⁴ İbn Sa'd, et-*Tabakât*, 5/320; Bağdâdî İbn Ebî's-Selc (ö. 325/936), *Mecmuatü'n-Nefise fî Târihi'l-Eimme* (Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002), 21.; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr 1986), 9/309.

⁹⁵ Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Nûman Ukberi Bağdâdî Şeyh Müfid (ö. 413/1022), *Kitâbu'l-İrşâd* (Lübnan: Müessesetü'l-Âli Beyt İhya'ul-Türas, 1429), 2/158.

⁹⁶ İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/309 (İbn Kesîr fakat onların yolunda olmadığını da ekler)

⁹⁷ Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 3/63.

⁹⁸ İbn Ebî's-Selc, *Târihu'l-eimme*, 136.

⁹⁹ Lalani, *Early Shi'i Thought*, 37.

geçinmiş ve onlara karşı yapılan herhangi bir hareketin yanında yer almamıştır. O hayatı boyunca Medine’den pek dışarı çıkmamıştır. İlmî tahsilini ve faaliyetlerini burada yürütmüştür.

Muhammed Bâkır’ın künyesi Ebû Cafer’dir.¹⁰⁰ Bâkır, Şâkir, Hâdî ve Emîn lakaplarına da sahiptir.¹⁰¹ Lakapları arasında en çok Bâkır kullanılmıştır. Bâkır lakabı, kendisi ilimde derinleştiği için ve ilimde yüksek bir mevkiye sahip olduğu için daha çok kullanılmıştır. “Ba-ka-run’un” aslı yarmak ve açmak anlamlarına gelir. Karnını yarıp, açtı gibi cümlelerde kullanılır.¹⁰² İlmî yarıp aslını bilen, onu dallarına ayıran manalarında da kullanılmıştır.¹⁰³ İlimleri yarıp içinden hüküm çıkaran anlamında da kullanıldığı rivâyet edilir.¹⁰⁴ Çok secde ettiği için “secde yüzünü açtı” şeklinde bir manada da kullanılmıştır.¹⁰⁵

Muhammed Bâkır’ın “Bâkır el-İlm” lakabını veya sıfatını ne zaman aldığını belirlemek zordur. Fakat bu lakabı Şîh kaynaklarda geçen rivâyetlerde olduğu gibi Hz. Peygamber tarafından mı verildiği yoksa ilerleyen zamanlarda mı kazandığını elimizdeki kaynaklardan uola çıkarak tespit etmeye çalıştık. Bazı kaynaklara göre bu lakap ona Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Bu rivayetlerden birinde konu şu şekilde aktarılmıştır: “Ya Câbir sen benim soyumdan Tevrat’ta ismi Bâkır olarak geçen Muhammed b. Ali b. Hüseyin ile karşılaşınca kadar hayatta kalacaksın. Onunla karşılaştığın vakit benden selam söyle.”¹⁰⁶ Yine başka bir rivâyette;

Hz. Peygamber bir gün Câbir b. Abdillâh el-Ensari ile otururken Hz. Peygamber ona şöyle dedi: Ey Câbir, sen benim ailemden gelecek olan, benimle aynı adı paylaşan ve ilmî yarıp açan (te-bak-kara), bana benzer karakterdeki bir adamı karşılayacaksın. Benden ona selam söyle.”¹⁰⁷ Câbir Medine’de vefat eden

¹⁰⁰ İbn Ebî Selc, *Kitabu’l-eimme*, 24.

¹⁰¹ İbn Ebî Selc, *Kitabu’l-eimme*, 23.

¹⁰² Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. El-Ezheri el-Herevi (ö. 370/980), *Tehzibü’l-luga*, thk: Muhammed Avvad Murid, (Beyrut: Deru’l-İhyau Tûras el-Arabi), 9/118; Ebû’l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü’l-Cevzi (ö. 654/1256), *Tezkiretü havâssı’l-eimme fî hasâisi’l-e’imme* (Tahran: Mektebetü Neyneva’l-Hadîse, t.s), 336.

¹⁰³ Ebû’l-Fazl Muhammed b Mükerrrem b Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*. (Beyrut : Dâru Sadır, 1414), 4/74.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-nihâye*, 9/309.

¹⁰⁵ Sibt İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 336.

¹⁰⁶ Meclisi (ö. 1110/1698-99 [?]), *Biharü’l-envâr*, 46/99-101.

¹⁰⁷ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 2/521.

sahabilerden sonuncusu idi. Ve ömrünün son günlerinde gözleri görmez olmuş idi. Medine’de dolaşır ve “Ey Bâkır, ey Bâkır! Seninle ne zaman karşılaşacağım” der dururdu. Bir gün Medine sokaklarının birinden geçerken, bir cariye ona, kendi odasında küçük bir çocuğun bulunduğunu haber verdi. Câbir, ona “Bu kimdir?” diye sordu. Kadın, “Bu Muhammed b. Ali b. El-Hüseyin b. Ali’dir” dedi. Bunun üzerine o, çocuğu bağrına bastı, başını ve ellerini öptü. Sonra da “Ey oğlum! Allah’ın Resulü olan deden sana selam söylüyor” dedi.¹⁰⁸ Sonra Câbir, “Sen bana ölüm haberimi de getirdin” dedi ve o gece öldü.¹⁰⁹

Yukarıda bahsedilen rivâyetlere göre Muhammed Bâkır’ın lakabı daha önceden Hz. Peygamber tarafından zikredilmişti çünkü Câbir sokaklarda onun Bâkır olan lakabı ile seslenip onu arıyordu ve Hz. Peygamber’de onun ismini daha önce zikretmişti. Şîa’ya göre zikredilen rivâyetler Bâkır’ın bu lakabı Hz. Peygamber tarafından verildiğine, onun ilminin açıklayıcısı olduğuna delildir. Yine Hz. Peygamber tarafından nakledilen başka bir rivayete göre Hz. Peygamber ve Hz. Ali arasında şu diyaloglar geçmektedir;

Ben (Ali b. Ebî Tâlib) bir gün Hz. Peygamber’e sordum : “Ey Allah’ın Resulü, benim için onların (imamların) adlarını söyle” dedim. O da şöyle söyledi: Sen ey Ali, sonra bu benim oğlum ve elini Hasan’ın başına koydu, sonra da bu benim oğlum ve elini Hüseyin’in başına koydu, sonra senin adaşın, ey kardeşim, ki o kulların efendisidir; sonra benim ilmimin açıcısı (Bâkır) ve Allah’ın vahyinin hazinesi olan onun oğlu, adaşım Muhammed; sonra senin sağlığında Ali (Zeynelâbidîn) doğacaktır; ey kardeşim, ona benden selam söyle, senin sağlığında da ey Hüseyin, Muhammed el-Bâkır doğacaktır, ona benden selam söyle..”¹¹⁰

Hız. Peygamber’den selam getirme konusu hem Şîi hem de Sünnî kaynaklarda zikredilmiş olup özellikle Şîi İmamîyye tarafından Muhammed Bâkır’ın imamlık alameti olarak kullanılmıştır. Onun imamlık alameti için daha sarîh olarak başka bir rivayette Hız. Peygamber şöyle demiştir;

¹⁰⁸ Küleynî, *el-Usûlû’l-kâfî*, 2/521.; Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö.381/991), *Risaletu’l-îtikadâtî’l-İmamîyye (Şîi-İmamîyye’nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fırlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 147

¹⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-firâk*, 45.

¹¹⁰ Şeyh Sadûk, *Risaletu’l-İtikadâtî’l-İmamîyye* 146.

“Hüseyin vefat ettiğinde oğlu Ali emirliğe geçecek; o, hüccet ve imamdır. Allah Ali’nin omurgasından insanlar arasında bana en çok benzeyen, ilmi ilmin, hükmü hükmüm olan bir çocuk verecektir. O, babasından sonra hüccet ve imamdır”¹¹¹

Sünnî kaynaklar, Hz. Peygamber tarafından ona sadece bir selam gönderilmiş olabileceğini zikretmiş, Şîa gibi bir imam anlayışını ileriki başlıklarda da tahlil edeceğimiz üzere Muhammed Bâkır’a intisap etmemiştir.

Meclisî de bu rivayetlere benzer rivayetleri eserinde nakletmektedir. Fakat rivayetlerin bazısında Câbir’in gözleri görmüyorken Bâkır ile karşılaşmış ve selamını iletmış; bazısında ise gözleri görüyorken onunla karşılaşmış ve kendisinin Hz. Peygamber’e ne kadar benzediğini söylemiştir.¹¹² Yine başka kaynaklarda geçen bir rivayete göre Câbir’in karşılaşmadan kısa bir süre sonra vefat edeceğini söyleyen Muhammed Bâkır iken;¹¹³ bir rivayete göre ise karşılaşmadan sonra öleceğini Resulullah’ın kendisi söylemiştir.¹¹⁴

Taberî’de geçen bir rivayete göre ise: Muhammed Bâkır şöyle anlatıyor: “Bir gün ben mektepteerken Câbir b. Abdullah yanıma geldi ve bana karnımı açmamı söyledi. Ben de açtım ve sonra o da karnımdan öptü. Sonra Hz. Peygamber’in bana selamının olduğunu söyledi”¹¹⁵ selamı getiren Câbir b. Abdullah iken İbni Asâkir, selamı getirenin Câbir b. Abdullah olarak değil de Hz. Hüseyin olduğunu kaydetmiştir.¹¹⁶

Yukarıda verilen rivayetlerin kendi içerisinde dahi çelişik durumları göz önüne alındığında ona bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verilmiş olabileceği kanaatini bizde oluşturmamıştır ve bu rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

¹¹¹ Şeyh Abbâs el-Kummî, *Müntehâ’l âmâl fî tevârihi’n nebiy ve’l âl*, 3. Baskı, (Beyrut: Dârü’l Mustafa el-Alemiyeye, 1432/2011), 2/119.

¹¹² Meclisî, *Bihari’l-envâr*, 46/99-101

¹¹³ İbn Şehrâşûb, Ebû Cafer Muhammed b. Ali (ö. 588/1192), *Menâkıb Ali Ebî Tâlib*, thk. Yusuf el-Bikâî, 2. Baskı, (Beyrut: Dârü’l Advâ, 1416/1991), 213.

¹¹⁴ Meclisî, *Bihari’l-envâr*, 46/99-101

¹¹⁵ Taberî, *Târih*, 11/642.; Ya’kubî, *Târihü’l-Ya’kubî*, 3/63.

¹¹⁶ İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım, *Târihu Dimeşk*, thk. Amır b. Gurâme, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1415/1995), 54/276.

Muhammed Bâkır'ın lakabı hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda zikredilmiş olup meşhur bir lakap olagelmıştır. Ebu Ömer Gulâm Sa'leb (ö. 345/957) bu ismin lakap olarak Muhammed b. Ali'ye verildiğini ve Bâkır'ın ilmi açıkladığını, ortaya çıkarttığını söyler.¹¹⁷ Başka bir kaynak olan Lisanu'l-Arab'da da yine bu lakabın Muhammed b. Ali'ye verildiğinden bahseder.¹¹⁸ Yine İbn Asâkir ve İbn Hallikân, ona Bâkır'u'l-ilim denildiğini ve ona ilim sahibi olmasından dolayı şairin şu dizeleri bestelediğini söyler;

“Ey Allah'tan hakkıyla sakınanların engin ilimlisi
Ve (ey) dağlar üzerinde telbiye getirenlerin en hayırlısı”¹¹⁹

Muhammed Bâkır'a lakabı kendisi hayattayken verildiği ve Bâkır olarak insanların hitap ettiği şeklinde kaynaklara yazılmıştır. Nitekim yukarıda “Bâkır lakabı kendisine verilmiştir” dediğimiz her bir kaynakta ona “Bâkır denilirdi (Bâkır olarak seslenilirdi)” ifadesi geçmekte olup bu cümlelerden onun kendi döneminde bu şekilde hitap edildiğini ve de onun bu lakabı kendisinin ilminden dolayı hak ederek kazandığını bize göstermektedir.

2.2 Babası

Ali b. Hüseyin hicri 34 yılında Medine'de dünyaya geldi. Tam adı Ali b. Hüseyin b. İmam Ali b. Ebî Talib b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf'tır.¹²⁰ Ebu Hüseyin, Ebu Hasan, Ebu Abdullah, Ebu Muhammed künyelidir.¹²¹ O daha çok bu künyelerden ziyade Zeynelâbidîn lakabıyla tanınmıştır. Bu lakabın yanında “Seyyidü's-sâcidîn, Seccâd, Zü's-sefenât” (fazla secdeden dolayı dizleri nasır tutmuş) lakaplarıyla da tanınır.¹²² Abisi Ali Ekber'den ayırt etmek için ona Ali Askar ismi de verilmiştir.

¹¹⁷ Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî (ö. 498/1105), *Elgâbü Sahabe ve Tabiîn*, thk. Muhammed Nassar, (Kahire: Dârü'l-Fazile), 45.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/74.

¹¹⁹ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, 54/271.; İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-ayân*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dârü'l-Sâdır, t.s.), 4/174.

¹²⁰ Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-Zehabî (ö. 748/1348), *Siyeru âlâmi'n-nübelâ* (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1985), 4/387.

¹²¹ Zehabî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ*, 4/387.

¹²² Ahmet Saim Klavuz, “Zeynelâbidîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/365-366.

Hz. Hüseyin'in soyu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'den devam etmiştir.¹²³ Babasını ve diğer kardeşlerini Kerbelâ'da kaybetmiştir. Mervan hatta bir gün yanına gelip ona soyunun kesilmesinden dolayı endişe duyduğunu ve bu yüzden cariyeye edinmesini söylemiştir. O ise parasının olmadığını belirtmiştir bunun üzerine de Mervan ona borç para tahsis etmiştir.¹²⁴

Zeynelâbidîn Kerbelâ vakası sıralarında 23 yaşında idi.¹²⁵ Onun Kerbelâ hadisesine şahit olmuş olması siyasetten uzak bir şekilde hayatını Medine'de sürdürmesinde etkili olmuş ve hatta Muhammed Bâkır'ın'da siyasetten uzak durmasında etkili olmuştur.

Zeynelâbidîn hayatı süresince Muhtâr es-Sekafî olayına, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Eş'as olayına şahit olmuştur ve hiçbirine sözlü veya fiili bir şekilde destek vermemiştir. Hatta Muhtâr Kûfe'de ayaklandığı sıralarda Ehl-i beyt ailesinin desteğini alabilmek için kendisine 100 bin dinar göndermiş fakat Zeynelâbidin onu almaktan ve parayı geri çevirmekten çekindiği için parayı bir müddet yanında bekletir.¹²⁶ Daha sonra Muhtâr ölünce Abdülmelik'e bir mektup yazıp şöyle dedi “ Muhtâr bana 100 bin dinar gönderdi ben onu geri çevirmekten ve almaktan hoşlanmadım, bu yüzden bana bu parayı verebileceğim kişiyi gönder” der. Abdülmelik “Ey amcamın oğlu, o parayı sen al ve ben sana bu para ile iyilik yapmış olayım” dedi ve daha sonraları ancak bu şekilde Zeynelâbidin parayı almıştır.¹²⁷ Onun bu davranışları oğlu Bâkır'ın da davranışlarını şekillendirmesinde etkili olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Bâkır babası gibi halifelerle iyi geçinmiş ve siyasi ayaklanmalardan olabildiğince uzak durmuştur.¹²⁸

Daha sonraları Zeynelâbidin, oğlu Muhammed Bâkır gibi Muhtâr'ın faaliyetlerini eleştirmiştir. Bir gün Kâbe kapısının önünde duran Muhtâr'a Zeynelâbidin lanet etmiştir. Yanına gelen bir adamla bu konu hakkında şöyle bir diyalog geçer: “Oradan bir adam şöyle dedi; “Allah'a kurban olayım, Muhtâr sizin için kurban olmadı mı?” O

¹²³ Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ*, 4/390.

¹²⁴ Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ*, 4/390.

¹²⁵ İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/104

¹²⁶ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/164.

¹²⁷ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/164-165.

¹²⁸ Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 20.

da şöyle cevap verir “ Muhakkak ki o bir yalancıdır. Hem Allah üzerine hem de onun Resulü üzerine yalan söylüyor.”¹²⁹ Onun yalancı olma hususu Kûfe’de Ehl-i beyt adına bazı propagandalar yapması ve sanki onların Muhtâr’ı desteklediği şeklinde bir tutumu sergilemesi sebebiyle olduğu düşüncesindeyiz.¹³⁰ Görüldüğü üzere o Ehl-i Beyt’in kanının davası için ortaya çıkan Muhtâr’a dahi taviz vermemiş ve yaptıklarını tasvip etmemiştir. Bu yüzden Muhtâr, Zeynelâbidîn yerine daha çok Muhammed Hanefiyye’nin ismini ön planda tutmuştur.¹³¹

O, Ehl-i Beyt sevgisini aşırı boyuta sürükleyen Irak halkına da şu şekilde seslenmiştir: “Ey Iraklılar! Bizi İslâm kardeşliği sevgisiyle seviniz, sakın putlara tapar gibi sevmeyiniz. Zira bu şekildeki sevginiz bizim için sadece bir ar ve utanç vesilesidir”¹³² diyerek onların üzerine atılan iftiralardan beri olduklarını belirtmiş ve Iraklılarla mesafesini korumuş ve onların aşırı gittiklerinin hep farkında olmuştur.

Zeynelâbidinin siyasi tutumu, ilme verdiği değer ve önem onun en yakınında bulunan ve bilhassa çocukluğundan itibaren hem babası hem hocası olmasıyla oğlu Muhammed Bâkır’ı birinci dereceden etkilemiştir. Bu yüzden Bâkır, yapıp ettikleri ile babasının yolunu daha da genişleterek onu takip etmiştir.

2.3 Kardeşleri

2.3.1 Zeyd b. Ali b. Hüseyin

Zeyd b. Ali, 75/694 yılında Medine’de doğmuştur. Annesi Ceyda isminde Çin asıllı bir cariyedir. Kendisi, babası, abisi Muhammed Bâkır, Sa’id b. Heysem, Fudayl b. Merzuk’tan rivâyetlerde bulunmuştur.¹³³ Babası ve abisi gibi âlim bir şahsiyetti. O ilk olarak babasının gözetiminde yetişmiş, ondan dersler almıştır. Babasının ölümü akabinde abisi Muhammed Bâkır onun sorumluluğunu üstlenmiş ve dersler

¹²⁹ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/213.

¹³⁰ Muhtâr es-Sekafî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Onat, *Emevîler devri Şîî hareketleri ve günümüz Şiîliği*, (İstanbul: Endülüs Yay. 2017).

¹³¹ Atalan, “Alioğullarının İç Çekişmesi”, 65.

¹³² Zehebî, *Siyerun â’lâmin-nübelâ*, 4/389-390.

¹³³ Zehebî, *Târihü’l-İslâm ve vefeyatü’l-meşahir ve’l-a’lâm*, (Beyrut : Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1993), 8/105.

vermiştir.¹³⁴O, âlim, zâhid, cesur, fakih gibi özelliklere sahipti.¹³⁵ Kendisi hakkında Zehebî “salih âlimlerden bir kişi” olduğunu söylemiştir.¹³⁶ Muhammed Bâkır, kardeşiyle ilmi münazarlar yapmış, bunu gören insanlarda onları izlemiş ve notlar almışlardı. Daha sonra da insanlar Muhammed Bâkır’a Zeyd hakkında sorduklarında onun ilim sahibi bir kişi olduğunu söylemiştir.¹³⁷

Zeyd b. Ali sadece babası ve abisi Muhammed Bâkır gibi Medine’de kalmamıştır, ilim yolculuğu için Basra, Kûfe Dımaşk gibi yerlere seyahat etmiştir. Buralarda Vâsıl b. Âta ve Ebu Hanîfe’den dersler almıştır.¹³⁸ Vâsıl b. Ata’dan ders alıp onun Hz. Ali’nin yaptığı savaşlarda hatalı olabileceği düşüncesinde hocası Vâsıl’dan etkilenmesi abisi Bâkır tarafından eleştirilmiştir. O, yine bir kişinin imam olabilmesi için başkaldırmasının şart olduğunu söylemesi üzerine abisi tarafından eleştirilmiş ve kendisine o zaman ‘babasının da imam¹³⁹ olduğunu onun neden isyana kalkışmadığını’ sormuştur.¹⁴⁰

Emevîlerle ilişkisinde Muhammed Bâkır onlara karşı yapılan isyanlarda sessiz kalmayı tercih etsede, Zeyd b. Ali sessiz kalmamıştır. Onun Bâkır’dan farklı olan yapısı onu isyan hareketlerine hazırlanmaya sevk etmiştir.

Alioğullarını toplumdaki statüsü halk tarafından bilhassa Kûfe’dekiler tarafından her zaman yüksek tutulmuştur. Bu yüzden Emevîlere ters düşen her grup Alioğullarından medet umar hale gelmiştir. Fakat Bâkır bu tür işlere kalkışmayıp kendini uzak tutmuştur. Fakat Zeyd tam olarak açıktan bir şey yapmasa da Emevîlerle ters düşenlere hak vermiş ve de onların tarafında olmuştur. Bâkır kanallı bir rivâyete göre: “Zeyd b. Ali, kendisine biat edilmesi için bir çağrı yapmamıştır, toplumun ona karşı yapmış olduğu biatini tasdiklemiş ve de bunu bir süre gizlemiştir.”¹⁴¹ Onun gizli tutması her ne kadar yönetimi tasdikliyormuş gibi görünse de içten içe bir ayaklanmanın

¹³⁴ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, (Ankara: TDV Yayınları 2019), 47.

¹³⁵ Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/171.

¹³⁶ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 8/105.

¹³⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Sıddık Muhammed Cemil, (Beyrut: Dârü'l-Fikir 1420), 9/305.

¹³⁸ Saffet Köse, “Zeyd B. Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/313-316.

¹³⁹ Kanaatimizce buradaki imam kavramı Haşimoğullarının liderliğidir.

¹⁴⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 155.

¹⁴¹ Küleynî, *Ravdatu'l-kâfi*, 246.[Naklen:Ahmed al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi* (Ankara: Kitâbiyât, 2005), 27.]

planlandığı gerçeğini de barındırmaktadır. Zeyd b. Ali isyan için abisi ile yer yer konuşmalar da yapmıştır fakat olumlu bir netice alamamıştır. Onun bu tutumunu da tasvip etmemiş kendisinden medet umanlar için ve haksızlığa göz yummamak için lider olan kişinin isyan etmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat ondan bir karşılık bulamamıştır.¹⁴²

Zeyd, Alioğulları arasında cereyan eden Hz. Ali'nin vakıflarının idaresi hakkında çıkan sorunun çözümü için Hişam b. Abdilmelik'e başvurur. Fakat Hişam gereken hürmeti Zeyd'e göstermez, hatta onu hilafet tahtında gözü olmakla suçlayıp bir cariyenin oğlu olduğunu söyleyerek aşağılar. Daha sonra huzurundan kovar. Bunun üzerine Zeyd Hişam'a;

“Hiç kimse Allah'ın gönderdiği bir peygamberden Allah'a daha yakın ve O'nun katında daha yüksek bir dereceye ulaşamaz. İshak soylu, hür bir kadından doğduğu halde Allah bir câriyeden doğan kardeşi İsmâil'i peygamber seçti; insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'i de onun neslinden çıkardı. Hiç kimse bu şerefe nâil olamadı. Çıkıyorum, ama artık hiç hoşuna gitmeyecek bir tavır içinde olacağım.”¹⁴³

diyerek huzurundan çıkar. Bunun üzerine Zeyd b. Ali isyan hazırlıklarına başlar. Bu süreçte durumun ciddiyetini anlayan bir grup gelip Zeyd'e Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki düşüncesini sorar. O da onlara, atalarından onlar hakkında hayırdan başka bir şey duymadığını, kendisinin de aynı kanaatte olduğunu söyleyince bu grup onu bu fikrinden onu caydırmaya çalışır fakat en sonunda onu terkeder.¹⁴⁴ Onu terkedenler kanaatimizce isyana isteksiz olan ve de Zeyd'in Hâşimîlerin lideri statüsünde görmeyip Cafer Sadık'ı görenlerden oluştuğu kanatindeyiz. Saf değiştirenlerin daha sonraki süreçlerde Cafer Sadık'ın yanında yer alıp almadıklarını tam olarak tespit edemediğimizden burada sadece kanaat bildirmekle yetindik. Zeyd b. Ali daha sonra

¹⁴² Burada lider kavramını kullanmayı tercih ettik. Nitekim Zeyd liderden kastı Haşimoğullarının liderliği abisinde bulunduğu için bir şeyler yapması gerektiğini söylemiştir.

¹⁴³ Taberî, *Târih*, 7/165-166. (Bu hususta bkz: Yusuf Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkülü ve Târihçesi”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/2, (2007), 55-93.

¹⁴⁴ Yusuf Gökalp, “Zeydilik”, *İslâm Mezhepleri Târihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat”, Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker 2017), 213.

Hişam b. Abdilmelik'e 122/740 yılında ayaklanmıştır ve başına isabet eden bir ok darbesi ile de vefat etmiştir.¹⁴⁵

2.3.2 Ömer b. Ali b. Hüseyin

Tam adı Ömer b. Ali. b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib el-Askar'dır. Babasından Said b. Mercane'den rivâyetlerde bulunmuştur. Sika ravilerden olduğu söylenir. Yaklaşık 70 yıl kadar yaşamış olup Emevî ve Abbasi dönemlerinin ikisine de şahit olmuştur. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında tarih kaynakları bir bilgi vermemektedir. Aynı zamanda Ömer Eşraf olarak da isimlendirilmiştir.¹⁴⁶ Hatice, İbrahim, Ali, Muhammed ve Cafer isimlerinde çocukları vardır.¹⁴⁷

Ömer b. Ali, kendilerinin bir üstünlüğünün olmadığını, insanların kendilerine olan sevginin aşırı olduğunu ve kendilerinin sahip olmadığı özelliklerden beri olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ O yine gulât fikirler ile de mücadele etmiştir. Kendisine bir gün Ehl-i Beyt ailesinden bir kişiye itaat edilip edilmemesi gerekliliği ve de o itaat edilecek kişiyi diğer insanlar tanımadan ölürse câhiliye ölümü gibi mi olacağı hakkında sorulduğunda o; “böyle bir kişi bizim aramızda yok, eğer var olduğu söyleniyorsa muhakkak ki o söyleyen yalancıdır” diye yanıt vermiştir.¹⁴⁹ Ona yine Hz. Peygamber'in Ali'ye itaati vasiyet etmesi, ondan Hasan'a, Hasan'dan Hüseyin'e, Hüseyin'den de babası Zeynelâbidin'e vasiyet etmesi sorulduğunda o; “Babam hayattayken bu konuya dair bize tek bir harf bile söylememiştir, bunları söyleyen insanlar muhakkak ki bizlerin ağızlarından bunları uydurmaktadırlar” demiştir.¹⁵⁰ Hicri 70'de Medine'de vefat etmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁵ Taberî, *Târih*, 7/160.

¹⁴⁶ İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek (ö. 637/1239), *Târihu İrbil*, nşr: Sami b. Seyyid Humas es-Sekar, (Irak: Darü'r-Reşid 1980), 2/666.

¹⁴⁷ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/249.

¹⁴⁸ İbn Fundûk, *Lübâbü'l-ensâb*, 26.

¹⁴⁹ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/249.

¹⁵⁰ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/250.

¹⁵¹ İbn Fundûk, *Lübâbü'l-Ensâb*, 28.

2.3.3 Abdullah b. Ali b. Hüseyin

Abdullah b. Zeynelâbidîn, âlim ve zâhid bir kişi idi. Ebu Ca'fer Bâkır'ın anne-baba bir kardeşidir.¹⁵² Babasından rivâyetlerde bulunmuştur, fakihdir.¹⁵³ Hicri 17'de Medine'de vefat etmiştir.¹⁵⁴

2.3.4 Hüseyin b. Ali b. Hüseyin

Hüseyin Askar olarak da bilinir. Babasından, halası Fatıma binti Hüseyin'den ve kardeşi Ebu Cafer Bâkır'dan rivâyetlerde bulunmuştur.¹⁵⁵ Tirmizî ve Nesâî ondan hadis riveyetin de bulunmuşlardır. Hatta Nesai kendisinin sika bir ravi olduğunu da belirtmiştir.¹⁵⁶ Hicri 157 yılında Medine'de vefat etmiştir ve Baki mezarlığına defnedilmiştir.¹⁵⁷

2.4 Hanımları ve Çocukları

Muhammed Bâkır'ın Cafer, Abdullah, İbrahim, Ali, Zeynep ve Ümmü Seleme adlarında çocukları olmuştur.¹⁵⁸ Ca'fer ve Muhammed'in anneleri Ümmü Ferve bint. Kasım'dır, İbrahim'in annesi Ümmü Hâkim bnt. Esed'dir. Ali ve Zeyneb'in anneleri Ümmü Veled'dir, Ümmü Seleme'nin de annesi Ümmü Veled'dir.¹⁵⁹ Çocuklarının arasında Cafer'i Sadık babasının ölümüyle beraber onun Ehl-i Beytteki otoritesinin ve ilmi alandaki nüfusunun yerini almıştır.¹⁶⁰ Nitekim İmamiyyenin fıkıh anlayışı ilk nüvelerini Muhammed Bâkır, büyük bir çoğunluğu da Cafer Sa'dık tesis etmektedir. Cafer Sadık kendi ilmini ortaya koymakla kalmamış o babasının ilmini de en iyi şekilde temsil etmiştir ve ona yalan isnat eden ravilerini cerh ve tadil açısından

¹⁵² İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/249.

¹⁵³ Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/169.

¹⁵⁴ İbn Fundûk, *Lübâbü'l-Ensâb*, 26.

¹⁵⁵ İbn Fundûk, *Lübâbü'l-ensâb*, 26.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, 2/299

¹⁵⁷ İbn Fundûk, *Lübâbü'l-Ensâb*, 26.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/320; İbn Ebî Selc, *Kitabu'l-eimme*, nşr: Şihabüttin en-Necefi, (Beyrut: Dâru'l-Kârî 2012), 19.

¹⁵⁹ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/245.

¹⁶⁰ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, (Ankara: Araştırma Yayınları 2014); Hossein Modarressi, *Crisis and Consolidation in The Formative Period of Shi'ite Islam (Abû Ja'far ibn Qiba al-Râzî and His Contribution to Imâmîte Shi'ite Thought)*, The Darwin Press, New Jersey.

değerlendirmiştir. Örneğin Hakem b. Uteybe'yi babasının “akşam namazının müzdelifeye varmadan yolda kılınması gerektiğine dair haberi rivâyet etmiştir. Bunu duyan Cafer-i Sadık haberi ve raviyi yalanlamıştır.¹⁶¹ Bu yüzden o babasının ilmi geleneğini daha da geliştirerek devam ettirmiştir.

2.5 Hocaları ve Öğrencileri

2.5.1 Hocaları

Şîi İmâmîyye koluna göre imamlar bilgiyi babalarından ve dedelerinden bunun yanında İlâhi menşeele olan Cefr ve Fatıma Mushafından elde ettiklerini iddia ederler.¹⁶² Şîaya göre Muhammed Bâkır, bilgilerini 3 veya 4 yıl yanında geçirdiği dedesi Hz. Hüseyin'den ve 34 yılını geçirdiği babasından elde etmiştir. Onun zikrettiği herhangi bir bilgi senetli veya senetsiz Şîa tarafından kabul görmektedir.¹⁶³ Fakat Sünnî âlimler için bu böyle olmamıştır. Cerh ve ta'dil açısından Muhammed Bâkır'ın bazı rivâyetleri mürsel sayılıp hüccet kabul edilmemişken Şîa tarafından hepsi hüccet sayılıp kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Fakat bu durum Sünnî kaynaklarda da böyle olmaktan çok dönemin âlimlerinde elde ettiği yönündedir. Bu yüzden onun yaşadığı ilim bölgesi olan Medine ekolü onun görüşlerinde biraz daha hâkimdir.

Muhammed Bâkır'ın ilk hocası babası Ali b. Hüseyin'dir. Ali b. Hüseyin ilimle çok meşgul olan bir zâttır ve zühd sahibi Kur'an'a ve namaza düşkün kendi halinde bir ders halkası bulunan bir kişidir. Nitekim onun ilminden ve ders halkasından evvela onun çocukları faydalanmıştır. Bâkır'ın yetişmesinde en çok paya sahip olan babası Ali b. Hüseyin'dir.

Onun yine hocaları arasında daha doğrusu onlardan rivâyetlerde bulunduğu kişiler arasında şu isimler de yer alır; Hz. Aişe (ö. 58/679), Ebû Hüreyre (ö. 58/679), Semure b. Cündeb (ö. 60/81), Ümmü Seleme (ö. 62/683), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688),

¹⁶¹ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Ma'rifetü'r-Ricâl*, (Beyrut: Şeri'ul-Matâr, 1430/2009), 1/153

¹⁶² Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 2/141-142.

¹⁶³ Tûsî, Nasiruddin Muhammed b. Muhammed (ö. 672/1274), *Risâle fi'l fark beyne'n nebi ve'l imâm*, er-Resâil el-'aşer içerisinde, (Müessesetü'n-neşri'l-İslâmî, 1994/1414), 111-114.

¹⁶⁴ Cevat Doğmaç, *Sünnî ve Şii Kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 41.

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdullah (ö. 78/698), Ebû Sa‘id el-Hudrî (ö. 74/694), Abdullah b. Ca‘fer b. Ebû Talib (ö. 80/700), Enes b. Mâlik (ö. 90/10), Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 73/693), Ubeydullah b. Ebû Rafî‘ (ö. 91/711), Üsâme b. Zeyd’in mevlası Hermele (ö. 91/711), Sa‘id b. el-Müseyyeb (ö. 94/714), ‘Atâ b. Yesâr (ö. 94/714), Yezîd b. Hüzmüz (ö. 100/719), ‘Akîl b. Ebû Talib’in mevlası Ebû Mürre (ö. 100/719), ve İbrahim b. Sa‘d b. Ebî Vakkâs’dır (ö. 100/719).¹⁶⁵

Muhammed Bâkır, görüldüğü üzere Medine’de bulunan sahabelerden de dersler almış ve onlardan rivâyetlerde bulunmuştur. Bunların başında da Abdullah b. Ömer yer alır. Abdullah b. Ömer de kendisinden rivâyetlerde bulunmuştur.¹⁶⁶ Bâkır da Abdullah b. Ömer’i sever hocasını sözleriyle takdir ederdi. Onun hakkında; “O, *Hazreti Peygamberden bir hadis işittiği zaman hadise ne ekleme yapardı ne de ondan bir eksiltme yapardı, onun gibisini görmedim*” diyerek onu övmüştür.¹⁶⁷ O, takıldığı konuları hocası İbn Ömer’e sorardı. Bir gün, Muhammed Bâkır’ın hamile olan cariyesi çok susamıştı, bu durumun çözümü için Bâkır ilk olarak Abdullah b. Ömer’e danıştı, o da Kadının orucunu bozmasını ve her güne karşılık da bir miskini doyurmasını söyledi.¹⁶⁸

Abdullah b. Ömer’de Bâkır’ı yer yer öven rivâyetleri de kaynaklarda bulunmaktadır. İkisi arasında geçen bir olay da bunu tescillemektedir:

Bir kişi Abdullah b. Ömer’e bir şey sormuş, İbn Ömer cevabını verememişti. O sırada Muhammed Bâkır’ı görüp soru sorana, “Git, bu gence sor, ama ne cevap verirse gel, bana da bildir” demişti. Adam, soruyu Muhammed Bâkır’a sorup aldığı cevabı İbn Ömer’e bildirince, İbn Ömer “Evet” demişti, “Onlar her şeyi anlayan, bilen Ehlibeyttendir.”¹⁶⁹

¹⁶⁵ İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed (ö. 852/1449), *Tehzibü’l-tehzip*, (Kahire: Dârü’l-Kitabi’l-İslam), 9/350

¹⁶⁶ Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzi (ö. 742/1341), *Tehzibu’l-kemal*, thk. Beşşar Avad Maruf, (Beyrut: Müessesetü’l-Riyal), 26/137

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyerun â’lâmin-nübelâ* 3/213.

¹⁶⁸ İbnü’l-Eş‘as Muhammed b. Muhammed b. El-Eşâs el-Kûfî (ö. 4/10. asır), *el-Câferiyât*, thk. Ahmed es-Sâdîkî, (Müessesetü’s-Sekâfeti’l-İslamiyye 1375/1956), 107.; (Naklen: Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik Yayınları 2007), 120.

¹⁶⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Târîh Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik* (İstanbul: Der Yayınları, 1987), 410.

Bâkır'ın hocaları arasında Câbir b. Abdullah'da önemli bir kişidir. Şîî ve Sünnî hadis kaynaklarında kendisinden pek çok hadis nakletmiştir. Bilhassa Sünnî hadis kaynaklarının hac babında, Bâkır'ın Câbir'den pek çok rivâyeti vardır.¹⁷⁰ Câbir b. Abdullah'ın ilminden en çok istifade edenlerin arasında da Muhammed Bâkır'ın ismi zikredilir.¹⁷¹

Câbir b. Abdullah'ın Hz. Ali ve Ehl-i beyt ailesini çok sevdiği belirtilir hatta bu konuya dair Keşşî şu rivâyeti verir: Bir gün Câbir b. Abdullah اساسına dayanıp Medine sokaklarında insanlara şöyle sesleniyordu: “ Ali insanların en hayırlısıdır. Ondan yüz çeviren kâfir olur. Ey Ensar topluluğu çocuklarınıza Ali sevgisi ve muhabbetini öğretin. Eğer çocuk diretir ve öğrenmek istemezse o zaman annesinin durumunu araştırın.”¹⁷² Şîî imamiyye tarafından da Câbir b. Abdullah önemli görülen bir sahabedir. O kimi rivayetlerde Bâkır'ın hocası, kimi rivayetlerde ise Bâkır onun hocasıdır. Bâkır'ın hoca olduğuna dair Meclisî şu rivayeti nakleder;

Câbir b. Abdullah, Muhammed, Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in (Bâkır'ın) Resûlullah'ın (s.a.s) kendisine müjdelediği çocuk olduğunu anlayınca sürekli onunla görüşmeye başlamıştı. Câbir b. Abdullah'ın sahabe olması hasebiyle Muhammed Bâkır'da onun yanına gidiyordu. Daha sonra Muhammed Bâkır “Allah şöyle buyurdu” diyerek konuşmaya başladı. Ancak Medineliler “Bu adamdan daha cüretkâr birini görmedik” diye tepki gösterdiler. Muhammed Bâkır kendisi hakkında söylenenleri işitince sözlerini doğrudan Hz. Peygamber'e nispet etti. Medineliler bu sefer de “Biz bu adamdan daha yalancısına şahit olmadık. Görmediği birinden hadis rivâyet ediyor” dediler. Muhammed Bâkır bu sözleri duyunca hadisleri Câbir b. Abdullah'dan naklen aktarmaya başladı. Bu sefer Medineliler onu tasdik ettiler. Hâlbuki Câbir b. Abdullah, Muhammed Bâkır'dan ilim öğreniyordu.¹⁷³

¹⁷⁰ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Ebû'l-Fettah Ebû'l-Gâd, 2. Baskı, (Haleb: Mektebetü Matbuatü'l-İslâmî 1406/1986), 2/16. ; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Beyrut: Dârü'l-İhya'ü-Türas), 2/785.

¹⁷¹ M. Yaşar Kandemir, “Câbir B. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/530-532.

¹⁷² Keşşî, Marifetü'r-ricâl, 1/41.

¹⁷³ Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/100.

Kâdı Nu'man ise Bâkır'ın Câbir'den rivâyet ettiklerini almış, Bâkır'ı onun hocası gibi görmemiştir.¹⁷⁴ Kanaatimizce de gerek aralarındaki yaş farkı dikkate alındığında ve gerekse de Câbir b. Abdullah'ın sahabe, Muhammed Bâkır'ında tabiûn neslinden olması, Câbir b. Abdullah'ın Muhammed Bâkır'dan değilde, Bâkır'ın Câbir b. Abdullah'dan ilim öğrendiği daha isabetlidir.

2.5.2 Öğrencileri

Muhammed Bâkır'ın bilgi birikimi onun etrafında olan öğrencileri tarafından bir sonraki nesillere aktarılmıştır. Fakat bu birikim aktarılırken rivâyet eden ravilerin düşüncelerinden, bakış açılarından etkilenmiş bir şekilde aktarılmıştır. Kûfe'den gelen Ehl-i beyt sevgisinde aşırılık gösteren raviler onun rivâyetlerini kimi zaman kendilerinin anlamak istedikleri şekilde kimi zaman da kasıtlı yalan karıştırarak insanlara aktarmışlardır. Kendisine isnat edilen yalanların bazıları kulağına gelmiştir ki böyle bir durumda o kişilere lanet etmiştir.¹⁷⁵ Ölümünden sonra üzerine atılan yalanlar ise kaynaklarda yer almış hatta onun ismi altında kitaplaştırılmıştır.¹⁷⁶

Onun yakın olan öğrencilerini tam olarak belirlemek güçtür. Mizzi'nin *Tehzîbu'l Kemâl*'inde kendisinden rivâyette bulunan 37 ravi ismi zikredilir bunlar; “Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/743), Amr b. Dînâr (ö. 126/745), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/749), Ebû Cehdem Musa b. Sâlim (ö. 131/748), Abdullah b. Ebû Bekir b. Hazm (ö. 135/753), Abdullah b. Atâ (ö. 140/758), Muhavvell [Mihvel] b. Râşid el-Kûfî (ö.140/758), Muhammed b. Sûkâ el-Kûfî (ö. 141/759), Mamer b. Yahya b. Sâm el-Kûfî (ö. 141,150/759, 768), Haccâc b. Ertât (ö. 145/763), Cafer es-Sâdık (ö. 148/766), Süleyman b. Mihrân el-Ameş (ö. 148/766), Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 149/767), el- Evzaî (ö. 157/775), Ebû İshak es-Sebî'î (ö. 160/778), Harb b. Süreyc (ö. 161-170/779-787), el-Kâsım b. Fadl el Hadânî (ö. 167/784), Bessâm es-Sayrafi (?), el-Hakem b.Uteybe el-Kûfî (ö. 113/732), Ebû Rebâh el-Mekkî (ö. 114/733), Ubeydullah b. Atâ b. Alkame b. Mersed el-Kûfî (ö. 120/739), Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/747), Kesîr en-Nevâ (ö. 131/750), Yahya b.

¹⁷⁴ Câbir b. Adullah ile ilgili rivâyetler için bkz: Kâdı Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/75, 159, 175.

¹⁷⁵ “Allah bize yalan sözler isnat eden Mugîre İbn Sa'îd'e lanet etsin” demiştir.(Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/328.; Kâdı Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/176.)

¹⁷⁶ Ümmü'l-Kitap adlı eser Muhammed Bâkır ile bağlantısı olmayan sonradan ona nispet edilen bir kitaptır.

Ebû Kesîr (ö. 132/750), Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/754), Ebân b. Tağlib (ö. 140/758), Talha b. Ubeydullah el-Huzaî (ö. 131,140/750, 758), Musa b. Umeyr el-Kûfî (ö. 141/759), Ubeydullah b. Velîd el-Vusâfî el-Kûfî (ö.141-150/759- 768), Leys b. Ebû Süleym b. Züneym (ö. 148/766), Kurrâ b. Hâlit el-Sedûsî el-Basrî (ö. 155/773), Abyad b. Ebân (ö. ?), Ebû Hamza Sabit b. Ebî Safiyye es-Sümâlî el-Kûfî (ö.?), Südeyr b. Hakîm b. Süheyb el-Kûfî (ö. 231-240/846- 855)” dir.¹⁷⁷ İbn Kesir’de Cafer Sa’dık, Hakem b. Uteybe (ö.115/733)¹⁷⁸, Amır b. Dinar(ö.126/744), Zühri, Evzai, Ebu İshak Sebî, Abdullah b. Atâ gibi isimleri sayar.¹⁷⁹ Bunların yanında Meymûn El-Kaddâh (ö. II./VIII. Yüzyılın son çeyreği) ve Abdullah’da (ö. 261/874) Bâkır’ın öğrencileri arasında zikredilir.¹⁸⁰

Yukarıda isimleri zikredilen raviler arasında Şîî olmakla itham edilenlerde bulunmaktadır. Ebân b. Tağlib,¹⁸¹ Bessâm es-Sayrafî,¹⁸² Ebû Hamza es-Sümâlî,¹⁸³

¹⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbu’l Kemâl*, 26:138-139.; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzib*, 9/350

¹⁷⁸ Cafer-i Sâdık Hakem b. Uteybe’yi yalancılıkla suçlamıştır ve onun için “babama yalan nispet etti” demiştir. Fakat Zürrare b. Ayan Cafer’in bunu söylediğini iştirince yanından çıkarken de Hakem b. Uteybe’nin babasına herhangi bir yalan isnadını ben görmedim demiştir.(el-Keşşî, *Ma’rifetü’r-ricâl*, 1/153); (Zürrare b. Ayan ile ilgili bkz: Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sadık’ın yeri*)

¹⁷⁹ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve’n-nihâye*, (Beyrut: Dâru’l-Fikir 1986), 9/338

¹⁸⁰ Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah Muhammed Bâkır’ın öğrencileri arasında zikredilir. Onun ve oğlunun ölümü ile ilgili tam net bir bilgi yoktur. İbn Nedim’in *Fihrist*’inde Ebû Abdullah b. Rizam onun İsmailiyye’nin ilk kurucularından olduğu bahsedilmektedir ve kendisinin uzun zaman nebî olduğunu iddia ettiğini söylemiştir. [İbn Nedîm, Ebû’l Ferec Muhammed b. İshak (ö. 385/995 [?]), *Fihrist*, çev: Ramazan Şeşen, (İstanbul 2019) 630.] Fakat O ve oğlu Sünnî kaynaklarda h. II asırda yaşamış Muhammed Bâkır ve oğlu Cafer-i Sadık’tan hadis rivâyetlerinde bulunmuş güvenilir raviler olarak bahsedilmiştir. (Muzaffer Tan, “İsmailiyye’nin Teşekkül Süreci”, Doktora tezi, (ts.), 169.) Şîa da İmamalar için hizmet eden sadık öğrencileri arasında görmüştür. Keşşî’nin *Ricâl*’inde geçen rivâyete göre “İmam Bâkır, Abdullah b. Meymun’a kendileri için çaba sarfeden Mekke’de kaç kişi olduklarını sorar bunun üzerine de Meymun’un cevabı dört kişi oldukları şeklindedir. Bunun üzerine imam ona yeryüzünü saran karanlıktaki aydınlık gibi olduklarını belirterek onları över”¹⁸⁰ Muhammed Bâkır’ın övgüsüne de mazhar olmuşlardır.[Keşşî, *Marifetü’r-ricâl*, 1/179]

¹⁸¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-‘Askalânî, *Takrîbu’t-tehzib*, nşr. Muhammed A’vvâme, (Suriye, Dâru’r reşid, 1986/1406), 87. ; Zehebî, *Siyerun âlâmin-nübelâ*, 6/398.; İbn Ebî Hatim sîka olduğuna dair rivâyetleri de vermiştir eserinde (Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), el-Cerh ve’t-tadîl, (Hindistan:Dârul Mearifî’l-Osmaniyye 1271/1952) 2/297.); İbn Nedim kendisine ait fikhî usulüne dair “*Kitâbü meâni’l-Kur’ân*, *Kitâbü’l-Kirâât*, *Kitâbün mine’l-Usûli fi’r-Rivâyeti alâ Mezâhibi’s-Şîa*” adlı eserleri olduğunu zikreder. (İbn Nedîm, *Fihrist*, 726.)

¹⁸² İbn Hacer, Ahmed b. Ali. Muhammed el-‘Askalani, *Tehzîbu’t-tehzib*, (Hindistan, Dâiretü’l matbaati’l islâmiyye 1908/1326), 1/ 435.

¹⁸³ Zehebî, *Mîzânu’l itidâl fi nakdi’r ricâl*, 1/5

Câbir b. Yezîd el-Cu'fî,¹⁸⁴ el-Hakîm b. 'Uteybe, Südeyr b. Hakîm es-Sayrafi,¹⁸⁵ Kesîr en-Nevâ¹⁸⁶ ve Muhavvel (Mihval) er-Râşid¹⁸⁷ Şîî mezhebine mensubiyetleri zikredilen ravilerdir.

Muhammed Bâkır'ın öğrencileri olarak Şeyh Müfîd ve Meclisi şu isimleri zikreder; Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö.128/747), Zürrare b. Ayan (ö. 150/768),¹⁸⁸ Hucr b. Zâide, Abdullah b. Şerik el-Âmiri, Âmir b. Abdullah b. Cüzâ, Hiran b. Âyen, Fudayl b. Yesâr el-Basri, Büreyd b. Muâviye el-İcli(ö.150/769), Hakem b. Ebî Nuaym.¹⁸⁹ Şîa'nın Muhammed Bâkır'ın öğrencileri olarak sıraladıkları sadece bunlar değildir bu isimler ondan çokça rivâyette bulunan kimselerdir. Nitekim kendisinden Şîî hadis kaynaklarında rivâyet bulunan ondan ders almış şahısların sayısı 226, 467, 654 olarak değişmektedir.¹⁹⁰

Muhammed Bâkır'ın Şîî olarak itham edilen ve Şîa tarafından sika kabul edilen ravileri Kûfelidir. Bâkır, Medine'de iken Kûfe'de bulunan öğrencileri ile bilgi ağı kendisine yakın bazı isimler tarafından sağlanıyordu. Abdullah b. Ebû Yafûr'dan nakledilen şu rivayet konuyu açıklar niteliktedir:

“Ebû Abdullah [Ca'fer es-Sâdık]'a; Biz sürekli senle karşılaşamıyoruz ve devamlı sana gelme imkânımız da olmuyor. Ashabımızdan bazıları bana gelip bir şeyler soruyorlar. Bende, sorulanların tamamının cevabını bilemiyorum dedim. Bunun üzerine Cafer es-Sâdık; “Seni Muhammed b. Müslim es-Sekâfi'ye

¹⁸⁴ Zehebî, *Mizânü'l itidâl*, 1/349.; Câbir el-Cu'fî Muhammed Bâkır'dan yetmiş bin hadis rivâyet ettiğini söylemiştir. (Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/341.); Câbir el-Cu'fî'nin Bâkır'dan gelen rivâyetlerinde ihtilafa düşenler Kûfe'den kalkıp Bâkır'ın yanına gidip rivâyetleri tasdiklemek istemişlerdir. Ona sordularında o Câbir hakkında, onun doğru söylediğini tasdiklemiş ve de Mugire'nin ise yalan söylediğini söyleyip ona lanet etmiştir. (Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/342.)

¹⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l itidâl*, 2/116.

¹⁸⁶ Zehebî, *Mizânü'l itidâl*, 3/402.

¹⁸⁷ Zehebî, *Mizânü'l itidâl*, 4/85.

¹⁸⁸ Zürrare onun lakabı olup, adı Abdürrabbih'dir. İbn Nedim, Zürrare'yi Şîanın en büyük hadisçilerinden, kelamcılarında ve fıkıhçılarından sayar, yine onun oğullarınının da Şîî gelenek içersinde önemli şahıslar olduğunu zikreder. (İbn Nedîm, *Fihrist*, 726.) Onun için cafer-i Sâdık'da “Zürrare olmasaydı babamın hadisleri ortadan kaybolurdu” demiştir. (Keşşî, *Marifetü'r-ricâl*, 1/104.) Keşşî bu seferde başka bir rivâyette Zürrare'nin istitaat ile ilgili sözlerinden dolayı Cafer-i Sâdık'ın onu lanetlediğini de aktarır. (Keşşî, *Marifetü'r-ricâl*, 1/113.)

¹⁸⁹ Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. N'umân, *İhtisas*, thk. Ali Ekber el-Gifârî ve Seyyid Mahmud ez-Zernedî, (Kum, Dârü'l Müfîd, 1431/2010), 61-62.; Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/344.

¹⁹⁰ Doğmaç, *Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri*, 53.

gitmekten alıkoyan şey nedir? O babamdan çok şey işitti ve babamın yanında makbul biriydi” dedi.¹⁹¹

Yukarıdaki rivayetten de anlaşıldığı üzere Cafer Sâdık kendilerine sürekli gelemeyen insanlara, babasının güvenilir öğrencilerine sorularını iletmelerini söylemektedir. Fakat öğrencilerin hocalarından almış olduğu bilgileri ne kadar doğru bir şekilde insanlara aktardığı sorusu akıllara gelmektedir. Nitekim rivayetleri aktarırken öğrenciler arasında fikir ayrılıkları gözükmemektedir. Örneğin, İsa b. Ebû Mansûr, Ebû Üsâme eş-Şahhâm ve Yakub el-Ahmer’den şöyle rivayet edilmiştir:

Biz Ebû Abdullah’ın (Ca’fer es-Sâdık) yanında otururken Zûrâre içeri girdi ve Hakem b. Uyeyne, Muhammed el-Bâkır’dan “Müzdelifeye varmadan akşam namazını kıl” hadisini rivayet etti dedi. Ca’fer es-Sâdık; “Babam asla böyle bir şey demedi, Hakem babam adına yalan uydurmuş” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Zûrâre; “Hakemin, onun babası adına yalan söylediğini hiç duymadım” diyerek dışarı çıktı.¹⁹²

Bu rivayet bize Muhammed Bâkır’ın söylemediği ve oğlu Câfer’in dahi duymadığı rivayetleri kendisine nispet edildiğini göstermektedir. Onun Kûfe’den veya başka uzak diyardan gelen öğrencileri Kûfe’ye gidinceye kadar rivayetlerde lafız veya mana yönünden değişiklik yaptıkları veya bazı kısımları unuttukları olasıdır. Yine o hayattayken kendi adına yalan isnat eden bazı kimseleri lanetlemiş,¹⁹³ bazılarını ise düzeltmiştir. Aşağıdaki rivayette bu durumu destekler niteliktedir;

Ben, Ebû Hamza, Abdurrahim el-Kasîr ve Ziyâd el-Ahlam hac esnasında Muhammed el-Bâkır’ın huzuruna girdik. Muhammed el-Bâkır, Ziyâd el-Ahlam’ın derisinin soyulduğunu farketti ve ona “Nerede ihrama girdin” diye sordu. Ziyâd “Kûfe’de girdim” diye cevap verdi. [Bu cevaptan sonra] Muhammed el-Bâkır “Neden Kûfe’de ihrama girdin” diye sordu. Ziyâd “Sizden bize ulaştığına göre ne kadar uzakta ihrama girsek o kadar çok sevap kazanırız”

¹⁹¹ Tûsî, *İhtiyâru marifeti’r ricâli’l Keşşî*, thk. Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, (Kum: Müessesetü’n Neşri’l-İslâmî, 1427/2006), 146.

¹⁹² Tûsî, *İhtiyâru marifeti’r ricâli’l Keşşî*, 143.

¹⁹³ Meclisi, *Biharü’l-envar*, 46/328.; Kâdî Nu’mân, *Deâ’imü’l-İslâm*, 1/176.

diye cevap verdi. [Bunun üzerine] Muhammed el-Bâkır “Sana bunu, ancak yalancı biri ulaştırmıştır” dedi.¹⁹⁴

Sonuç olarak Medine ile Kûfe veya diğer uzak diyarlar arasında bilgi akışında çeşitli sıkıntıların var olduğu görülmektedir. Bâkır’ın öğrencilerinin kendisinden aldıkları bilgiyi kimi zaman doğrudan kimi zaman ise değişikliğe uğratarak veya yalan yanlış ona nispet ederek aktardıkları anlaşılmaktadır.

2.6 Muhammed Bâkır ve Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe (150/767) ve Muhammed Bâkır’ın aralarında hoca öğrenci ilişkisinin var olduğu -onların aralarında geçen diyaloglardan hareketle- kanaatine ulaştık.¹⁹⁵ Yaş itibari ile daha büyük olan ve de ilmin merkezi diyebileceğimiz yer olan Medine de yetişmiş olması itibari ile Muhammed Bâkır’dan Ebu Hanîfe’nin ders almış olabileceği kanaati bizde güçlüdür. Ebu Hanîfe’nin ders dinlemiş olduğu hocalar silsilesi sadece Kûfe merkezli değildir o pek çok farklı görüşlere sahip hocalardan da ders almıştır. Örneğin Mekke’ye gidince Atâ b. Ebu Rebah (ö. 114/732) ile tanışmış ona birkaç soru sormuş ve onun ders halkasında bulunmuştur.¹⁹⁶ Medine’ye geldiği zamanlarda da Bâkır’ın ders halkasında bulunmuştur.¹⁹⁷ Kendisi Ehl-i beyt ailesine de derin bir sevgi ve muhabbette beslemiş onlardan da rivâyetlerde bulunmuştur.¹⁹⁸ Nitekim Ebu Hanîfe, yer yer ilim yolculuğu için Medine’ye gelmiş ve orada ileri gelen âlimlerden ders dinlemiştir. Bu yüzden de onun Medine’ye gelip Muhammed

¹⁹⁴ Tûsî, *el-İstîbsâr*, thk. Seyyid Hasan el-Mûsî el-Hurâsan, (Tahran: Dârü’l kütübi’l islâmiyye, 1944/1363), 2/162.

¹⁹⁵ Mekki el-Muvaffâk b. Ahmed (ö. 568/1172), *Menâkıbı Ebî Hanîfe*, (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi 1981), 1/38; Yaşar Nuri Öztürk, *Arapçılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmamı Azam Ebû Hanîfe*, 12. Baskı, (İstanbul: Yeni Boyut, 2009), 52-55.

¹⁹⁶ İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-nihâye*, 9/306. (Konuşma tam olarak şu şekildedir; “Mekke’de Atâ ile karşılaştım. Ona bir şey sordum. O da bana şöyle sordu:

- Sen nerelisin? Kimlerdensin?
- Kûfe halkıdanım.
- Sen, dinlerinden ayrılan ve gruplara bölünen kasabanın halkından mısın?
- Evet.
- Sen hangi gruptansın?
- Selefe sövmeyen, kadere inanan ve Ehl-i kiblede herhangi birini işlediği günahıtan ötürü tekfir etmeyenlerdenim.
- Seni iyi tanıdım, benimle beraber ol.”)

¹⁹⁷ Saymerî (ö. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*, 81.; M. Macit Karagözoğlu - M. Enes Topgöl, *Şîa’nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 49.

¹⁹⁸ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, trc. O. Keskiöğlu, (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 85.

Bâkır'dan ders dinlemiş ve kaynakların bildirdiğine göre ondan rivâyette de bulunmuştur.¹⁹⁹ Onlar ilk olarak karşılaştıklarında şu olay aralarında cereyan etmiştir;

“Bir gün Muhammed Bâkır Medine’de Ebû Hanîfe ile karşılaşır ve ona, “sen kıyasla amel ederek dedem Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetine muhalefet ediyorsun öyle mi”, diye sorar? Ebû Hanîfe; “Bu ithamdan Allah’a sığınırım. Layık olduğunuz makamınıza oturunuz, ben de bana yakışır şekilde yerime oturayım, zira benim size hürmetim var, hayatında ashabı arasında muhterem olan ceddiniz hürmetine, sizlere hürmet etmeğe hepimiz borçluyuz.”

Bu ifadeler üzerine Ebû Hanîfe, Muhammed Bâkır’a, “aklı mı dinin emrine, yoksa dini mi aklın tasarrufuna teslim ettiğimi öğrenebilmen için sana üç tane soru soracağım, bana cevap ver” der.

-Erkek mi yoksa kadın mı daha güçsüzdür?

-Kadın.

-Mirasta erkeğin payı ne kadar kadının ki ne kadardır?

-Kadının payı erkeğinkinin yarısı kadardır.

– Eğer bu konuda iddia ettiğin gibi kıyasla hüküm verseydim erkeğe kadının payının yarısını verirdim. Çünkü kadın daha güçsüzdür.

–Namaz mı oruç mu daha üstündür?

–Namaz.

– Eğer kıyasla hüküm verseydim, bu konudaki nassa muhalefet eder, hayızlı bir kadına orucu değil de daha büyük bir ibadet olan namazı kaza etmesini emrederdim.

– İdrar mı yoksa meni mi daha pistir?

– İdrar.

-Eğer kıyasla hükmetseydim, gusül abdestinin meninin çıkmasından dolayı değil de idrarın akmasından dolayı gerektiğini söylerdim.”

Karşılıklı bu soru cevap faslından sonra Muhammed Bâkır Ebu Hanîfe’nin haset sahiplerinin iddia ettikleri gibi olmadığını anlar, onu alnından öperek kutlar.²⁰⁰

¹⁹⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü Havâss*, 336. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî (ö. 748/1348), *Târihü’l-İslâm ve vefeyatü’l-meşahir ve’l-alâm*, (Beyrut : Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1993), 9:306.; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî(ö. 764/1363), *Kitâbü’l-vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut Türkî Mustafa, (Beyrut: Dârü’l-İhya-i Tûrâs 2000), 27:89.

²⁰⁰ Bezzâzî, *Menâkibu İmam’ı Azam Ebî Hanîfe*, 2/168; Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Târîhi*, trcm:Abdülkadir Şener, (İstanbul: Hisar Yayınevi, t.s.), 167-168.

Rivâyetten anlaşıldığına göre Bâkır ile Ebû Hanîfe'nin ilk karşılaşması bu şekilde gerçekleşmiştir. Onlar ilk olarak birbirlerini tanımadıklarından dolayı ithamlarla konuşmaya başlamışlardır. Bâkır yalnızca Ebû Hanîfe'nin kıyasçı olarak şöhretini duymuştu.

Olayın devamında ise Ebû Hanîfe Muhammed Bâkır'a Ömer ve Ebu Bekir hakkında kötü konuşup konuşmadığını sormuş, Muhammed Bâkır'da "Ömer, Ali'nin kızı ile evli, gerçekten biz onlardan nefret etseydik durum bu olmazdı, muhakkak ki onlar yalan söylüyorlar" demiştir. O zaman Ebû Hanîfe kendini aklayan bir kitap yazmasını ve onlara göndermesini ister. Onun bu isteği üzerine de Muhammed Bâkır şöyle cevap verir; "sen dahi yüz yüzeysen beni Ömer'e ve Ebu Bekir'e tabi olmadığım konusunda tereddütle ikna olurken, kitap onlarda nasıl işe yararsın" der.²⁰¹

Ebû Hanîfe Medine'de olduğu zamanlarda Muhammed Bâkır'ın yanına gider ve ona birkaç meseleyi danışır. Bir gün yine Muhammed Bâkır ile bir adam beraber oturuyorlardı, o sıra Ebu Hanîfe yanlarına geldi birkaç meseleyi tartıştılar. Sonra Ebû Hanîfe yanlarından gitti ve Muhammed Bâkır onun hakkında 'ne kadar iyi bir kişilik, anlayışı da derin bir kişi' diyerek övmüştür."²⁰²

Ebû Yusuf (182/789), Ebû Hanîfe'ye Muhammed Bâkır ile görüşüp görüşmediğini sorduğunda, hocasının kendisine görüştüğünü söylediğini ve hatta aralarında şöyle bir diyalogunda geçtiğini anlatır; "Ebû Hanîfe: Allah kullarının kendisine isyan etmesini ister mi? Muhammed Bâkır: Allah hiç kullarını böyle bir şey yapmaya zorlar mı?" Ebû Hanîfe bunun üzerine daha önce böyle cevap veren görmedim diyerek onu övmüştür.²⁰³ Ebû Hanîfe Muhammed Bâkır'dan rivâyette de bulunmuştur. Yine Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'dan aldığı hadisi *Kitâbü'l-âsâr* adlı eserinde

²⁰¹ Bezzâzî, *Menâkibu İmam'ı Azam Ebî Hanîfe*, 2/165.; İbnü'l-Cevzi, Ebû'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1412/1992), 7/161.

²⁰² Bezzâzî, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, 1/32.

²⁰³ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z - zaman fi târihi'l-ayân*, (Suriye: Dârü'l-Risaleti'l-İlmiyye, 1434/2013), 11/36.; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü Havâss*, 337.

yer vermiştir.²⁰⁴ İmam Muhammed ise *el-Asl* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'dan arada Beşşâr (veya Beşîr) isimli ravinin olduğu bir rivâyeti de verir²⁰⁵

Yukarıda verilen rivâyetler neticesinde, onların bir araya gelip ilmi müzakereler yaptıklarını görmekteyiz. Yine yukarıdaki rivâyetler neticesinde onların arasında bir hoca öğrenci ilişkisinin olduğu kanaatindeyiz. Fakat bu hoca öğrenci ilişkisi Bâkır ve Ebû Hanîfe arasındadır, Ebû Hanîfe ve Muhammed Bâkır'ın oğlu Ca'fer Sadık arasında değildir.²⁰⁶ Yine aralarındaki hoca öğrenci ilişki tam olarak derinlikli bir ilişki olmayıp, Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'ın dersinden Medine'ye geldiği zamanlarda istifade ettiği ve ondan rivâyetlerde bulunmuş olduğu şeklindedir. Yoksa onların arasındaki ilişki tam manasıyla Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738) ve Ebû Hanîfe ilişkisi kadar değildir. Zira Ebû Hanîfe, Muhammed Bâkır'dan ders almadan önce de Bezzâzî'de geçen rivâyetten de anlaşılacağı üzere ilmi şöhretini daha önceden bulmuştur.

Kendisinden 23 yaş büyük olan ve de Medine ilim halkasının önemli simalarından olan Muhammed Bâkır ile Ebû Hanîfe karşılaşmış, yer yer birbirlerini övmüş ve takdir etmişler ve de Medine'ye ilim tahsil etmek için gelen Ebû Hanîfe'nin, Muhammed Bâkır'ın ilim ve birikiminden faydalanmış olduğu kanaatindeyiz.

2.7 Muhammed Bâkır ve Mürcie

Ebu Hanîfe'nin ameli iman esası saymaması, insanların büyük günah işlemeleri durumunda onlar hakkındaki hükmü Allah'a irca etmesi, imanın artmayacağı ve eksilmeyeceği gibi konularda mürcie ile aynı fikirlere sahip olması gerekçesiyle Mürcie'den sayılmıştır. Fakat kendisi Muhammed Bâkır'dan Medine'ye geldiği zamanlarda ders tedris etmiştir. Nitekim hocaları arasında da kaynaklarda da kabul görmüştür.

²⁰⁴ Ebû Yûsuf (ö. 182/798), *Kitâbü'l-âsâr*, thk: Suud İbrahim Muhammed Âl-i Osman, (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 2013), 210.

²⁰⁵ İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), *el-Asl*, thk: Doktor Muhammed Boynukalın, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1433/2012), 3/431.

²⁰⁶ Mehmet Atalan, *Cafer-i Sadık*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 61.

Muhammed Bâkır, Mürcie hakkında: “gecenin geceye, gündüzün gündüze benzerliği kadar Mürcie de Yahudilere benzer”²⁰⁷ dediği nakledilmektedir. Hatta farklı bir rivâyette Mürcie’nin “amel imanın dışındadır, günahlar da imana tesir etmez” görüşüne şiddetli bir şekilde karşı koymuştur. Bâkır’a göre “Mürcie zahir ve bâtin olarak Allah’ın sünnetini değiştirmiştir ve Mürciler bize Hristiyan ve Yahudilerden daha şiddetli olan bu toplumun Yahudileridir demiştir.”²⁰⁸ O Mürcie’ye bu kadar katı ve sert bir tutum sergilerken Ebu Hanîfe eğer toplum nazarında Mürcie’den olduğu fikri kabul görmüş olsaydı Bâkır ona ders vermez ve de aralarında hoca öğrenci imajı çizen rivâyetler kaynaklarda yer almazdı. Bu yüzden Muhammed Bâkır Ebu Hanîfe’yi mürcieden saymamış olduğu kanaatindeyiz.

2.8 Ona Nispet Edilen Eserleri

İbn Nedim’in Fihrist’inde Muhammed Bâkır’a ait “Kitâbü’l-Bâkır” adında bir tefsir kitabı olduğu zikredilmektedir. Bu tefsir kitabını ondan Zeydilerin Carudiye kolunun reisi Ebu’l-Carud Ziyad b. el-Munzir rivâyet eder. Fakat günümüzde böyle bir eserden bahsetmek mümkün değildir.²⁰⁹

Muhammed Bâkır’a nispet edilen soru cevap tarzında pek çok risale bulunduğu yine rivâyet edilir.²¹⁰ Nitekim Kûfe’de bulunan Ehl-i beyt sempatzanları insanlar kimi zaman kendileri gelip sorularına cevap aradılar, kimi zaman da bunu bir mektup göndererek sorularını Bâkır’a ilettiler. Bâkır’ın cevap niteliğindeki risaleleri kaynaklarda bahsedilen risaleler olma ihtimali yüksektir. Kanaatimizce de bu risalelerin içeriği de belli bir fıkhi konuyu ihtiva etmektedir.

Yine ona nispet edilen başka bir eser “Ummü’l-Kitab”dır. Bu eser Bâkır’ın öğrenci ve müritleriyle soru-cevap yöntemiyle yaptığı konuşmaları içeren bir eserdir. Eser ilk kez sözlü kültürden kurtulup matbu şeklini Arapça olarak VII. y.y’da almıştır. Ardından X. y.y’da Farsça’ya tercüme edilmiştir.²¹¹ 1898’de Türkistan’da İsmaililik

²⁰⁷ Lâlekâî Ebü’l-Kâsım (Ebü’l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr (ö. 418/1027), *Usulü’l-itikad*, (Durusün Savtiyyetün Kame bi-Tefrigiha Mevkiu Şebeketi’l İslamiyyeti, Mektebetü’ş-Şamile <http://www.islamweb.net>) 13/51.

²⁰⁸ R. Lalani, *Early Shi’i Thought*, 38.

²⁰⁹ İbn Nedîm, *Fihrist*, 112.

²¹⁰ Tûsî, *el-İstibsâr*, 1/464.

²¹¹ İsmail Kaygusuz, *Ummü’l-Kitâb*, (İstanbul: Demos Yayınları, 2009), 13.

araştırmasıyla ilgilenen A. Polovtsev adındaki bir Rus araştırmacı bu eserin bir nüshasını keşfetti. Ardından bir diğer nüshası Farsça olan Ummü'l-Kitab'ın keşfi J. Lutsch tarafından Wakhan'da ortaya çıkarıldı. Bu eserin basım ve yayımı ise 1932 yılında Wladimir İvanow tarafından yapıldı.²¹² Eser şuanda Türkçe'ye de tercüme edilmiş bir şekildedir. Bizde eseri okuyup Muhammed Bâkır'a ait olup olmadığını değerlendirmeye çalıştık.

Eserde ilk olarak göze çarpan ifadelerden biri Muhammed Bâkır'a öğrencileri şu şekilde hitab etmeleridir: “Ey benim ve bütün inanaların Tanrısı”.²¹³ Tanrı lafzının Bâkır'a kullanılması İslam inancının tevhid anlayışı ile ters düşmektedir. Bâkır'ın da tevhid anlayışını yansıtmamaktadır.

Ummü'l-Kitab'ın içerisinde her şeyin bulunduğu, onu kim okursa okusun, artık kendini hiçbir bilgiye gereksinim duymayacak bir düzeye getireceği belirtilir. Bu yapıta hatta “Ruh'ul-Kitab”da denilmektedir, zira bu kitap bütün kitapların ruhudur, onların tüm düşüncelerini içermekte olduğu belirtilir.²¹⁴ Kitabın fazileti, bilgisi Kur'an'dan üstün tutulmuştur.

Kitapta Bâkır'a Yaratıcının yerde mi yoksa gökte mi olduğu, nitelikleri ve özellikleri sorulur o da şöyle cevap verir;

“Bu büyük bir günahdır. Hiçbir peygamberin ve hiçbir zuhurun, bu örtüyü Yüce Tanrı'nın üzerinden kaldıramadığı ve hiçbir kitapta sözünün edilmediği o şeyi, kendine ve bu kitabın mirasla ulaşacağı inananlara sakla. Ey Câbir ²¹⁵ bu örtü ehil olmayan birisine söylenirse, o sözle birlikte o kişinin ruhu da onun bedeninden çıkar ve sözü işitenin bedenine girer. Ey Câbir bu söz okunmaz, dil ile de söylenmez...”²¹⁶

Kişinin bir bedenden başka bir bedene girmesi tenasüh inancının kitaba göre Bâkır'da olduğunu göstermektedir. Başka bir cevabında da kişinin bu dünya da yaptığı kötülük

²¹² Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 13.

²¹³ Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 131.

²¹⁴ Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 41.

²¹⁵ Câbir b. Yezîd el-Cüfî

²¹⁶ Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 151.

neticesinde onun ruhunun yedi defa, yedi farklı sosyal çevrede hülul ettiği de Bâkır tarafından açıklanmıştır.²¹⁷ O yine eserde şöyle cevap verir;

“Tanrımız ve yaratıcımız hem göktedir, hem de yerde. Yani hem yukarıdaki divânlarda yani göksel saraylarda ve hem de zamanın imamları ile inananların örtüsü olan küçük âlemedir. Yer, gök ve hiçbir yaratılmışın henüz olmadığı ilk başta, gökkuşağı misali beş renkli beş kadim nur vardı. Bunların ışınlarından güneşe benzeyen bir hava meydana geldi. Şimdi gök ve yer olan şey, o hoş havaydı. Bu beş nur, o havanın üzerinde durdular ve onların arasından nurânî bir şahıs gibi yüce sonların sonu (gâyetu’l-gâyât) nuru ortaya çıkınca, bu beş renk onun iştme, görme, koku alma, tat alma ve konuşma organları (cevârih) oldular. Beşeriyette Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin denilen kişiler bu beş nurdur. Bu beş nur, bu tanrısal tat üzerinde, inananların başında dönüp dolaşmaktadır. Bilinçli-konuşan ruh tanrının ta kendisidir...”²¹⁸

Bâkır burada nurânî olan Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’i Tanrı’dan bir parça Tanrı kadar olmasa da onun bir altındaki Tanrılarını gibi bahsetmektedir. Bu yüzden eserde Hasan ve Hüseyin’in Tanrının parçaları olduğu için onların ölmediği belirtilmiştir.²¹⁹

Yukarıdaki rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere Bâkır’a nispet edilen eser daha çok gulât fırkaların benimsemiş olduğu düşünce biçimini yansıtmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Bâkır’ın böyle bir düşünce ile yakından uzaktan bir alakasının olmadığı gulât fırkılara verdiği tepkilerden de tespit ettik. Bu yüzden bu eserin ona atfedilen fakat ona ait olmayan bir eser olduğu açıktır.

2.9 Muhammed Bâkır’ın İlmi

Muhammed Bâkır hem hadisçi hem müfessir hem de fakih olması hasebîyle kendisinin bir ders halkası oluşmuştur. İnsanlara orada çeşitli sohbetler vermiş ve dersler işlemiştir. Nitekim onun ders yaptığına dair raviler ondan rivâyetlerde bulunmuş ve rivâyetleri aktarırken de “bir gün onun ders meclisindeyken” şeklinde sözler sarf

²¹⁷ Kaygusuz, *Ummü’l-Kitâb*, 206-207.

²¹⁸ Kaygusuz, *Ummü’l-Kitâb*, 152.

²¹⁹ Kaygusuz, *Ummü’l-Kitâb*, 202.

etmişlerdir.²²⁰ Onun kendine ait cami dışında ders meclisinin olduğu²²¹ ve burada öğrencilerine ilmi yazılar da yazdırdığı kanaatindeyiz. Yazılı rivâyet tarihini de göz önüne aldığımız da onun döneminde derslerin sadece sözlü olarak değil, hocanın söylediklerini yazılı olarak da kayıt edildiği Cafer Sâdık'ın şu rivâyet ile netlik kazanmaktadır;

Mugîre b. Saîd, kasıtlı olarak babam adına yalan söylerdi. Babamın ashâbının kitaplarını alırdı. Çünkü Mugîre'nin ashâbı, babamın ashâbı içerisinde gizlenir ve onların kitaplarını alıp Mugîre'ye getirirlerdi. O da, kitapların içine küfür ve zındıklık türü şeyler katar, onları babama izafe ederdi. Sonra onları kendi ashâbına verir ve Şîa içerisinde yaymalarını emrederdi. Babamın ashâbının kitapları içerisinde yer alan gulûv kabilinden şeylerin tamamı, Mugîre b. Saîd'in o kitaplar içerisine sokuşturduğu şeylerdir.²²²

Babamın ashâbının kitapları cümlesi bizi Bâkır'ın öğrencilerinin hocalarının söylediklerini kaydettiklerini göstermektedir. Fakat bu yazıların günümüze ulaşan olmamıştır.

Muhammed Bâkır'ın ilmi toplum arasında çok iyi itibar görmüş ve yayılmış ki halk nezdinde de ona Bâkır lakabı uygun görülmüştür. Şîa onun ilmi konusunda Hz. Peygamber'in ve bütün peygamberlerin varisi olduğunu ve her şeyi imamların bildiklerini iddia etmiştir. Bu konuya dair Muhammed Bâkır'ın yanına bir gün birisi gelir ve kendisine Hz. Peygamber'in ve bütün peygamberleri varisinin kendisi olup olmadığını sorar.²²³

Âlimlerin pek çoğunu, halk arasındaki onca ilmi azametine rağmen Muhammed Bâkır'ın huzurunda, aynen öğretmeninin karşısında duran bir öğrenci gibi dururlardı.²²⁴ O ilme çok önem vermiş “ilminden faydalanan âlim yetmiş bin köleden

²²⁰ “Bir gün ben mektepte yken Câbir b. Abdullah yanıma geldi ve bana karnımı açmamı söyledi. Ben de açtım ve sonra o da karnımdan öptü. Sonra Hz. Peygamber'in bana selamının olduğunu söyledi.” Taberî, *Târîh*, 11/642; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 3/63; Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî(ö. 329/941), *el-Usûlü'l-kâfi* (Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 1428), 1/64.

²²¹ Rivâyette geçen Küttâb kelimesi cami dışında bir yer olduğu kanısını bizde uyandırdı. (Bkz: Taberî, *Târîh*, 11/642; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 3:63; Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî(ö. 329/941), *el-Usûlü'l-kâfi* (Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 1428), 1/64.

²²² Keşşî, *Ricâl*, 195.

²²³ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 2/523.

²²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 337.; Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/160.

daha hayırlı”²²⁵ olduğunu ve başka bir kanalla “şeytana Âlimin ölümü yetmiş bin köleden daha sevimli geldiğini zikretmiştir.²²⁶

Bâkır, elde edilen ilmin zekâtının verilmesi gerektiğini ve bunu da Allah’ın kullarına tâlim etmekle yapılabileceğini söylemiştir.²²⁷ O yine “Sizden ilim öğreten için, öğrettiğinden dolayı fazilet vardır. İlmi ilim sahibinizden öğreniniz. Âlimler size ilim öğrettiği gibi, sizde din kardeşlerinize öğretiniz” diyerek ilim öğretmenin üzerinde durmuştur.²²⁸ İnsanların âlimlere ihtiyacı olduğunu ve her insanın kendine yetecek bilgileri öğrenmesi gerektiğini söylemiş ve bu yüzden bu işi yapacak olan âlimlerin toplumdaki yerine önem vermiştir.²²⁹

2.9.1 Tefsir İlmindeki Yeri

Tefsir, Kur’an’ı Kerim’de verilmek istenen mesajı anlamaya çalışan bir ilim dalıdır. Bu mesaj beşer tarafından yoğun bir çalışma disiplini ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Beşer edindiği ilim ile Kur’an’a yaklaşmış ve ondan gerçek manaya yakın anlamlar çıkarmaya çalışmıştır. Bu yüzden her insan kendi edindiği kültür ortamında kendi ilmi gücü ve gayreti neticesinde Kur’an’dan farklı manalar çıkarmıştır. Şîa’nın başta gelen prensibi, imamın velayetine inanmaktır ve onun sözlerine, Kur’an’ı tefsirine inanmaktır. Bu anlayış neticesinde onlar Kur’an’ın hem zahir anlamı hem de bâtın anlamı olduğunu söylemişler ve de bu bâtın anlamın da yalnız imamlar tarafından bilinebileceğini söylemişlerdir. Hatta Keşî Muhammed Bâkır’ın Kur’an’ın tefsirinin yalnızca Peygamber ailesinin bilebileceğini söylediğini aktarır.²³⁰ Bunun neticesinde bu başlık altında Muhammed Bâkır’ın Kur’an’ı tefsir ederken nasıl bir yöntem izlediği irdelenmeye çalışılacaktır.

²²⁵ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b Abdullah b Muhammed Kurtubi (ö. 671/1273) *Câmiu beyâni’l-ilm ve fazlihi ve ma yenbagi fî rivâyetihi ve hamlihi*, thk. Ebû’l-Eşbal ez- Züheyri, (Demmâm : Dâru İbni’l-Cevzi, 1994),1/127; Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/18.

²²⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü Havâss*, 338.

²²⁷ Küleynî, *el-Usûl-ül-kafi*, 1/23.

²²⁸ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/19.

²²⁹ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, 4/223.

²³⁰ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Ahbâru Ma’rifeti’r-Ricâl*, (Meşhed: Dânişkâh-i-Meşhed 1970), 206.

Muhammed Bâkır'a ait "Kitâbü'l-Bâkır" adında İbn Nedim'in *Fihrist*'inde bir tefsir kitabı olduğu zikredilmektedir²³¹ fakat günümüze ulaşmamıştır. Onun tam bir tefsir eserinin var olduğu varsayılsa dahi günümüze ulaşmadığı genel kabuldür.²³² Bu tefsir kitabını ondan Zeydilerin Carudiye kolunun reisi Ebu'l-Carud Ziyad b. el-Munzir rivâyet eder.²³³ Fakat günümüzde böyle bir eserden bahsetmek mümkün değildir. Onun tefsir metoduna ve yaptığı ayetlerin tefsirlerine daha çok Tefsîr-i İbn Kesir, Tefsîr-i Taberî'de, Tefsir-i Begavî'de ve Tefsîr-i Ulûsi'de rastlamaktayız.

Muhammed Bâkır Medine ders halkasında ona sorulan bazı Kur'an âyetlerini tefsir etmeye çalışmıştır. Kur'an'ı tefsir ederken zahir manadan uzaklaşmamış ona aykırı yorumlar yapmamıştır. Örneğin Hac suresi 18. Ayette geçen "menâfi'u lehum (kendileri için faydalı olan şey)" kısmını af ile mağfiret olarak yorumlamıştır.²³⁴ Nitekim af ve mağfiret olduğunu Medine tefsir ekolünün ileri gelenlerinden olan Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) de söylemiştir.²³⁵

İmâmiyye Şîası, "Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir" ayetinde geçen "boyun eğerek namaz kılan ve zekât veren kişiyi" Hz. Ali olarak yorumlayıp onun nass ile tayin edildiğine delil olarak kullanmıştır. İmâmiyyeye göre hatta bu rivâyeti Muhammed Bâkır, Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir.²³⁶ Fakat Zehebî ayet ile ilgi Muhammed Bâkır'ın yukarıdaki yorumuna ters bir rivayetini eserinde kaydetmiştir. Rivayete göre Muhammed Bâkır'a ayet hakkında sorulunca o, burada bahsedilenlerin Ashabı kirâm olduğunu söylemiştir. Yine burada kastedilenin ısrarla Hz. Ali olduğu yorumu tekrar sorulunca o da "Ali de onlardan birisidir" cevabını vermiştir.²³⁷ Yine Bakara suresinin 90. ayetinde "يُسْمَا أَشْتَرُوا بِهٖ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِثْنَا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَبَاؤُوا بَعْضَ عَلِيٍّ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادَةٍ قَبَاؤُ بَعْضَ عَلِيٍّ وَالْكَافِرِينَ عَذَابُ مُهَيِّنٌ" geçen "فَبَاؤُوا بَعْضَ عَلِيٍّ" ifadesini İmâmiyye Şîası Muhammed Bâkır'ın "gazaba uğrayanları" Benî

²³¹ İbn Nedîm, *Fihrist*, 112.

²³² Hüdâ Teklif Macit, "Mebâhisu Tefsiriyye İnde İmam Bâkır", *Mecelletü külliyyeti İslamiyyeti Camiati (The Islamic University College Journal)*, 3/52:41.

²³³ İbn Nedîm, *Fihrist*, 112.

²³⁴ Ebû Muhammed el-Hüseyn b Mes'ud b. Muhammed el-Ferra el-Begavî (ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzîl* (Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1987), 63.

²³⁵ Begavî, *Me'âlim*, 63.

²³⁶ Azizullah el-Utâridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır*, 4/4.

²³⁷ Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ*, 4/406.

Ümeyye olarak yorumladığını rivayet etmiştir.²³⁸ Fakat bu ayet çoğu İmamiyye müfessirleri tarafından Muhammed Bâkır'ın da bu rivayeti dikkate alınmaksızın "gazaba uğrayanlar" Benî İsrâil olarak yorumlamıştır.²³⁹

Yine başka bir ayette: "İşte hep bunlar sabırlarına mukabil gurfe ile mükâfatlanacaklar ve orada sağlık ve selâm ile karşılanacaklar"²⁴⁰ ayetinde geçen "gurfe" kelimesini "dünyadaki fakirliğe sabretmelerinizin karşılığı olarak verilecek olan cennettir" diye tefsir etmiştir.²⁴¹ O, Kur'an'ı merkeze almış ve yorumlarını yaparken ona aykırı bir yorumdan kaçınmıştır. Bu şekilde sadece o değil, Tusi İstibsâr'da da kullanmıştır. O rivâyetler arasında bir tercih yapacağı zaman Kur'an'a hangisi uyarsa onu tercih etmiş²⁴² ve imamlardan gelen hadisleri dahi iyice tetkik etmiştir.²⁴³ Çünkü o imamların yanılabilceğini, onların her şeyi bilemeyeceğini bu yüzden rivâyetleri irdelemek gerektiğini söylemiştir. Bu yüzden Bâkır'ında Şîan'ın iddia ettiği şekilde Kur'an'ın batını yorumunu Kur'an'a uymayacak şekilde yaptığı pek tutarlı gözükmemektedir. Onun tefsir metodu selefe yakın bir metottur.²⁴⁴

Muhammed Bâkır, İmamiyye Şîası'nın iddia ettiği gibi Kur'an'ın bânını bildiğini söylememiş ve o doğrultuda bir te'vil yapmamıştır. Sünnî tefsir kaynaklarında onun metodu genellikle ayetin zahirine uygun ve makul sayılabilecek te'villerdir. Bunun yanında onu bazı ayetleri tefsir ettiğine dair Şîî kaynaklarda da bahsedilmektedir. Örneğin Ebu Ca'fer Küleynî'nin Kâfi eserinde geçen bir rivâyette şöyle dediği aktarılmaktadır: "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında kendisiyle yürüdüğü bir nûr verdiğimiz kimse..."²⁴⁵ Ayeti hakkında "Ölüdür, (yani) bir şeyi bilmez. İnsanlar arasında kendisiyle yürüdüğü nur ise uyulan imamdır."

²³⁸ İbn Furât, Ebu'l-Kasım Furât b. İbrahim İbn Furât el-Kûfî (310/992), Tefsiru Furât el-Kûfî, (Beyrut: y.y. 1412/1992), 1/60-61.

²³⁹ Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiru'l-Kur'an*, (Beyrut, t.s.), 1/349.; Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecmeu'l-beyân fi tefsiru'l-Kur'an*, (Beyrut: y.y. 1429/2008), 1/158.

²⁴⁰ El-Furkân, 25/75.

²⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/339.

²⁴² Bekir Kuzudişli, Şîa'da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur'an'a Arzı Tûsî'nin İstibsâr'ı Örneği, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, ed. M. Macit Karagözoğlu - M. Enes Topgöl, (İstanbul: Klasik yayınları 2015), 112-113.

²⁴³ Hasan Ellek, "İmamiyye Şîası Fıkıh Metodolojisinde Aklın Delil Kabul Edilme Süreci", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2015): 145-146.

²⁴⁴ Bedr Muhammed Bâkır, *Er-Ravdu'n nâdir fi sîreti'l İmâm Ebî Cafer el-Bâkır*, 50.

²⁴⁵ el-En'am 6/122.

"...karanlıklar içerisinde kalıp ondan çıkmayan kimse..."²⁴⁶ Hakkında ise: "İmamı tanımayan kimsedir" şeklinde te'vil ettiğinden bahsedilmektedir."²⁴⁷ Yine Nisa 54. ayetini"...Ve onlara büyük bir saltanat bahşetmiştik."²⁴⁸: "Farz itaati (bahşetmişti)" Şeklinde te'vil ettiğinden bahsedilmiştir."²⁴⁹ Tevbe 36. Ayette geçen 12 ay kavramını on iki imam olarak²⁵⁰, yine Tin suresinde geçen Tin kelimesini Hasan, zeytini Hüseyin, Sina dağını Hz. Ali olarak te'vil etmiştir.²⁵¹ Ona "Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorunuz"²⁵² ayetinde geçen bilgi sahibi kişileri "onlar biziz(imamlar)" olarak yorumlamıştır.²⁵³ Bu tür rivâyetler Sünnî kaynaklarda zikredilen ayetleri te'vil metoduna uymamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere onun tefsir metodu selef ile paraleldir ve herhangi bir aşırılık söz konusu olmadığı kanaatindeyiz.

2.9.2 Hadis İlmindeki Yeri

Ehl-i sünnet âlimleri Muhammed Bâkır'ı sika ravi olarak nitelendirmişlerdir. O, İbn Ömer'den, Enes b. Malik'ten, Câbir b. Abdullah'tan ve babasından rivâyetlerde bulunmuştur. Aynı şekilde ondan da Cafer Sadık, Zühri, Reb'ia b. Ebî Abdurrahman rivâyette bulunmuşlardır.²⁵⁴ Medine Ehl-i tabiinlerinden olan Said b. Müseyyeb meşhur Medine Ehl-i âlimlerinin arasında Muhammed Bâkır'ı da sayar.²⁵⁵ İmam Malik'de *Muvatta* da onun kanalıyla gelen hadislere yer vermiştir ve kendisi onu sika ravisi olarak görmüştür.²⁵⁶ Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'de *Müsned*'inde²⁵⁷ Ebû

²⁴⁶ el-En'âm 6/122.

²⁴⁷ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/108.

²⁴⁸ en-Nisâ, 4/54.

²⁴⁹ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/109.

²⁵⁰ Muhammed b. Şehrâşûb el-Mazenderânî (ö. 588/1192), *Menakibu Ali Ebî Talib*, (Necef: Matbaatü Haydariyye 1376/1956), 1/244

²⁵¹ İbn Şehrâşûb, *Menakibu Ali Ebî Talib*, 1/259.

²⁵² en-Nahl 16/43.

²⁵³ Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/162.

²⁵⁴ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman Muğravi(d.1367/1948), *Mevsu'atü mevefiku's-Selef fi'l-akidetü ve'l-menheci ve't-terbiyyeti*, (Kahire/Mısır: Mektebetü'l-İslamiyye, t.s), 2/131.

²⁵⁵ Ebû'l-Kasım Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad*, (Durusun Savtiyye) 4/4.

²⁵⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik (ö. 179/795), *Muvatta' el-İmam Malik b. Enes : rivaye İbnü'l-Kasım ve telhisü'l-Kabisi*. thk. Ebûzabî [Abudabi], (el-İmarât: el-Mecmaü's-Sekafî, 2004), 2/155.; 2/395 vb.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*, thk. Adil Mürşid, Şuayb Arnaud, (Müessesetü'l-Risale 1421/2001), 4/51.

Yûsuf *Kitâbü 'l-harâc*²⁵⁸ adlı eserlerinde ondan gelen hadislerine yer vermiştir. El-İclî de “Medineli tabîinden olup sikâdır” demiştir.²⁵⁹

Şîfler içinse Bâkır, beşinci imam olarak kabul edildiği için kendisinden gelen rivâyetler herhangi bir eleştiriye tabi tutulmamıştır. Şîî hadis kaynaklarında Muhammed Bâkır kanallı pek çok rivâyete yer verilmiştir, fakat bu durum Sünnî kaynaklarda kısıtlıdır.²⁶⁰ Şîa'nın hadis rivâyetlerinin %15'lik kısmını Muhammed Bâkır'dan gelen rivâyetler oluşturmaktadır.²⁶¹ Yine de onun muhaddislik yönü Sünnî hadis kaynakları tarafından da muteber görülmüş ve kaynaklarda onun rivâyetlerine de yer verilmiştir.

Şîanın hadis anlayışında imamların sözleriyle Hz. Peygamber'in sözleri arasında herhangi bir fark görülmemektedir.²⁶² İmamlardan birinin bir sözü birçok rivâyet kanalıyla ulaşmışsa hadis sahih kabul edilmiş ve Kur'an'ın batınî bir yorumuymuş gibi Kur'ana arz edilmiştir. Fakat Şîa'nın içinden Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044), Şeyh Müfid (ö. 413/1022), et-Tûsî (ö. 460/1067) gibi âlimler aklı, rivâyetlerin önünde tutmuş ve de imamların bilgisinin insani bir bilgi ve de sınırlı olabileceğini söyleyip gelen rivâyetleri tetkik etmişlerdir.²⁶³

İmamiyye Şîası, imamların rivâyetlerinin sadece aile isnadıyla olduğunu ve onların kendi ailelerinin dışında kimseden ilim almadıklarını iddia ederler. Bu konuda Muhammed Bâkır'ın şu sözü de aktarılır; Bir gün Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/746) Hz. Peygamber'den isnadsız olarak naklettiği hadisleri almak istemediğinden kendisine hadis söyleğindiğinde onu isnadıla söylemesini Muhammed Bâkır'dan istemiştir. Bunun üzerine de Bâkır; “Bana babam rivâyet etti. O, dedesi Resulullah'tan (s.a.s), Resulullah, Cebrail'den, Cebrail de Allah'tan nakletti. Sana rivâyet ettiklerimin tamamı işte bu isnadlardır”²⁶⁴ demiştir. Burada Bâkır'da bu isnad zincirinden başka kimseden bilgi almadığını söylemiştir. Fakat onun “Bâkır-Câbir b. Abdullah-

²⁵⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü 'l-harâc*, (Beyrut: el-Hizânetü't-Teymûriyye, 1399/1979), 20,43,89,215.

²⁵⁹ İbn Hacer, *Tehîbü't-tehzîb*, 9/350

²⁶⁰ Bu başlık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Doğmaç, *Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri*’.

²⁶¹ Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik Yayınları 2007), 57.

²⁶² Kuzudişli, “Şîa'da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur'an'a Arzı”, 123.

²⁶³ Bkz: Ellek, “İmâmiyye Şîası Fıkıh Metodolojisinde Aklın Delil Kabul Edilme Süreci”, 138-156.

²⁶⁴ Şeyh Müfid Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022), *Emâli*, (Kum: Havza İlmiyye, Müessese Ümran Mesecid), 41.

Rasûlallah” isnadlı pek çok rivâyet hem Sünnî kaynaklarda hemde İmamiyye kaynaklarında yer almaktadır.²⁶⁵ Örneğin Keşşi şu rivâyeti nakleder:

“Muhammed Bâkır’a bazı hadisleri sorduk. O da Câbir b. Abdullah’tan rivâyet etti. Biz “Câbir’den bize ne? Sen ondan niçin rivâyet ediyorsun?” dedik. O da, “Ey Zûrare! Câbir b. Abdullah Kur’an’ı sana farz kılan Allah, ‘şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecek’ ayetinin te’vilini biliyor” diye cevap verdi.²⁶⁶

Bu ve buna benzer rivâyetler onun aile dışı hiç kimseden bilgi veya rivâyet almadığı iddiasını çürütmektedir.

O sonuç olarak döneminin âlimlerinden hadisler rivâyet etmiş ve de onun rivâyet ettiği hadisler her iki mezhep içinde kabul görmüştür.

2.9.3 Fıkıh İlmindeki Yeri

Muhammed Bâkır’ın bir diğer yönü de fakihlik yönüdür. O Şîî fıkının ilk nüvelerini oluşturan kişi olarak gösterilir.²⁶⁷ O, ilimle uğraşan diğer âlimler gibi fıkıh ilmi ile de ilgilenmiş, kendisine soru sormaya gelenlere de cevaplar vermiştir. Onun bu yönünden dolayı İbnü’l-Berki (ö. 274/887), Bâkır için “faziletli bir fakihtir” demiştir. Yine İmam Nesâî (ö. 303/915) onu, Medineli tâbiî fakihlerinden olarak zikretmiştir.²⁶⁸ Onun fıkıh metodu Medine ve Mekke fıkıh ekolleri ile benzerlik gösteririr zira o dönemindeki âlimlerle ilmi alışveriş içindedir. Nitekim çağdaşı olan Atâ b. Ebî Rebah’ı “Kendisiyle karsılastığım kimseler arasında Atâ’dan daha fakih birini görmedim” diyerek övmüştür.²⁶⁹

Bâkır’a soru sormaya gelen Ehl-i beyte besledikleri sevgi ve muhabbetten dolayı genelde Kûfeli insanlar olmuştur. Bâkır’ın döneminde etrafında oluşan bir taraftar

²⁶⁵ Onlar Hz. Aişe, Ümmü Selem, Ebû Zer Gıffârî, Ebû Hüreyre gibi sahabelerden de rivâyetlerde bulunmuşlardır. (İmamların aile dışından aldıkları rivâyetler için bkz: Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 115-126.)

²⁶⁶ el-Keşşî, *Ma’rifetü’r-Ricâl*, 1/41.

²⁶⁷ Cemil Hakyemez, “Şîî İmamiyye Fıkının Teşekkül Süreci ve İmamet”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Ocak 2008), 14.

²⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 9/350

²⁶⁹ İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-nihâye*, 9/306

kitlesi mevcuttu bu topluluk ise çoğunlukla Ehl-i beyt ailesini sevenler ve dönemin hükümdarına karşı olanlardan oluşmaktaydı. Bu topluluktan uzakta olanlar kimi zaman soru sormak için Medine'ye kadar da gelmişlerdir, bazısı anladıklarını aynen aktarmış fakat bazısı ise kendi yorumlarını katarak Kûfe'ye Muhammed Bâkır bu şekilde söylediği rivâyet edilip ona yalan isnat ettikleri de olmuştur. O, hakkındaki yalanları duydukça “Bizim taraftarlarımız, Aziz ve Celil olan Allah'a itaat eden ve ondan sakınanlardır, düşmanlıktan ve husumetten uzak durun. Çünkü düşmanlık ve husumet, kalbi ifsad eder, münafıklığı ortaya koyar” şeklinde söylemiştir.²⁷⁰

Keşşî, Muhammed Bâkır'ın fıkıh çalışmaları ile ilgili olarak şöyle der: “Şîa Muhammed Bâkır'dan önce helaller ve haramlar konusunda ihtiyaç duyduğu şeyleri ancak insanlardan duydukları şekilde bilir ve uygularlardı. Ancak Bâkır bu bilgiyi onlara açtı, açıkladı ve öğretti”.²⁷¹ Keşşî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Muhammed Bâkır'ın İmamiyye Şîası fıkıhı için önemi büyüktür. Nitekim Kâdî Nu'mân'ın açtığı fıkhi konu başlıklarında mesh,²⁷² namaz,²⁷³ oruç,²⁷⁴ hac,²⁷⁵ kurban²⁷⁶ gibi bablarda ondan pek çok rivâyet nakledilir. Yine çağdaş bir makalede de onun fikhî açıdan halkı pek çok konuda aydınlattığı belirtilmiştir.²⁷⁷ İmamiyye Şîasının geriye dönük tarih yazıcılığı sonucu onlar ilk fıkıh nüvelerini Muhammed Bâkır ile başlatmaktadırlar. İmamiyye Şîası, fikhini ondan gelen rivâyetlere dayandırırsa da o dönem de kendi başına bir İmamiyye Şîi fıkıhı oluştuğunu söylemek anakronizme yol açar.²⁷⁸ Nitekim daha Muhammed Bâkır'ın yaşadığı dönemde herhangi bir fıkıh ekolünün oluştuğunu söylemek dahi güçtür kaldı ki bunların içinden Şîi fikhinin oluştuğunu söyleyelim. O dönemlerde iyi eğitim alan insanlar okuttukları ders halkasındaki öğrencilerine ve soru sormaya gelenlere bildikleri kadarıyla kendi oluşturdukları sistemlerine ve yöntemlerine uygun bir şekilde gerçeğe en yakın olarak

²⁷⁰ İbn Kesîr, *Bidâye ve 'n-nihâye*, 9/311.

²⁷¹ el-Keşşî, *Ahbâru ma 'rifeti 'r-ricâl*, (Meşhed), 425.

²⁷² Kâdî Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî (ö. 363/974), *De'â'imü'l-İslâm ve Zikrû'l-Helâl ve'l-Harâm*, (Masâdiru Hadisi Şîa/Fıkıh Kısmı) thk. Asîf Ali Askar, (Kahire: Dârü'l-Maarif 1373/1923), 1/108.

²⁷³ Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/106-208.

²⁷⁴ Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/274.

²⁷⁵ Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/315.

²⁷⁶ Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/187.

²⁷⁷ Hâdî Cavad Kâzım, Islâhî fi'l-Asrı İmam Muhammed Bâkır, *Mecelletü'l-külliyeti'l-İslamiyyeti'l-Câmiati*, 52/3, 69-75.

²⁷⁸ Hakyemez, “Şii İmamiyye Fıkıhı”, 16.

cevap vermeye çalışıyorlardı. Muhammed Bâkır'da kendi ilmi çerçevesinde ona soru sormaya gelenlere yardımcı olmaya çalışıyor ve bu çerçevede bildikleriyle soruları yanıtlamaya çalışıyordu.

Muhammed Bâkır hüküm verirken rivâyet merkezli bir yol izlemiştir. Onun verdiği bilgiler hadislere dayanmaktadır. Muhammed Bâkır, Câbir b. Abdullah kanallı zor durumlarda orucun bozulabileceğini söyleyip Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethine giderken oruç bozduğunu rivâyet etmiştir.²⁷⁹ O, Câbir b. Abdullah kanalıyla haccın yapılışı²⁸⁰ ile ilgili hadisleri, kurban kesimini, Hz. Peygamber'in hac için Mekke'ye geldiğinde ilk Hacerü'l-esved'i selamlayışı²⁸¹ gibi belli başlı konuları rivâyet etmiştir. Onun hac ile ilgili rivâyetleri pek çok hadis âlimi tarafından kitaplarına alınmıştır.²⁸² Bu konu ile ilgili sadece 30'a yakın hadis rivâyetinde bulunmuştur.

Arafatta ikindi ve öğle vakitlerinin, müzdelifede akşam ve yatsının cemedildiğine dair hadis rivâyetinde bulunmuştur.²⁸³ O yine "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir"²⁸⁴ ayetinde geçen gündüzün gün ortasını aşması ifadesini öğlen namazı olarak söylemiştir.²⁸⁵ Şîa'nın namazları beş vakitte değilde üç vakitte cem ederek kılması konusuna bakıldığında Bâkır'ın namazları tam vakitlerinde kıldığı görülmektedir. Müzdelife'de Hz. Peygamber'in cemettiğini rivâyet etmesi Hz. Peygamber'in normalin dışında bir şey yaptığını öğretmek için rivâyet etmiştir. Şayet Hz. Peygamber namazları hep cem etseydi böyle bir hadisi de rivâyet etme gereksiniminde bulunmazdı. O yine namaz konusu ile ilgili şöyle demiştir;

Zürâre b. A'yen diyor; "Ben Hz. Muhammed Bâkır'a öğle vaktini sordum.

Hazret şöyle buyurdu: "Öğlen namazının vakti güneşin batıya meyletmesinden sonra meydana gelen gölgenin bir kol boyu uzayındır.

²⁷⁹ Ebû Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Beyrut: Dârü'l-İhya'ü-Türâs), 2/785.

²⁸⁰ Ebû Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, 2/886.

²⁸¹ Müslim, *el-Câmi'u's-sahih*, 2/893.

²⁸² Nesâî, Ahmed b. Hanbel. Buhârî. Müslim, Tirmizî, İbn Mâce kitaplarının Hac bablarında bu hadisler yer vermiştir.

²⁸³ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân b. Alî (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Ebû'l-Fettah Ebû'l-Gad, 2. Baskı, (Haleb: Mektebetü'l-İslami 1406/1986), 2:16; İmam Mâlik, *Muvatta*, 1/165.

²⁸⁴ el-İsrâ 17/78.

²⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/101.

İkinci namazının vakti ise, iki kol boyu uzayındır.” Sonra da şöyle buyudu:”Hz. Rasulullah’ın mescidinin duvarı o günlerde bir insan boyuncaydı. Hazret onun gölgesi bir kol boyu öğle namazını, iki kol boyu uzayınca da ikinci namazını kılardı.” Sonra İmam şöyle devam etti: “Bir kol boyu ve iki kol boyu gölgenin uzamasının niçin ölçek alındığını biliyor musunuz?” ben: “Niçin ölçek kabul edilmiştir?” dedim. İmam: “Nafile namazı kılmak için ölçü koyulmuştur. Sen öğle namazının nafilisini gölgenin bir kol boyu uzamasına kadar kılabilirsin. Eğer gölgenin bu kadar uzamasına kadar nafile namazını kılmamışsan, artık nafile namazını bırakmalı ve farz namazını kılmalısın. Keza ikinci namazının nafilisini gölgenin iki kol boyu uzamasına kadar kılabilirsin. Eğer gölgenin bu kadar uzamasına kadar nafile namazını kılmamışsan, artık nafile namazını bırakmalı ve farz namazını kılmalısın” buyurdu.²⁸⁶

Görüldüğü üzere bu rivâyetten de Bâkır’ın Hz. Peygamber’in namazları vakitlerinde ayrı ayrı kıldığını ve bu vakitlerde nfilelerin nasıl kılınacağını anlatmıştır.

Bazen onun kendi içtihatları da bulunmaktadır. O hırsızın elinin kesilmesi meselesinde çalınan eşyanın 10 dirhemlik veya 1 dinarlık kıymetinin olması gerektiğini söylemiştir.²⁸⁷ Kişinin önce farz ibadetlerini yapması gerektiğini nfileleri sonra yapması gerektiğini belirttikten sonra eğer ramazan ayında tutulmayan oruç var ise altı günlük şevval ayında tutulan sünnet orucun yerine farzın kazasını eda edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁸ Ayakların mesh edileceği vakit küçük topuklar ile meshedileceğini bildirmiştir,²⁸⁹ Sünnî kaynaklarda tam olarak mesh²⁹⁰ ile ilgili bir rivâyete rastlanmasa da susuz ayakların mesh edilmesi gerektiğine dair Tûsî’nin eserinde Hz. Peygamber’den doğrudan rivâyette bulunmuştur.²⁹¹

²⁸⁶ Ali el-Hürr el-Âmili el-Meşgarî (ö.1104/1693), *Vesâilü’ş-Şîa ila tahsili mesâili’ş-Şerî’a*, (Tahran: Mektebetü’l-İslamiyye 1398), 3/103.

²⁸⁷ Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selame, (Dârü’l-Tayyibe 1420/1999), 3:109.

²⁸⁸ Kâdî Nu’mân, *De’â’imü’l-İslâm*, 140.

²⁸⁹ Kâdî Nu’mân, *De’â’imü’l-İslâm*, 109.

²⁹⁰ Mesh ile ilgili sadece kendisine alçıya alınmış bir yerin mesh edileceğini unutulduğunda da bunun yine abdeste zarar vermeyeceğini bildirmiştir.thk: [Abdülkerim Sâmî el-Hindî, (Burhânüddîn el-Buhârî el-Mergînânî, *el-Muhîtü’l-kebîr*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye 1424/2004), 1/182.]

²⁹¹ el-Tûsî, *Tehzîbu’l-ahkâm*, 1/59.

2.9.4 Zühd ve Takvası

İslam fetihlerinin artması ile beraber lüks ve dünya zevklerinin beraberinde getirdiği refah düzeyi toplumda gözle görülür bir şekilde artmış ve insanları olabildiğince lüzumsuz işlerle meşgul etmiştir. İnsanlar bulundukları toplumdan, devletten hoşnutsuz olma durumları, her şeye tahammülsüzlük olabildiğince artmıştır. Bu durumdan haliyle rahatsız olanlar kendilerini ibadete verip dünya meşgaleleriyle uğraşmamayı kendilerine düstur saymışlardır. Alioğulları ailesi de girdikleri siyasi ortamlardan ve verdikleri bedellerden dolayı kendilerini zühd ve ilim hayatına vermişlerdir. Muhammed Bâkır'da bu hayatı benimseyenlerden biridir.

Resaülullah ve ashabının hayatında dünya nimetlerine fazla tamah göstermemek ve yaşam tarzlarında sadelik hâkimdi. Onların yolundan gidenler de daha çok bu sade hayatı takip etmişlerdir. Muhammed Bâkır da bu yaşam biçimini ve şeklini takip ettiği söylenebilir. O çokça Allah'ı zikreden ve babası gibi çokça namaz kılan bir kişidir. Fakat bu ibadetleri o, kendi halinde bireysel olarak yapardı tarikat tarzında şeklinde değildi. Onun yaşadığı dönemde bu hayatı benimseyenler de vardı. Bu dönemler (onun içinde bulunduğu dönem) tasavvuf tarihinin ilk nüveleri olarak değerlendirilip zühd dönemi adını almıştır.²⁹²

Muhammed Bâkır'a zühd şeklinin ne olduğu sorulduğunda o ayeti işaret ederek “kaybettiklerinize üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdikleriyle şıarmayasınız”²⁹³ şeklinde açıklamıştır.²⁹⁴ Muhammed Bâkır her gün ve gece, ders verdiği küttab da sürekli namaz kılardı²⁹⁵ hatta ilimin müzakeresinin ders olduğunu ve dersin ise iyi kılınan bir namaz olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶ Allah'ı çokça zikreder bunu da herkese her vakit tavsiye ederdi.²⁹⁷ Amellerin en kuvvetlisinin şu üç şey olduğunu söylemiştir;

²⁹² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 113.

²⁹³ el-Hadîd 57/23

²⁹⁴ el-Utâridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır*, 2/198.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/339

²⁹⁶ Küleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 1/23.

²⁹⁷ Bu zikirler zikir meclisi denilen derslerde yapılırdı. Atâ b. Ebî Rebâh bu meclisleri; “Helal ve haramın anlatıldığı meclistir, nasıl namaz kılacağının, nasıl oruç tutacağının, nasıl evleneceğinin, nasıl bosanacağının, nasıl satacığının ve nasıl satın alacağının anlatıldığı meclistir” olarak anlatmıştır. (Bkz: İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9:306.)

“Her halükarda Allah'ı zikretmek, nefesine haksızlık yaptığını söylemek ve onu dizginlemek, kardeşine mali yardımda bulunmak.”²⁹⁸

Muhammed Bâkır, şimşegin mümin olan veya olmayan kimselere isabet edeceğini fakat Allah'ı çokça zikredene dokunmayacağını ifade etmiştir.²⁹⁹ Kendisi çokça ağlar, tartışmalardan ve kendisine düşmanlık yapanlardan uzak dururdu.³⁰⁰ İnsanların Allah'ı zikretmekten kaçındıklarını, ahiret hayatının bir gün başlayacağını unuttuklarını ve müminlerin dünya içerisinde kendilerine bahşedilenlerle yetinmediklerini söyleyip bu tür insanları kınamıştır.³⁰¹

Bâkır, dünya hayatını da şu ifadeleri ile özetlemeye çalışmıştır;

“Ey Câbir!³⁰² Ben hüznü ve kalbi meşgul biriyim. Kimin kalbine Allah'ın saf dini girerse, artık orada başka bir şeye yer kalmaz. Ey Câbir! Dünya nedir ve ne olabilir ki? Bindığın bir binekten veya giydiğin bir elbiseden ya da nikahladığın bir kadından başka bir şey mi? Ey Câbir, doğrusu müminler, dünyada ebedi kalmayacaklarını bilirler ve dünyaya bel bağlamazlar. Ahiretin geleceğine de kesin olarak inanırlar. Kulaklarıyla duydukları fitneler, onları Allah'ın zikrini dinleme hususunda sağırlandırmadı. Gözleriyle gördükleri zinetler, onları Allah'ın nuru karşısında körleştirmedir. Böylece iyi kimselerin sevabını elde ettiler. Takva ehli kimseler, dünyada basit bir azıkla geçinen, sana çok yardım eden, unuttuğunda sana hatırlatan, hatırladığında sana yardımcı olan, Allah'ın hakkını söyleyen, onun emirlerini yerine getiren, kendilerini Aziz ve Celil olan Rablerinin muhabbetine adayan, Allah'a, O'nun sevgisine kalpleriyle bakan, mahbuplarma taatta bulundukları için dünyadan uzaklaşan ve bunu yaratıcılarının emri olduğunu bilen, meliklerinin indirdiği yere dünyayı indiren, sonra onu bırakıp göç eden kimselerdir. Dünyayı şu gözle görürler: Rüyada kavuştuğun ama

²⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-nihâye*, 9/310

²⁹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 337.; İbn Kesîr, *Bidaye ve 'n-nihâye*, 9/309.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *Bidaye ve 'n-nihâye*, 9/309.

³⁰¹ İbn Ebü'd-Dünya Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), *Züh'd*, (Suriye/Dimeşk: Dârü'l-İbnni Kesîr 1420/1999), 202.; İbn Ebü'd-Dünya, *Zemmü'd-dünyâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, (Müessesetü'l-Kütübü'l-Sekafiyye 1414/1993), 161.

³⁰² Ebû Abdillâh Câbir b. Yezîd el-Hâris el-Cu'fî (ö. 128/746).

uyandığında elinde kalmayan bir su gibidir dünya. Allah'ın dini ve hikmeti hususunda gözetmeni emrettiği şeyleri gözetip muhafaza et.”³⁰³

Onun bu hayat tarzı, çevresi tarafından da beğenilmiş ve yer yer kendisinden nasihat almaya gelenler olmuştur. Bir gün Ebu Cafer'in yanına gelip birisi ondan kendisi için nasihat vermesini ister. O da ona şöyle der: “Dünyayı rüyada bulduğun bir para gibi düşün, bir uyanırsın ki ona dair hiçbir şey yoktur yanında.”³⁰⁴

Dönemin zühd hayatını benimsemiş olan Muhammed b. Münkedir (ö. 131/748),³⁰⁵ “Muhammed b. Ali'yi görünceye dek, Ali b. Hüseyin'in, fazilet yönünden kendi gibi bir halef bıraktığını ummazdım; ben ona öğüt vermek isterken o bana öğüt verdi” diyerek şu olayı anlatır;

“Hararetin bastığı bir saatte Medine dolaylarında gezerken Muhammed b. Ali'ye rastladım. Pek yorulmuştu; yanında iki kişiye dayanarak yürüyebiliyordu; adamakıllı da terlemişti. Ona, Kureyş ulularından olan senin gibi bir kişinin, bu saatte, dünya için bu derece yorulmasını hiç de doğru bulmuyorum dedim. Dayandığı kişileri itti, doğruldu da bana dedi ki; Vallahi bu halde ölüm gelip çatsa, beni Allah'a edilen ibadetlerden biriyle meşgul olarak bulur; çünkü bu halimle ben, kendimi senden de, bütün halktan da çekmişim; Ben Allah'a karşı irtikab edilen bir suçu işlerken ölümün gelip çatmasından korkarım. Bu sözü duyunca, Allah sana rahmet etsin dedim, sana öğüt vermeyi isterken sen bana öğüt verdin”³⁰⁶

Onun başta oğullarına olmak üzere yer yer insanlara güzel öğütlü sözlerde zikretmiştir. “Ey oğul! Tembellikten ve bıkkınlıktan sakın, muhakkak ki o ikisi her türlü şerlerin anahtarıdır. Tembellik edersen hiçbir işi gerçekleştiremezsin, bıkkınlık gösterirsen gerçekleşmesine de sabredemezsin” demiştir.³⁰⁷ “Kişi işlerinde tevekkül etti mi, zenginlik, büyüklük ve izzetlik onun kalbinde daima var olur”³⁰⁸, “kibir yalnız Âkil

³⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, 9/310.; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 338.

³⁰⁴ Ahmed b Muhammed b Zeyyad İbnü'l-A' rabi, *ez-Zühhd ve sıfatü 'z-zahidin*, thk. Mecid Fethi Seyyid, (Tanta : Mektebetü's-Saade, 1991), 120.

³⁰⁵ Onun Abdullah b. Mübarek'le de karşılaştığı rivâyetlerde vardır fakat bu doğru değildir. Abdullah İbn Mübarek h.118 Merv doğumlu'dur ve Muhammed Bâkır'ın son yıllarında dahi karşılaşmış olmadıkları kanaatindeyiz. (Karşılaştığını zikreden kaynak için bkz: Meclisi, *Biharü 'l-envar*, 46/340.)

³⁰⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 410-411.

³⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/339.; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 339.

³⁰⁸ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 337.

noksanlığı sebebiyle insanın kalbine girebilir”³⁰⁹, “kötü insanın silahı çirkin sözleridir”³¹⁰, “çok gülmekten sakının zira o ilmi sizden uzaklaştırır”³¹¹ gibi ona nisbpet edilen pek çok söz bulunmaktadır.

Sonuç olarak onun karakteri geçmişte Ehl-i beyt soyunun başına gelenler karşısındaki ileri görüşlülüğü sebebiyle çalkantılı siyasi ortamlardan uzak ibadetine düşkün, âlim, zâhid, Allah’a karşı gelmekten korkan, Hz. Peygamber yolunda bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.10 Dönemin Halifeleriyle Olan İlişkisi

Haşimoğullarının ve de Alioğullarının lideri konumunda olan Muhammed Bâkır babası gibi onun mutedil siyaseti, Emevî halifeleriyle iyi bir ilişki içerisinde olmasında yardımcı olmuştur. Gerek babası Zeynelâbidin gerekse de oğlu Cafer-i Sâdık ve kendisi, oluşabilecek herhangi bir siyasi faaliyetten uzak durmuşlar ve halifelerle iyi geçinmişlerdir.³¹² O, Harre vakasında, Muhtâr olayında hatta kardeşi Zeyd’in olayında herhangi bir destek içerisinde olmamış kendini olabildiğince uzak tutmuştur. O insanlara kavga etmemelerini kavganın Kur’an’daki emirleri yalanlamak olduğunu söylemiştir ve de olabilecek ayaklanmaları tasvip etmemiştir.³¹³ Bu yüzden onun bu tutumu halifeler tarafından takdir edilip destek görmüştür.

Muhammed Bâkır, Ümeyyeoğullarının arkasında namaz kılabilceğini ve de hatta babasının da bu tutum içerisinde olduğunu bildirerek onlarla iyi ilişkiler yürüttüğünü ve onlara karşı düşmanca bir faaliyetinin olmadığını belirtmiştir.³¹⁴ O ve ailesi, Harre vakasındaki tutumlarından dolayı Müslim b. Ukbe tarafından takdir görmüş ve Müslim b. Ukbe Medine’ye geldiği zaman onlara ikramda bulunmuş ve kendilerine eman yazısı vermiştir.³¹⁵

³⁰⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 338.

³¹⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 338. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-nihâye*, 9/339

³¹¹ İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/248.

³¹² M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehlibeyt*, (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 164

³¹³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/246.

³¹⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 4/397.

³¹⁵ İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-nihâye*, 13/233

Muhammed Bâkır Medine'deyken Ömer b. Abdülaziz ile iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta Ömer b. Abdülaziz halife olduktan sonra da, Bâkır'a bazı konuları danışmak veya onunla istişare etmek için yazılar göndermiş, onunla irtibatı koparmayıp onun zekâsından ve ilminden faydalanmak istemiştir.³¹⁶ Ömer b. Abdülaziz yine Ehl-i Beytin hakkı olan Fedek arazisini onlara geri vermiştir.³¹⁷ Onun Fatıma çocuklarına karşı bu cömert ve iyimser tutumu Ümeyyeoğullarını rahatsız etmiştir. Bir gün kardeşi onun yanına gelip bu rahatsızlığını bildirdiğinde, Hz. Peygamber'den "Fatıma benim kalbimdir, onu üzen şey beni üzer, sevindiren şey de beni sevindirir" hadisi nakleder ve Allah Rasûlünün rızasını istediğini ve onun gazabından korktuğunu dile getirir ve bu yüzden yaptığını açıklar.³¹⁸ Muhammed Bâkır da Ömer b. Abdülaziz hakkında "her kavmin asil bir şahsiyeti vardır, Ümeyyeoğullarının asil kişisi de Ömer b. Abdülaziz'dir. O kıyamet günü bir ümmet olarak tek başına haşrolacaktır" demiştir.³¹⁹

Muhammed Bâkır ve ailesi, Velid b. Abdülmelik b. Mervan (ö.96/715) ile de olumlu ilişkiler kurmuştur. Hişam b. İsmail Medine valisi iken, Ehl-i beyte türlü eziyetler yapıp, onları rahatsız edici davranışlarda bulunurdu. Durum kendisine haber verilince Velid b. Abdülmelik, Hişam b. İsmail'i görevden almış ve Ehl-i Beyt ailesine karşı işlediği kötülükten ötürü de ceza olarak onu insanların önünde ayakta durdurarak teşhir etmiştir. Hişam azledildikten sonra babası Ali b. Hüseyin, ona karşı yanlış bir davranışta bulunulmaması için ev halkını uyarmış ve onları Hişam hakkında konuşmaktan men etmiştir.³²⁰

Muhammed Bâkır, kardeşi Zeyd'in de aksine Hişam b. Abdülmelik (ö. 125/743) ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta Zeyd b. Ali, Hişam'a ayaklanma da onu en layık lider görüp ona karşı ayaklanmayı teşvik ettiyse de o babasını örnek vererek onun zamanında da bu işe en layık kişi babamızı fakat o böyle bir yola başvurmadi diyerek reddetmiştir.³²¹ Hişam b. Abdülmelik'e Muhammed el-Bâkır gösterildiği zaman "Bu Irak

³¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 54/268.

³¹⁷ Belâzürî, *Fütû'l-büldân*, (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hilal 1988), 41.; Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali; *el-Hasâl*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, (Cemâa'tül müderrisin fî havzeti'l 'ilmiyye), 1/104-105. (Bkz: Doğmaç, *Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri*, 14.)

³¹⁸ Meclîsî, *Biharü'l-envari*, (İhya'u-Kütübü'l-İslamiyye, 1983), 46/321.

³¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/120.

³²⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/220.

³²¹ Sırrı Giridi, *Ârâu'l-milel*, (İstanbul: A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303), 150. [Naklen: İbrahim Bayram, "Zeydiyye Fırkasının Mehdilik Anlayışı", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2, (Güz 2017), 361.] İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, 1/248.

ehlinin kendisinden sürekli fetva istediği kimse mi” diye sormuştur. Evet, cevabını alınca yardımcısı Sâlim’e gidip ona birkaç soru sormasını istemiştir. Aldığı cevaplar karşısında hayretler içerisinde kalmış ve de onu takdir etmiştir.³²² Ayrıntılı bir şekilde Şeyh Müfid aralarındaki diyalogu şu şekilde verir;

“Muhammed el-Bâkır otururken, Hişâm b. Abdülmelik yardımcısı Salim ile birlikte mescide girdi. Salim dedi ki “Ey müminlerin emiri! Bu Muhammed b. Ali b. Hüseyin’dir”. Hişâm ona “Irak Ehlinin kendisinden fetva istedikleri kişi mi” diye sordu. Salim “Evet” dedi. Hişâm git ona “Müminlerin Emiri, insanlar kıyamet günü hesapları görülene kadar ne yer ne içerler?” diye sor dedi. Muhammed ona “İçinde fışkıran nehirlerin olduğu bir yerde kursatu’n nakî (temiz yiyecekler/ helal çörekler) yiyerek haşır olunacaklar” dedi. Hişâm, Muhammed el-Bâkır’ın doğru cevap verdiğini görünce “[Şaşırp] Allahu Ekber [dedikten sonra şöyle devam etti], git ona “O gün, insanları yemekten ve içmekten alıkoyan şey nedir” diye sor dedi. Salim soruyu sorunca Muhammed el-Bâkır ona git Hişâm b. Abdulmalik’e “Onları en çok meşgul eden şey ateş olacak ancak suyunuzdan veya Allah’ın verdiği rızıktan bize verin³²³ sözünü söylemekten alıkoyan bir şey olmayacağını söyle” dedi. Böylece Muhammed el-Bâkır üstün geldi.”³²⁴

Yukarıdaki rivâyetlerden de görüldüğü üzere mutedil bir siyaset izleyen Muhammed Bâkır babası gibi siyasi olaylardan olabildiğince kendini çekmiş daha çok ilimle meşgul olmuştur. Bu yüzden halifelerle iyi geçinmiş ve onların hilafetlerini kabul etmiştir.

2.11 Vefatı

Tarih kaynakları Muhammed Bâkır’ın ölümüyle ilgili tam bir tarih vermemektedirler. Zehebî, Şey Müfid ve İbn Ebî Selc’in verdiği tarihe göre Muhammed Bâkır h.114 yılında vefat etmiştir.³²⁵ Ya’kubî ve İbn Kesîr’e göre h.115 yılında İbn Kesîr’e göre

³²² İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk*, 54/279.; Meclisi, *Biharü ’l-envar*, 46/333.

³²³ el-A’râf 7/50.

³²⁴ Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/163-164.

³²⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 5/397-408.; Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/158.; İbn Ebî’s-Selc, *Târîhu ’l-Eimme*, 92.

ise h. 115 yılında 59 yaşında öldüğü söylemektedir.³²⁶ Fakat İbn Kesîr'in kaynağına göre onun öldüğünde 70 yaşını geçtiğini de söyleyenlerin olduğu zikredilmektedir.³²⁷ Eğer Bâkır 70 yaşında vefat etmiş ise doğum tarihi h.56 olması kesin olarak bilindiğinden, ölüm tarihi h.126 olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka kaynaklarda da Muhammed Bâkır'ın ölümü ile ilgili h.114, 117, 118 olduğuna dair çeşitli rivâyetler bulunmaktadır.³²⁸

Arzina Lalani ise Kâdî Nu'mân ve Taberî'deki rivâyetlerden yola çıkarak onun ölüm tarihini belirlemeye çalışmış fakat tam bir netice elde edememiştir. Sonuç olarak o da onun ölüm tarihinin açık bir soru işareti olarak kaldığını belirtmiştir.³²⁹ Taberî de Hişam'ın ömrüyle ilgili rivâyete göre Ömer b. Ali bir gün Muhammed Bâkır ile yürürken ona şöyle dediğini nakleder; "İnsanlar Hz. Süleyman'ın yirmi yıllık bir saltanatının olduğunu ve Allah'ın ondan başka kimseye bahsetmeyeceğini iddia ediyor fakat Hişam b. Abdilmelik'in krallığı yirmi yıla yaklaştı", bunun üzerine Muhammed Bâkır ona şöyle dedi; " Allah bir ümmetin başına kendisinden önce bir peygambere vermiş olduğu mülkü ve süreyi herhangi bir krala vermez."³³⁰ Lalani Bu olayın h.125'te geçtiğini ve bu tarihlerde Bâkır'ın yaşıyor olma ihtimalini söylemiştir.³³¹ Hişam b. Abdilmelik h.125 yılında vefat etmiştir, Zeyd ayaklanmayı Hişam zamanında yapmıştır ve Zeyd'in ayaklandığı esnada Bâkır hayatta bulunmuyordu bu yüzden diyalogun daha önceki yıllarda aralarında geçmiş olabileceği kanaatindeyiz.

Muğire b. Sa'id el-İcli h.119 yılında vefat etmiştir. Şehristani, Muğire'nin Muhammed Bâkır'ın ölümünden sonra onun ilah olduğunu iddia ettiğini nakleder.³³² Bu yüzden

³²⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 3/63.

³²⁷ İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 10/309.

³²⁸ Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 349.; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk*, 54/271.; Taberî, *Târîh*, 11/642.

³²⁹ Lalani, *Early Shi'i Thought*, 57.

³³⁰ Taberî, *Târîh*, 7/208.

³³¹ Lalani, *Early Shi'i Thought*, 56.

³³² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/177-178. (Bu Muğire'nin Muhammed Bâkır'a aşırı gulât fikirleri atfetmesi ile ilgili Keşşî *Ricâl*'inde pek çok rivâyet vermiştir. Eserde konu ile ilgili Cafer Sâdık şu şekilde Muğire'den bahsetmiştir; "Muğire b. Saîd, kasıtlı olarak babam adına yalan söylerdi. Babamın ashâbının kitaplarını alırdı. Çünkü Muğire'nin ashâbı, babamın ashâbı içerisinde gizlenir ve onların kitaplarını alıp Muğire'ye getirirlerdi. O da, kitapların içine küfür ve zındıklık türü şeyler katar, onları babama izafe ederdi. Sonra onları kendi ashâbına verir ve Şîa içerisinde yaymalarını emrederdi. Babamın ashâbının kitapları içerisinde yer alan gulûv kabilinden şeylerin tamamı, Muğire b. Saîd'in o kitaplar içerisine sokuşturduğu şeylerdir.

onun Muğire'nin ölüm tarihi de dikkate alındığında yine h.119 yılından önce vefat ettiği kanaatindeyiz.

Zeyd b. Ali'nin isyan ve ölüm tarihi h.122'dir. O isyan etmeden önce Muhammed Bâkır ile istişareler yapmış ve Bâkır Zeyd'in isyan planlarına şiddetle karşı çıkmıştır. “Kim Hişam'a karşı gelirse öldürülür”³³³ ve “Kardeşim seni yarın Kunâse'de asılmış olan kişi olmaktan Allah'a sığındırıyorum”³³⁴ demiştir. Yine Zeyd b. Ali kardeşi Muhammed Bâkır'ı imamete layık görülen kişi olması gerekçesiyle onu ayaklanmaya teşvik etmiştir. Fakat o babasını örnek göstererek onun da zamanında bu işe en layık kişi iken böyle bir şey yapmadığını bildirerek bu tür faaliyetlerden kendisinin uzak olduğunu belirtmiştir.³³⁵

Bu tür rivâyetlerden yola çıkarak, Zeyd b. Ali Muhammed Bâkır hayattayken isyana girişmediğini söyleyebiliriz. Zeyd, abisi Bâkır'ın bu tutumunu görmezden gelmemiştir. Nitekim Bâkır öldüğünde Hâşimoğullarının lideri konumuna yaşça büyük olan Zeyd geçmiştir. Eğer o Bâkır'ın sağlığında isyana yeltenmiş olsa Ehl-i beyti sevenler ikiye ayrılmış olacak kimisi huruca karşı çıkan Muhammed Bâkır'ı dinleyecek kimisi ise Zeyd b. Ali'yi dinleyecekti. Bu yüzden Zeyd'in, Bâkır'ın ölümünden sonra isyan ettiği görüşü daha makul görünmektedir. Onun isyan tarihi (h.122) ve Muğire b. Sa'id el-İclî'nin ölüm tarihi (h.119) de göz önüne alındığında Bâkır'ın ölüm tarihi h.122 ve 119'dan önce fakat yine de isyana yakın tarihler olabileceğini düşünmekteyiz. Bu yüzden onun ölüm tarihi ve yeri Taberî'de de geçtiği üzere h.118 yılında Medine'de olduğu kanaatindeyiz.

Muhammed Bâkır, ölmeden önce sürekli olarak namaz kıldığı gömleği ile kefenlenip defnedilmeyi vasiyet etmiştir.³³⁶ Amcası Hasan'ın yanına Medine'de 118/737 yılında Cennetü'l-Bâki'ye gömülmüştür.³³⁷

³³³ İbrahim b. Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî, *Mecmû'u kütübi ve resâili'l-İmâmi'l-A'zam ve Emîri'l-Mü'minin Zeyd b. Ali*, 83. (Naklen: İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 83.)

³³⁴ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/305. (Ayrıntılı bilgi için bkz: al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce*, 43-45.)

³³⁵ Sırrı Giridi, *Ârâu'l-Milel*, (İstanbul: A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303), 150. [Bkz: İbrahim Bayram, “Zeydiyye Fırkasının Mehdilik Anlayışı”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (Güz 2017): 361.]

³³⁶ İbn Kesîr, *Muhtasarü'l-medhal ilâ kitâbi's-Sünen li'l-Beyhakî*, (Mısır: Matbuat'u-Hüseyniyye, t.s.), 1/203.

³³⁷ İbn Ebî's-Selc, *Târîhu'l-eimme*, 92.

3. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN DÜŞÜNCE YAPISI

3.1 İtikadi Görüşleri

3.1.1 Tevhid

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir.³³⁸ Dini ıstılahta ise Tevhid, “Allah’ı zatında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde tek kabul etmek, eşi ve benzeri olmadığına iman edip ibadet ile de O’nu birlemek, ibadeti sadece Allah’a has kılmak” demektir.³³⁹ Kur’an-ı Kerîm de tevhid inancı üzerinde durularak Allah’ın ortağı ve benzeri olmadığı ve O’nu zatının hertürlü noksanlıktan tenzih edildiği üzerinde ısrarla durulmuştur.³⁴⁰

Muhammed Bâkır, Allah’tan başka bir İlah ve O’nun bir benzerinin de olmadığını söylemiştir. Allah’ın ezeli olarak bildiğini, gördüğünü ve duyduğunu söylemiştir.³⁴¹ Bâkır’a göre Allah’a nispet edilen “bir”lik, herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamına da gelmez. Ona göre bir, “cüzlerden oluşmuş (mürekkeb) bir varlık olmayan, benzeri ve dengi bulunmayan, yegâne tapınılacak varlık” demektir. O, Allah’ın bir “şey” olarak tasavvur edilemeyeceğini aksi halde tasavvur edildiğinde Allah’ın zatının, insanın aklıyla kuşatılıp sınırlandırılacağını düşünmüştür.³⁴²

Muhammed Bâkır: “Allah’ın hakkında fikir sahibi olmak isterseniz, yarattıklarının azametine bakınız” demiştir.³⁴³ Ona göre Allah için nasıllık, mekân sınırlaması yoktur; O, bir şeye benzetilmekle tanınmaz, kaldığı müddetçe ihtiyarlamaz; O hiçbir şeyden korkmaksızın her şey O’ndan korkar. O, her zaman mülkü olan bir padişah, kendi istediğini istediği zaman var eden, sınırlandırılmayan, mürekkeb olmayan, fani

³³⁸ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/22-24.

³³⁹ Neseî, Ebu’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahru’l-Kelâm*, thk. Muhammed Salih Farfûr, (Dimeşk: Mektebetü Dâri’l-Farfûr, 2000), 55-56.

³⁴⁰ el-Bakara, 2/163.; Yûsuf, 12/39; er-Ra’d, 13/16.; İbrâhîm, 14/52.; Sâd, 38/65; ez-Zümer, 39/4.; el-Mü’min, 40/16.; eş-Şûrâ, 42/11.

³⁴¹ Lalani, *Early Shi’i Thought*, 94.

³⁴² Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/48.

³⁴³ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/55.

olmayandır. O, keyfiyetsizdir, her şeyden önce olandır, mekânsız, her şeyin sonudur, O'nun zatından başka her şey helak ve yok olacak, yaratılış O'nundur, emir onundur, O âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah'tır.³⁴⁴

Onun yine tevhid inancını yansıtacak başka bir rivâyette şöyledir;

Allah ile bir başkası arasında yakınlık yoktur. Doğrusu insanlar arasında Allah'a en sevgili olanlar, O'ndan en çok sakınanlar ve Allah'a itâatla amel edenlerdir. Allah'a and olsun ki, kul, güçlü ve ulu olan Allah'a ancak tâatla yakın olabilir. Bizi ateşten uzaklaştıracak bir şeye sahip değiliz. Ve hiç kimsenin kendini Allah'a karşı koruyacak bir delili yoktur. Kim Allah'a itâat ederse, o bizim dostumuzdur. Kim Allah'a karşı gelirse, o da bizim düşmanımızdır; kendini Allah'a vermedikçe (verâ) ve iyi işler işlemedikçe ne bize ulaşabilir ne de bizdendir.”³⁴⁵

Bâkır'ın yukarıdaki sözünden de onun tevhid inancında Allah'tan sakınıp ibadet edenlerin Allah'a en yakın kişiler olduğu vurgulanmaktadır. Onun tevhid anlayışında amel önemlidir ve ameli olmayan kişi İslâm'a girmiş fakat iman etmemiş olarak değerlendirilir.³⁴⁶

Bâkır'a göre Allah'ın sıfatları Tanrı'nın kendisine işaret ettiği (yani kendisini anlattığı) sıfatlarıdır. Ona göre kim bu sıfatlara ibadet ederse şirk işlemiş olur. Bâkır'a göre Allah'ın sıfatları sadece sıfat olması açısından sonsuz görünür. Sıfatlar, inananın Allah hakkında bir şeyler anlamasına yardım eder, fakat onlar Allah ile karıştırılmamalıdır.³⁴⁷ Ona göre Allah'ın yarattığı her şey mahlûktur, yaratılan varlıkların isimleri mahlûktur ve sonuç olarak Allah'ı anlatan ve hatta ona işaret eden isimlerinde mahlûk olduğunu söylemiştir.³⁴⁸

Bâkır'a Rahman (bağışlayan), Rahim (esirgeyen), Vahid (Yalnız), Ahad (tek), Samed (ihtiyaçsız) olan Allah'a ibadet edilebilir mi şeklinde sorulduğunda, Bâkır şöyle cevap vermiştir “ Kim isme ibadet ederse sahibi olmaksızın -ki isimlerle adlandırılmıştır-,

³⁴⁴ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/52.

³⁴⁵ İbn Babeveyh el-Kummî, *Risaletu'l-itikadât'l-İmamiyye*, 134-135.

³⁴⁶ Ebû'l-Kasım Lâlekâî (ö. 418/1027), *Usulü'l-itikâd*, 8. baskı (Suûdî: Dârü'l-Tayyibe, 1423), 6/1092.

³⁴⁷ Lalani, *Early Shi'i Thought*, 94.

³⁴⁸ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/48.

muhakkak o kâfir olmuştur, Allah'ını inkâr etmiştir ve hiçbir şeye ibadet etmemiştir. Ama Allah ki 'Vahid, Ahad, Samed' bu isimlerle adlandırılmıştır. O'na ibadet et, isimlerin kendisine değil, çünkü isimler niteliklerdir ki onunla kendi zatını anmıştır” demiştir.³⁴⁹

Tevhid başlığı altında Halku'l-Kur'an meselesi de tartışılmıştır. Bu meselenin ortaya çıkışında bir görüşe göre Hristiyan ilahiyatçılar etkili olmuştur. Hişam b. Abdülmelik zamanında sarayda kâtiplik yapan Hristiyan ilahiyatçılarından Yuhannâ ed-Dımeşkî, Müslümanlara karşı Hz. İsa'nın ulûhiyyetini kanıtlamak için Kur'an'da İsa'nın “kelimetullah” olarak nitelendirilmesinden hareketle Allah'ın kelimesi olan Kur'an'ın Hz. İsa gibi mahlûk olmadığını, kadîm olduğunu savunmuştur. Bu durum Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvân gibi Cehmiyye ve Mu'tezile âlimler tarafından Hristiyanların iddiasını reddetmek için hem “kelimetullah” olan Hz.İsa'nın hem de ilâhî kelimelerin yani Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemişlerdir.³⁵⁰ Bir diğer anlayışa göre ise halku'l-Kur'an meselesi ilahi sıfatlarla bağlantılı olup sıfatların ezeli veya hadis kabul edilmesine bağlı tartışmaların etkisiyle ortaya çıkmıştır.³⁵¹

Muhammed Bâkır, sıfatları Allah'ın zatından ayrı tutmuştur fakat sıfatları da yaratılmış olarak görmemiştir. Allah'ın Kelâm sıfatının bir sonucu olan Kur'an da ona göre yaratılmış değildir.³⁵² Muhammed Bâkır yine bu konuya dair babasının da sözünü rivayet eder: “Bir kavim Kur'an'ın yaratılmış (mahlûk) olduğunu söylüyor. Kur'an bir yaratıcı veya bir yaratılmış değildir. Fakat O Allah'ın bir kelimidir”³⁵³ diyerek Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu savunur.³⁵⁴

Kur'an meselesi ile ilgili diğer bir konu ise, Muhammed Bâkır'a da dayandırılan Kur'an'ın tahrifi konusudur. Konu edinilen tahrif, imamiyye Şîa'sına göre genel

³⁴⁹ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/52.

³⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Halku'l-Kur'an”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/371-375.

³⁵¹ Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2016), 42-44.

³⁵² Zehebî, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, 6:408.; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/312.

³⁵³ Ebû Nu'aym Ahmed el-İsbahani (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliya tabakâtü'l-asfiya*, (Beyrut:Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1409), 3/188; Lâlekâî, *Usulü'l-itikad*, (Durusun Savtiyye) 2/264.

³⁵⁴ Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef*, 2/135.

manada bir ayet veya kelime eksiltme, değiştirme ve ekleme şeklindedir.³⁵⁵ Muhammed Bâkır'ın Kur'an ayetine ekleme yaptığına dair ona atfedilen bir ayet şu şekildedir; Nisâ suresinin 64. ayetinin “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا “ aslında “جَاؤُوكَ يَا عَلِي” şeklinde nazil olduğu Muhammed Bâkır vasıtasıyla Şîî âlim Kummî tarafından nakledilmektedir.³⁵⁶ Fakat Tabatabâî, bu ayetin tefsirini Hz. Ali'ni adı geçmeden münafiklar hakkında nazil olduğunu söylenmiştir.³⁵⁷ Yine Tûsî ve Tabersî gibi Şîî müfessirlerde Hz. Ali'den bu ayet için hiç bahsetmemektedirler.³⁵⁸

Bakara suresinin 90. Ayetinin “بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَآؤُا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ [Ali'ye buğuz edenler] şeklinde eksik olarak inzal olduğu Muhammed Bâkır tarafından rivayet edilmektedir.³⁵⁹ Fakat Tûsî ve Tabersî burada buğuz edilenlerin Kur'an ve İslam dini olarak Hz. Ali'den bahsetmeden tefsir etmişlerdir.³⁶⁰

Muhammed Bâkır Kur'an'ın insanların ihtiyaç duyduğu her şey ile nazil olduğunu Allah'ın onda hiçbir şeyi eksik bırakmadığını yine rivayet etmesi³⁶¹ Kur'an'ın tahrifi ile ilgili bir durumun onda söz konusu olmadığını bize göstermektedir.

3.1.1.1 Rü'yetullah meselesi

Rü'yetullah “rü'yet” ve “Allah” isimlerinin birleşmesiyle oluşan bir terkiptir. Kelime anlamı “Allah'ın görülmesi” demek olan rü'yetullah, terim olarak da “Allah'ın ahirette müminler tarafından baş gözüyle görülmesi” demektir.³⁶² Rü'yetullah meselesi II.(VIII) yüzyılında Cehm b. Safvan'ın Allah'ı duyularla algılamayan bir varlık

³⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tayyar Altıkulaç, “Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, (2012), 5-26.; Şaban Karataş, *Şîa'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, (İstanbul, 1996), 116.; Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, (Ankara, 2009), 173.

³⁵⁶ Kummî, Ebü'l-Hasan b. Ali b. İbrâhim, *Tefsîru'l-Kummî*, (y.y, t.s.), 1/142.

³⁵⁷ Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi tefsîru'l-Kur'an*, (Beyrut: y.y. 1973) , 4/388.

³⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/243-244.; Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fi tefsîru'l-Kur'an*, 3/72.

³⁵⁹ İbn Furât, *Tefsîr*, 1/60-61.

³⁶⁰ Tûsî, *Tibyân*, 1/349; Tabersî, *Mecmeu'l-beyân*, 1/158.

³⁶¹ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/35.

³⁶² Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

olarak tanımlaması üzerine ve bunun sonucunda kişinin Allah'ı göz ile göremeyeceğini söylemesi üzerine ortaya çıkan bir itikadî konudur.³⁶³

Muhammed Bâkır'ın dönemine tekabül eden bu tartışma ile ilgili kendisine soru sormaya gelen bir Harici ile aralarında geçen diyalogdan anlamaya çalışılmıştır. Haricilerden biri Muhammed Bâkır'ın huzuruna varıp şöyle der; “Ey Ebu Ca’fer! Hangi şeye ibadet ediyorsun?” Bâkır: “Allah’u Teâla’ya”, dedi: “Onu gördün mü?” bunun üzerine şöyle dedi: “Belki Onu gözler idrak edemez ama iman hakikatleriyle Onu kalpler görür, mukayese ile tanınmaz, duyu organlarıyla idrak olunmaz, insanlara benzemez, nişanelerle ayetleriyle vasıflandırılır alametlerle ‘nişaneler’ ile O tanınmıştır.”³⁶⁴

Rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla Bâkır'ın görüşünde Allah, hiçbir şeye benzemez ve hayallerin ve herhangi bir sınır alanının dışındadır. O herhangi bir şekilde çıplak gözle görülemez, fakat manevi olarak gerçek bir inançla idrak edilebilir. Ve O alametlerle ve işaretlerle vasfedilebilir.³⁶⁵ Allah'ın kanaatimizce bu dünya da görülemeyeceğini, yaratılan gözün bu konu da aciz olduğunu kastetmiştir. Onun görüşüne göre insan onu göremez fakat sadece vasfedilebilir O’nu o şekilde bu dünyada tanıyabilir. Fakat ahirette Allah'ın görülmesi konusuna gelince Bakır'ın bu konu ile ilgili herhangi bir görüşünü tespit edemedik.

3.1.2 Nübüvvet

Arapça olan “nübüvvet” kavramı peygamberlik müessesesini ifade etmek için kullanılır. Müfredi “nebî”³⁶⁶ cemî “nübüvvet”³⁶⁷ olarak Kur'an'da geçmektedir. İslâmiyetin II.(VIII) yüzyıllarında hızla yayılmasıyla birlikte çeşitli akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır ve bu akımlar nübüvvet müessesesine farklı yorumlar katmaya başlamışlardır.³⁶⁸ Nübüvvetin ispatı, gerekliliği, kapsamı, işlevi vb. konularda İslam

³⁶³ Yeşilyurt, “Rü’yetullah”, 35/311-314.

³⁶⁴ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/57.

³⁶⁵ Lalani, *Early Shi'i Thought*, 95.

³⁶⁶ en-Nisâ 4/163, Meryem 19/41-51-54, el-Hac 22/52, el-Ahzâb 33/7, es-Sâffât 37/112,

³⁶⁷ el-En'am 6/89.

³⁶⁸ Yavuz, “Nübüvvet”, 33/286-291.

âlimlerinin de dâhil olduğu pek çok düşünür kanaatlerini ortaya koyarak farklı nübüvvet anlayışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nübüvvet bahsi diğer ilahi dinlerin inanç esasları olduğu gibi İslam dinin de bir inanç esasıdır. Bir nebî ile Allah ümmetine rahmetini göstermiş ve kullarına doğru yolu bulmaları için ışık tutmuştur. Her peygamber gönderildiği ümmete tevhid inancını tebliğ etmeye, insanlığı uyudukları derin gafletten uyandırmak için gönderilmiştir. Nübüvvetin bir gereği olan vahiy de peygamberlere mahsus kılınmış ve onların haricinde insanlara tebliğ amaçlı bir vahiy gönderme söz konusu olmamıştır. Son peygamber Hz. Muhammed 632 yılında vefat etmiş ve onunla beraber vahiy kapısı kapanmıştır. Nitekim gerekli olan her şeyi O, hem Allah'tan aldığı kutlu vahiy Kur'an ile hem de sünneti ile açıklamıştır. Bunun haricinde bir imam silsilesi ile tekrardan vahiy kapılarının açılma lüzumu pek gerekli olmamıştır.

Muhammed Bâkır, Allah'ın emrettiği ibadetlerin nasıl yapılacağına dair nübüvvet makamını zorunlu görmüştür. Ona göre Peygamberler insanlara bu ibadetleri anlatmış ve de göstermiştir.³⁶⁹ O, kurtuluşu Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu Kur'an'a ve ortaya koyduğu sünnetine ittiba etmek de görmüştür. Bu konuyu “ İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”³⁷⁰ ayetindeki “kurtuluşa erenleri” Kur'an'a ve Hz. Peygambere ittiba edenler olarak tefsir ederek güzel bir şekilde açıklamıştır.³⁷¹ O yine her insanın mutlaka bir sivriliği bir de dinginliği olduğunu, kimin dinginliği sünnete yönelik olursa hidayet bulacağını kimin de dinginliği bidata yönelik olursa sapıtmış olacağını söylemiştir.³⁷² Âlim ve fakih bir kimseyi Hz. Peygamber'in sünnetine sımsıkı sarılan kişi olarak belirtmiştir.³⁷³ Yani onun nübüvvet anlayışında peygamberlik zorunlu bir makamdır ve kurtuluşa ermeği de sadece ona ittiba etmekle mümkün görmüştür.

³⁶⁹ Kâdî Nu'mân, *De 'â'imü'l-İslâm*, 1/14-15 (Kâdî Nu'mân riayetinin akabinde Bâkır'ın imametini zorunlu gördüğü rivâyeti de aktarmıştır)

³⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/104.

³⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîr'i İbn Kesîr*, thk. Sami bin Muhammed Selame, (Dârü'l-Tayyibe 1999), 2/91.

³⁷² Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/41.

³⁷³ Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 1/41.

3.1.3 Kader

“Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi”³⁷⁴ şeklinde tarif edilen kader konusu Bâkır’ın döneminde tartışılmaya başlanan bir konudur. Hz. Peygamber’in vefatından sonra fetihlerin de artmasıyla beraber diğer din mensuplarıyla girilen temaslar sonucunda kader tartışmaları ortaya çıkmıştır. Hatta bu durum Emevîler döneminde daha bir hız kazanmış, toplumda Kaderiyye ve Cebriyye gibi iki farklı grubun oluşmasına neden olmuştur.

Muhammed Bâkır, kader anlayışında “zikri kutlu ulu olan Allah her şeyin öncesini ve sonrasını bilmektedir” demiştir.³⁷⁵ O, insanın hür bir iradesinin olduğunu ve Allah’ın insanı cebre maruz bırakmadığını söylemiştir.³⁷⁶ O, tam olarak ne başıboş bir özgürlüğün olabileceğini ne de tam manasıyla Allah’ın takdirine esir cebriyeci bir tutum sergilememektedir. İkisi arasında orta bir yol izlemiştir. Nitekim kendisine kederiyyeci ve cebriyeci bir mevkinin dışında üçüncü bir konumun olup olmadığı sorulduğunda o, evet deyip sema ile arz arasında bulunan mesafeden daha geniş olduğunu söylemiştir.³⁷⁷ O insanların akıllarını kullanmayıp teslimiyetçi bir kader anlayışına karşı çıkmış yine insanın kendisine bahşedilen akıl sebebiyle yapip ettiklerinden sorumlu olacağını söylemiştir.³⁷⁸

O kadere iman edilmesi gerektiğini, kul hayrıyla ve şerriyle kadere inanmadıkça kendine (hayır ve şerden) isabet edecek şeyi atlatamayacağını, (hayır ve şerden) kaçacak olan şeyi de yakalayamayacağını bilmedikçe iman etmiş olmayacağını söylemiştir.³⁷⁹ Yine ona göre kaderi değiştirecek olan da yalnız duadır.³⁸⁰ Fakat bu dua onun cebriyeci bir düşünceye sahip olduğunu akıllara getirmektedir ancak dua, ona göre kaderin sonradan değişmesi ile ilgili olmayıp kaderin ezelde biçimlenmesiyle ilgilidir. Nitekim aynı sözü hadis olarak Hz. Aişe’de rivayet eder.³⁸¹ Allah’ın ezeli

³⁷⁴ Hulisi Arslan - Mustafa Bozkurt, *SistematiK Kelam*, (Ankara: TDV Yayınları 2016), 236.

³⁷⁵ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/63.

³⁷⁶ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/91.

³⁷⁷ Utâridî, *Müsnedu’l İmâm el-Bâkır*, 1/194

³⁷⁸ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/5.

³⁷⁹ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *el-Câmi’u’s-sahih*, thk. Beşşar Avad Ma’ruf, (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslami 1998), 4/19.

³⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-nihâye*, 11/341

³⁸¹ Hâkim en-Nisâbü’rî, Ebû Abdullah b. Muhammed (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale’s-sahihâyn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.s.), 670.

bilgisi kişinin nelere ve ne zaman dua edeceğini kapsamaktadır. Dua yapıldığı zaman Allah fiili takdir eder ve takdir edilen şeyi zamanı gelince de yaratır.

3.1.4 İman

İmanın ne olduğu ne şekilde tanımlanabileceği uzun süre âlimler tarafından tartışılmış bir konudur. İmanın özünü oluşturan şeylerin neler olduğu, ikrar mı tasdik mi amel mi veya bunların hepsini mi içine kapsadığı konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Mutezile, Ehl-i hadis, Şîa ve Hariciler amelin imana dâhil edilmesi konusunda hemfikirdirler. Mürcie ise ikrar ve tasdik şeklinde imanı tanımlamıştır.³⁸²

Muhammed Bâkır, tartışılan iman tanımında, imanın kalp ile bilmek, dil ile ikrar etmek ve amel olduğunu belirtmiştir ve bu konu hakkında Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmiştir.³⁸³ Cafer-i Sâdık'tan gelen bir rivâyete göre Muhammed Bâkır, Câbir b. Abdullah'a amelin imana dâhil olması ile ilgili soru sorar o da ona "...müşriklerin vay haline! Onlar zekâtı vermezler..."³⁸⁴ ayetini delil göstererek zekât ibadetini getirmeyenlerin müşrik olarak değerlendirildiğini söylemiştir. Muhammed Bâkır da onu tasdiklemiştir.³⁸⁵ Bazı rivâyetlere göre o ibadetleri yerine getirmeyen ve büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkacağını fakat yine de İslâm dairesinde kalacağını bildirir. Bir nevi kişi yüksek bir mertebe olan iman mertebesinden daha düşük bir mertebe olan İslâm mertebesine düşmüş olur. O günah işlemenin ve dine uygun olmayan bazı çirkinlikleri yapmanın, dinin en yüksek mertebesi olan iman mertebesi ile tenakuzluk içereceğini söylemiştir. Bu yüzden imandan daha düşük derece de olan İslâm dairesinde kişinin kalacağını söyler. Kişi günah işlediği vakit onun kalbinde

³⁸² Mustafa Sinanoğlu, "İman", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/214-216.

³⁸³ "İman kalp ile bilmek, dil ile söylemek, rükünleri ile amel etmektir" Bu hadisin Bâkır kanallı olanları için bkz: İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Dârü'l-İhya'u Kütübü'l-Arabi), 1/25.; Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. Ivaz, Abdülmuhsin b. İbrahim, (Kahire: Dârü'l-Harameyn, t.s.) 8/262. ; Ebü'l-Kâsım Temmâm (ö. 414/1023), *el-Fevâ'id*, thk. Hammad Abdülmecid Selefî, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd 1412), 1/294.

³⁸⁴ Fussilet 6-7

³⁸⁵ Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/3.

imandan hiçbir şeyin kalmadığı anlamına gelmez, mertebe açısından değerlendirildiği vakit iman dairesinde değilde islam dairesinde değerlendirilir.³⁸⁶

Bâkır, görüşünü destekleyecek hadislerde rivâyet etmiştir. Örneğin; Tirmizî, “Bir kimse zina ederse, iman onu terk eder ve bu bir örtü gibidir ve ondan kaldırılırsa iman ona geri döner” hadisini Muhammed Bâkır’ın kişinin zina ettiğinde iman dairesinden çıkıp İslâm dairesine girdiği şeklinde yorumladığını bildirir.³⁸⁷

Yine bildirilen başka bir rivâyete göre, Hz. Peygamber’den rivâyet edilen “Zina eden kişi zina ettiğinde mümin olduğu halde zina etmez, hırsız çaldığı andan mümin olduğu halde çalmaz..” hadisi hakkında sorulduğunda, o şöyle cevap verir: “İslâm büyük bir dairedir, iman ise o büyük dairenin içinde yer alır ve İslâm’dan daha küçüktür. Zina etmek ve çalmak gibi fiiller insanı imandan İslâm dairesine düşürür. Kişi tövbe ettiğinde ise iman dairesine tekrar girecektir. Allah’a karşı küfre girmediği sürece de İslâm dairesinde kalacaktır.”³⁸⁸

Bâkır yukarıda verilen rivâyetler ışığında imanı ikrar, tasdik ve amel şeklinde tanımladığı görülmektedir. Günah işleyen kimseyi ise iman dairesinden çıkartıp daha düşük bir mertebe olan İslâm dairesinin içine dâhil etmektedir. Kişi hatasını anlayıp tövbe edince onu tekrar imanın içine dâhil etmektedir.

Bâkır’a göre iman ilmin kavranmasıyla artabilir de eksilebilir de. İnanç ona göre bilgiye dayanır.³⁸⁹ O bu yüzden ilim öğrenme üzerine önemli bir vurgu yapmıştır. Bâkır’ın görüşünde “bilgi amaç değil amaca hizmet eden araçtır”. Ona göre bilgiyi elde etmek tek başına yeterli değildir. Edinilen bilgiye göre amel etmek önemlidir ve öğrenmiş olduğumuz şeyi başkalarına öğretmek önemlidir. Bu yüzden ilim sayesinde ameller güzelleşebilir ve eğer ameller güzelleşirse o zaman iman artar ve daha güçlü

³⁸⁶ Su’ud b. Abdilaziz, *Mebahisu akdiyye müte’alliga bi’l-kebair* (Medine: Camiatü’l-İslamiyye, 1424), 86.

³⁸⁷ İbnü’l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm (ö. 840/1436), *el-Avâsim ve’l-kavâsim fi’z-zeb’an Sünneti Ebî’l-Kâsım*, thk. Şuayb Arnaût, 3. Baskı, (Beyrut: Müessesetü’l-Risâle lit-Tıba’a 1415/1995), 9/234.

³⁸⁸ Ebû’l-Kasım Lâlekâî (ö. 418/1027), *Usulü’l-itikâd*, 8. baskı (Suûdî: Dârü’l-Tayyibe, 1423), 6/1092.

³⁸⁹ Lalani, *Early Shi’i Thought*, 85-88

olur. O halde daha güçlü bir iman kişinin ilmini artırır. Dahası amelini de güzelleştirir. Bu yüzden Bâkır'ın görüşünde ilim, amel ve iman birbiriyle bağlantılıdır.

3.2 Diğer Görüşleri

3.2.1 Sahabe

Ehl-i Sünnet muhaddisleri tarafından “Hz. Peygamber’e mümin olarak olarak erişen onun sohbetinde bulunan ve müslüman olarak da ölen kimse” olarak sahabe tanımı yapılmıştır.³⁹⁰ Ehl-i Sünnet nazarında sahabeye derin bir sevgi ve muhabbet vardır. Kur’an ayetlerinde de açıkça veya îmâ ile ashabın faziletleri sıralanmıştır.³⁹¹ Hadislerde Hz. Peygamber bazen isim isim bazense toplu bir şekilde ashabını övmüştür. Ehl-i Sünnete göre sahabe adildir, onlar kasten Hz. Peygamber’e yalan isnat etmez.³⁹² Fakat zabt açısından kusurları bulunabilir ve tenkide tabi tutulabilir.³⁹³

İmamiyye Şîasına göre ise sahabe tanımı Ehl-i sünnete yakın bir anlam içermektedir, onlara göre “Sahabe, Hz. Peygamber’le Müslüman olarak karşılaşmış ve Müslüman olarak –araya irtidat girsede- ölmüş kimseye” denir.³⁹⁴ Fakat onlara göre sahabe tanımı benzerlik göstersedeyse sahabe adalet ve zabt bakımından cerh ve tadile tabi tutulabilir. Bu konularda diğer râvîler gibidir. Ararlarında fâsık, münafık, yalancı olanları da vardır. Kısacası onlara göre Hz. Ali’nin imametine destek vermeyenler adil olarak kabul edilmeyip her türlü tenkide tabi tutulmuştur.³⁹⁵ İmamiyye Şîa’sı çeşitli lakaplarla başta Hz. Ebû Bekir ve Ömer olmak üzere onlara lanetler de okumuştur.³⁹⁶ Hatta Keşşî eserinde sahabeden Ebû Zer (ö. 32/653), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656 [?]),

³⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi sahabe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 1/7-9.

³⁹¹ el-Bakara, 2/143.; Âl-i İmrân, 3/110, et-Tevbe, 9/100.; el-Fetih, 48/28-29.

³⁹² İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstiâb fî marifeti’l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Buharî, (Kahire: Dârü’n-Nehdâ, t.s.), 1/1.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/23-25.

³⁹³ Mehmet Efendioğlu, “Sahabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 208), 35/491-500.

³⁹⁴ Şehîdû’s-Sânî, Zeynuddînel-Âmulî (ö.966/1559), *er-Ri’âye fî İlmi’d-Dirâye*, thk. Abdülhüseyn Muhammed Bakkâl, (Kum: Mektebetü Me’reşî en-Necefi, 1408), 339-340.

³⁹⁵ Abdulalim Demir, *İmamiyye Şîa’sı Hadis Kaynaklarına Göre Sahabe Tasavvuru*, (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 61-66.

³⁹⁶ Demir, *İmamiyye Şîa’sı*, 352-457.

Mikdâd b. Esved (ö. 33/653) dışında³⁹⁷ olanların irtidat ettiklerine dair Muhammed Bâkır kanallı rivâyetleri aktarır.³⁹⁸

Tespitimize göre, Muhammed Bâkır'ın sahabeye büyük saygı ve sevgi duyduğu, onlara dil uzatmadığı ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a sebbetmediği görülmektedir. Rivayete göre bir gün ona Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e Ehl-i beyt ailesinin sebbedip sebbetmediği sorulduğunda o "hayır" cevabını vermiş ve onları sevdiklerini, onların bizlere hidayet gösteren kişiler olduklarını söylemiştir.³⁹⁹ Yine başka bir rivayette Ebû Bekir ve Ömer hakkında sorulduğunda o; "Ben o ikisini takip eder onları veli edinir ve haklarında dua ederim. Ehl-i beyt ailesinden hiç kimse yoktur ki o ikisini kendine veli edinmesin" cevabını vermiştir.⁴⁰⁰

Mugîre ve Beyân'ın sahabeye sebbetme meselesinde Ehl-i beyt üzerine iftira atmışlardır.⁴⁰¹ Bunun üzerine de Bâkır "Allahım ben Ebû Bekir ve Ömer'i severim ve onları kendime veli edinirim. Eğer şayet bunun aksini düşünürsem de kıyamet günü (bu günahdan dolayı) Hz. Peygamberin şefaatine nail olayım" demiştir.⁴⁰²

Urve b. Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre bir keresinde Muhammed Bâkır'a kılıç süslemesi hakkında sorulmuş. Bâkır da bunda bir problem olmadığını Ebu Bekir Sıddık'ında kılıç süslemesi yaptığını söylemiştir. Urve çok şaşırıncasına Sıddık mı diyerek tekrar sormuş bunun üzerine "Bâkır, evet Sıddık, evet Sıddık, kim ona Sıddık demezse Allah onu dünya ve ahirette doğru yola iletmez" diyerek cevap vermiştir.⁴⁰³ Yine başka bir rivâyete göre Urve b. Cübeyr bir Şîî grubun meclisinden Hz. Ebu Bekir'e ve Ömer'e lanet okunduğunu duyar ve bunun üzerine onlara kim size bu laneti gerekli kıldı diye sorar, bunun üzerine oradan bir adam bunu Ebu Cafer Bâkır'ın söylediğini söyler. Cübeyr bunun üzerine Bâkır'ı bulur ve ona sorar. Bunun üzerine Bâkır ona "Emirü'l-müminîni nasıl velî edindiysen o ikisini de kendimize veli

³⁹⁷ Bu isimlere başka rivâyetlerde Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân'da eklenir.

³⁹⁸ Keşşî, *Ricâl*, 18-21.

³⁹⁹ Lalekeî, *Usulü'l-İtikad*, 5/1379.

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/545.; İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/309.; Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef*, 2/132.

⁴⁰¹ Lâlekâî, *Usulü'l-itikad*, 5/1378.

⁴⁰² Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef*, 2/132.

⁴⁰³ Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef*, 2/133.

edinmişizdir” dedi.⁴⁰⁴ Ona Hz. Osman’ın ölümü yine sorulduğunda “Osman haksız yere öldürüldü” demiştir.⁴⁰⁵

Bâkır yine kendisi ve Ehl-i beyt hakkında uydurulan haberlerle ilgili şöyle demiştir;

“Ey Câbir, duyduğuma göre Irak’ta bir topluluk varmış, bunlar bizi sevdiklerini iddia ediyorlar ama Ebu Bekir ve Ömer’e düşmanlık edip onların aleyhinde konuşuyorlarmış ve bunu kendilerine benim emrettiğimi söylüyorlarmış. Onlara de ki: “Ben onların yaptıklarından Allah’a sığınırım ve onlarla bir alakam yoktur. Canım kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, eğer ben yönetimin başına geçecek olursam onların kanlarını akıtarak Allah’a yaklaşırım. Ebu Bekir ile Ömer için istiğfarda bulunmaz ve onlara rahmet dilemezsem, Rasûlullah’ın şefaatinde yoksun kalayım. Allah düşmanları, Ebu Bekir’le Ömer’in faziletlerinden ve onların İslâm’da geçmiş hizmetlerinden habersizdirler. Bunların yaptıklarıyla alakam olmadığını kendilerine bildir ve Ebu Bekir ile Ömer’den uzak duran kimselerden benim de uzak olduğumu kendilerine söyle. Çünkü Ebû Bekir ile Ömer’in faziletlerini bilmeyen kimse, sünneti bilmemiş olur.”⁴⁰⁶

Bâkır, bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere Hz. Ebû Bekir ve Ömer’in faziletlerini bilmeyenleri sünneti bilmemek olarak yorumlamış ve uydurulan haberlerden beri olduklarını söylemiştir.

Muhammed Bâkır’a “Sizin veliniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir”⁴⁰⁷ ayetinin yorumu olarak burada bahsedilenleri ashâb olarak tefsir etmiştir.⁴⁰⁸ Bu da bize onun sahabeye karşı sevgi ve saygı beslediğini ve onlar arasında bir ayırım yapmadığını bize göstermektedir.

⁴⁰⁴ Muğravi, *Mevsu’atü mevefiku’s-Selef*, 2/133.

⁴⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-nihâye*, 12/196.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-nihâye*, 12/311.

⁴⁰⁷ el-Mâide, 5/55.

⁴⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-nihâye*, 11/340.

3.2.2 İmamet

Şîi-imamiyye mezhebinin diğer mezheplerden ayrıldığı en önemli nokta imamet meselesidir. Onlar hiç kuşkusuz imamet meselesi üzerine inançlarını ve genel tarih algılarını inşa etmişlerdir. Onlara göre hiçbir asır imamsız kalamaz ve imamet nübüvvetin bir devamı şeklindedir. İmamlar insanların tercih veya seçimine bırakılmayıp bizzat Allah tarafından nass ve tayin ile belirlenmektedir.⁴⁰⁹

Ehl-i sünnete göre ise imamet genel olarak “dini koruyan ve dünyevî yönetimde nübüvvetin yerini alan bir müessesedir” şeklinde tarif edilmiştir.⁴¹⁰ Onlara göre imamet bir inanç meselesi olmayıp mükelleflerin fiillerine bağlı konulardandır. İmamet insanların seçimlerine bırakılmış olup, imâmın nass ile tayini söz konusu değildir. İmâm sadece memleketin korunması, hadlerin uygulanması, zalimlerin cezalandırılması, mazluma yardım gibi toplumsal ihtiyaçları gideren Hz. Peygamber’in dünyevi yönünü temsil eden kişidir.⁴¹¹

İmamiyye Şîası Muhammed Bâkır’ın imamların nass ile tayin edildiklerine dair “Allah yeryüzünü âlimsiz (imamsız) bırakmaz, aksi takdirde hak ile batıl ayırt edilemez”⁴¹² sözünü Muhammed Bâkır kanallı rivayet etmektedir. Yine Bâkır kendilerinin ve Hz. Ali’nin imametine dair, Resulullah’ın silahına vâris olması sebebiyle Hz. Ali’nin halifelîğe daha fazla hak sahibi olduğunu ve onun bu durumunu şûrâ ehline karşı delil olarak getirdiğini de ifade ediyordu.⁴¹³

Rivayete göre de Ali b. Hüseyin, vefat edeceği sırada, içinde Resulullah’ın silahının bulunduğu bir sandukayı yalnız oğlu Muhammed Bâkır’a vermiştir. Kardeşleri, bunun için, kendisiyle çekişmeye başladıklarında Muhammed Bâkır onlara “Allah’a yemin olsun ki, sizin onda bir hakkınız yoktur, eğer sizin bunda bir hakkınız olsaydı onu

⁴⁰⁹ Metin Bozan, “Şîi Teo-Politik Söylemin Zemini Olarak İmamet (Teori-Pratik)”, *Turkish Journal of Shiite Studies*, 1/1 (Haziran 2019), 2.

⁴¹⁰ Mâverîdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, (Kuveyt: y.y. 1409/1989), 3.

⁴¹¹ İbn Furek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-İsfahânî (406/1015), *Müccerredü Makalâti’s-Şeyh Ebi’l-Hasan el-Eş’ari*, (y.y, t.s.), 181.

⁴¹² Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/103.

⁴¹³ Meclisi, *Biharü’l-envar*, 46/102; al-Kâtib, *Şîa’da Siyasal Düşünce*, 43.

(sadece) bana vermezdi”⁴¹⁴ demiştir. Kısacası Ali b. Hüseyin imamet görevini oğlu Muhammed Bâkır’a ölümüne az bir vakit kala vasiyet etmiştir.⁴¹⁵

İmâmiyye Şîasına göre İmam Bâkır, imam olmasının gerekçelerini ortaya koyarken babasından miras kalan kitaplara, ilme vâris olmasını da bir delil olarak sunuyordu. Bu bağlamda Küleynî şöyle demektedir: İmam Bâkır, “isyan” ve ayaklanmaya hazırlanan ve böylece Şîa’nın liderliğine oynamaya çalışan kardeşi Zeyd b. Ali’yi, ilim konusunu ileri sürerek ve ona helal ve haram konularını bilip bilmediğini sorarak susturmak istemiş, helal ve haram konularına yeterince vâkıf olmadan liderliğe soyunmasını yasaklamıştır.⁴¹⁶ Yine Kuleynî, Muhammed Bâkır’ın; "Allah'a andolsun ki, Allah Âdem'in canını aldığı andan bu yana, yeryüzünü Allah'a hidayet vesilesi olan bir imamdan boş bırakmamıştır. O Allah'ın kullarına olan hüccetidir. Yeryüzü Allah'ın kullarına hücceti olan imamdan boş kalmaz"⁴¹⁷ dediğini nakleder.

Muhammed Bâkır, döneminin imamı olsaydı bunu açıktan söyler veya siyasi olarak aktif bir rol oynama görevini üstlenirdi. Hâlbuki o bu tür sorumluluklardan uzak Medine’de sadece ilmi ile meşgul olmuştur. Kardeşi Zeyd’in dahi bu tür konulardan uzak durmasını tembihlemiştir. Zeyd b. Ali kardeşi Muhammed Bâkır’ı imamete layık görmesi gerekçesiyle onu ayaklanmaya teşvik etmişse de, o babasını örnek göstererek onun da zamanında bu işe en layık kişi iken böyle bir şey yapmadığını bildirerek bu tür faaliyetlerden kendisinin uzak olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁸ Bâkır kanallı bir rivâyete göre: “Zeyd b. Ali, kendisine biat edilmesi için bir çağrı yapmamıştır, toplumun ona karşı yapmış olduğu biatini tasdiklemiş ve de bunu bir süre gizlemiştir.”⁴¹⁹ Bu rivâyete göre Bâkır ne kendisinin ne de kardeşi Zeyd’in nass temelli bir imam tayini olmadığını göstermektedir..

Bâkır’ın döneminde imamet anlayışı bir inanç meselesi şeklinde tam olarak teşekkül etmemiştir. İmamlıktan kastedilen kanaatimizce liderliktir. İmametın tam olarak Allah

⁴¹⁴ Ahmed al-Kâtib, *Şîa’da Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005), 43.

⁴¹⁵ Şeyh Müfid, *İrşâd*, 2/158.

⁴¹⁶ al-Kâtib, *Şîa’da Siyasal Düşünce*, 43.

⁴¹⁷ Küleynî, *el-Usûlü’l-kâfi*, 1/104.

⁴¹⁸ Sırrı Giridi, *Ârâu’l-Milel*, (İstanbul: A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303), 150. [Naklen: İbrahim Bayram, “Zeydiyye Fırkasının Mehdîlik Anlayışı”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (Güz 2017), 361.]

⁴¹⁹ Küleynî, *Ravdatu’l-kâfi*, 246. (Naklen: al-Kâtib, *Şîa’da Siyasal Düşünce*, 27.)

tarafından belirlenmiş vasiler olduğu düşüncesi Muhammed Bâkır'ın oğlu Cafer-i Sâdık'tan sonra Musa el-Kâzım döneminde ileri sürülmüştür.⁴²⁰ Onun imam olarak bu dönemde bahsettiği Haşimoğulları kabilesinin liderliği olabilir. Başlarda toplumun âlim kesimini veya lider kesimini yansıtan imam kavramı, İmamiyye Şîası'nda zamanla hem dünyevi hem de uhrevi bir yönü olan kişiyi kasteder olmuştur. Zamanla da bu kavram onların bir mezhep esası hatta usulî'd-dini haline gelmiştir.

O, “Allahım sen biliyorsun ben onların (Rafizilerin) imamları değilim” yani liderleri, öncüleri değilim dediği de nakledilir.⁴²¹ İmam Bâkır'ın imamet anlayışı, sarîh bir nass veya açık bir vasiyetten çok, temelde ilim, Resulullah'ın silahına ve mazlumun veraseti hakkına sahip olmak ilkelerine dayanmaktaydı.⁴²²

3.2.3 Mehdîlik

Mehdî kelimesi “h-d-y (هـدى)” fiilinden türemiş, “kendisi doğru yola başkası tarafından erdirilmiş” anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram cahiliyye Arapları tarafından “doğru yola ulaştıran kişi” anlamında, İslâm'ın gelmesi ile birlikte “imana götüren kişi” anlamında kullanılmıştır.⁴²³ Zaman içerisinde de bu kelime insanları doğru yola iletmesi için Allah tarafından seçilmiş kişi ve bozulmuş toplumu ıslah etmesi için yine Allah tarafından hakikatlere ulaştırılmış⁴²⁴ ve İslâm'ı aslî hüviyetine kavuşturacak olan beklenen idareci⁴²⁵ anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

İlk mehdî iddiaları Muhamme b. Ali el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) ölümünden sonra ortaya çıkmıştır.⁴²⁶ Onun Haşimoğullarındaki nüfusu ve Kufe'de Muhtar tarafından adına biat alınması gibi etmenler bazı Müslümanlar arasında bu düşüncüyü gündeme

⁴²⁰ Metin Bozan, *İmamiyye Şîasının İmamet Tasavvuru*, (Ankara: İlahiyat Yayınları 2007), 33.

⁴²¹ Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad*, 8/1543.

⁴²² Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce*, 45.

⁴²³ Ahmed Yöner, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1998), 13-14

⁴²⁴ Yöner, “Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri”, 13-14.; Cemil Hakyemez, “Mehdî Düşüncesini İtikadîleşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5, (2004/1), 128.

⁴²⁵ Mustafa Öz, “Mehdîlik”, Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/384-386.

⁴²⁶ Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 89-90.

getirmiş ve o dönüşü beklenen mehdî olarak ilan edilmiştir. Bağdâdî onun mehdîliği ile ilgili şu rivayeti verir;

Muhammed b. Ali el-Hanefiyye ölmemiştir, diridir. Mekke ile Medine arasında Radvâ dağındır. Sağında aslan solunda kaplan, ortaya çıkıp kıyam edinceye kadar onu koruyacaklardır. O, Âl-i Muhammed'in Kâim'i ve Resulüllah'ın yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği mehdîdir.⁴²⁷

Hicrî birinci asırda Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'ye Mehdî kavramını kullanmıştır fakat bu kavramı kullanırken daha çok lügat anlamında olanı yani doğru yola ulaştıran kimse, lider anlamların da kullanmıştır. Bu kullanım Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümünden sonra rec'at kavramını da içine alacak şekilde terimsel manada kullanılmaya başlanmıştır.⁴²⁸ Fakat o dönemlerde çoğunluk bu kavramı lügat anlamında kullanıyordu, terimsel anlamda kullanan daha çok yeni gulât fırkaları idi.

Câbir b. Abdullah tarafından Hz. Peygamber'in Muhammed Bâkır'a selam göndermesi rivâyetine dayanarak İmâmiyye Şîa'sı Bâkır'ın mehdî olduğunu delil olarak göstermektedir. Onlar "Hz. Peygamber'in selamı, beklenen mehdîye işaretir" şeklinde açıklama yaparlar.⁴²⁹ Fakat Bâkır'a Mehdî hakkında sorulunca, o terimsel manadaki mehdî anlamından ziyade lügat anlamdaki mehdî kavramını anlayıp şöyle cevap vermiştir: "Nebî bizden biriydi, mehdî ise Abdüşems oğullarındandır. Bu kişi de Ömer b. Abdilâzîz'den başkası değildir"⁴³⁰ demiştir. Görüldüğü üzere o buradaki mehdî kavramını Şîa'nın yüklediği anlamda kullanmamıştır. Ömer b. Abdilâzîz'e yüklenen mehdî kavramı daha çok adaletle yöneten, siyaseten bir kurtarıcı gözüyle bakılan kişi manasında lügat anlamında kullanılmıştır.

Yine onun gaybeti ve mehdîlik fikrini kabul ettiğine dair Şîî hadis eserlerinde onun rivâyetlerinden müstakil başlıklar açılmıştır. Kâimin Ehl-i beyt ailesinden olduğu ve zuhur edeceğine dair Bâkır kanallı Şîî imâmiyye kaynaklarında rivayetler

⁴²⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 27.

⁴²⁸ Ahmet Yöntem, "Mehdîlik Fikri", 53.

⁴²⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 45.

⁴³⁰ İbn Sa'd, *el-Tabakât*, 5/333.

mevcuttur.⁴³¹ Buna göre onun mehdî olduğuna dair iddiaların isabetli olmadığı söylenebilir.

3.2.4 Takiyye

Sözlükte “vaky, vikâye, vâkiye” kökünden türeyen takiyye, hafiyye vezninde olup, korunmak, sakınmak, eziyet veren bir şeyden örtmek, örtünmek anlamına gelmektedir.⁴³² Terimsel anlamda ise, “kişinin can, mal, ırz namus gibi her türlü kutsal değerlerini açık veya muhtemel tehlikelerden koruması amacıyla gerçek inancını gizlemesidir”⁴³³ şeklinde tarif edilmektedir.

Sünnî düşünürler ilgili naslardan hareketle, takiyyenin ancak, Müslüman kişinin, kâfir bir topluluk içinde bulunduğu ve o kâfirlerden, canı ve malı hususunda korkması nedeni ile onlara diliyle kandırmada bulunabilmesinin câizliğine hükmetmiştir. Fakat takiyyenin etkisi, zahirde olmalı, kalbe tesir edip inanç boyutunu etkilememelidir.⁴³⁴ Nitekim İbn Abbâs’a göre takiyye, “kişinin kalbi imanla mutmaîn olduğu halde, bunun hilafına konuşmasıdır” ve amelini kuşatmadığını söylemiştir. Ehl-i sünnete göre takiyyenin yapılmasına cevaz verilmiştir fakat yapılmasa daha iyi gözüyle bakılmıştır. Nitekim Fahreddîn Razî de *Mefâtihu’l-gayb*’ında İslâm âlimlerinin çoğunluğunun, imanı açıklama ile ilgili bir konuda takiyyenin caiz olduğuna cevaz vermekle birlikte yapılmamasının daha güzel olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir.⁴³⁵

Ehl-i sünnetin takiyye anlayışının aksine İmamiyye Şîa’sına göre takiyye, ırzın, namusun, malın, canın tehlikede olduğu durumlarda başvurulacak bir ruhsat olmaktan ziyade özellikle siyasi olarak muhalif addedilen herkes karşısında gerçek inancın gizlenmesi gerektiğine dair bir inançtır.⁴³⁶

⁴³¹ Utâridî, *Müşnedü’l-İmâm el-Bâkır*, 1/492.

⁴³² Hasan Tevfik Marulcu, “Bâtîni te’vîl bağlamında Şîî takiyye anlayışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/36, (2016/1), 33.

⁴³³ Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 43.; Avni İlhan, “Takiyye Doğuşu ve Gelişmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (1995), 159.

⁴³⁴ Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) et-Taberîstânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-gayb*, (Beyrut: Dârü’l-Fikr), 8/11-12.

⁴³⁵ Rahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 8/11-13.

⁴³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Öz, “Takiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453-454.; Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 43-

İmâmiyye Şîa'sı takiyye inancını durumlara binaen vâcib, müstehap ve haram olarak kategorizelendirmiştir. Onlara göre kişinin kendi hayat ve onuru veya akraba ve yandaşlarının hayat ve onurlarının tehlikeye girdiği durumlarda yapılabileceğine ruhsat verilmiştir.⁴³⁷ Başka mezheplere karşı onların yanında saygılı olarak veya toplumsal yaşantılarda hasta ziyareti yaparak, camilerde beraber namaz kılarak, kendileri dışındaki insanlara güzel davranarak takiyye yapmanın müstehap olduğunu söylemişlerdir.⁴³⁸ Zaruret dışı olan şeylerde örneğin içki içmek, abdestte ayakkabıya mesh etmek, imamlardan nefret etmek gibi durumlarda takiyye yapmayı haram olarak görmüşlerdir.⁴³⁹

İmâmiyye Şîa'sı takiyye inancının ilk nüvelerini Muhammed Bâkır'a dayandırmaktadır. Onun “yeryüzünde bana takiyyeden daha güzel gelen bir şey yoktur” dediği nakledilir.⁴⁴⁰ Yine bu konu ile ilgili Ömer b. Riyah adında bir adam ile Muhammed Bâkır'la aralarında geçen şu olay zikredilir;

Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'a bir mesele sorduğunu, onun da bu soruya cevap verdiğini; bir sene sonra aynı soruyu yeniden sorduğunu, fakat bu cevabının birincisinden farklı olduğunu söyler. Bunun üzerine Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'a, “verdiğin bu cevap, bir önceki sene verdiğin cevabın aynı değil” der. Muhammed Bâkır ona, “belki de birinci cevabımızı takiyye icabı vermişizdir” der. Muhammed Bâkır bu cevabıyla Ömer b. Riyah'ı kendi tutumu ve imâmeti hakkında şüpheyi düşürür. Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'ın taraftarlarından Muhammed b. Kays adlı bir şahsa rastladığında ona, “Muhammed Bâkır'a bir mesele sordum o da cevap verdi. Bir sene sonra aynı soruyu yine sordum, bir önceki sene verdiği cevabın hilafına bir cevap verdi. Niçin farklı cevap veriyorsun dediğimde, Muhammed Bâkır bana, takiyye icabı böyle yaptım dedi. Allah biliyor ya ben samimi idim ve soruyu iyi niyetle sordum. Alacağım fetvaya göre amel etmek azmindeydim. Bana karşı takiyye yapması için bir sebep yoktu. İşte benim durumum budur” der. Muhammed b. Kays ona,

55.; Abdulcabbar Adıgüzel, “Şîî-İmâmî Takiyye Nazariyesinin Kur'ânî Dayanakları”, *Marife Dergisi*, 13/3, (Kış 2013), 111-132.; Marulcu, “Bâtını te'vil bağlamında Şîî takiyye anlayışı”, 31-47.

⁴³⁷ Hürri Âmilî, Mumammed b. Hasan, *Tafsîlû vesâilî's-Şîati ilâ tahsili mesâilî's-Şeriati*, (Kum 1409-1989), 16/203.

⁴³⁸ Ensârî, *et-Takiyye*, 39-40.

⁴³⁹ Hürri Âmilî, *Vesâil*, 215-217.

⁴⁴⁰ Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (ö. 274/887), *Kitâbü'l-mehâsin*, (Tahran: y.y. 1370/1950), 256-267.

“belki de senin yanında onun takiyye yapmasını gerektiren biri vardı” şeklinde mukabelede bulununca Ömer b. Riyah “ben ona her iki soruyu sorduğumda onun meclisinde benden başka kimse yoktu” der. Muhammed b. Kays bu sefer “imamın verdiği her iki cevap da takribi olarak verilmiştir, fakat bir önceki sene verdiği cevabı ezberlemedi ki, aynı cevapla cevap versin” deyince, Ömer b. Riyah onun İmâmetinden vazgeçer ve şöyle der: “Her ne sebeple ve her ne suretle olursa olsun bâtil üzerine fetva veren imam olamaz. Aynı şekilde, takiyye icabı, Allah’ın indinde makbul olmayan bir şekilde fetva veren de imam olmaz. Yine perdesini indirip kapısını kapatan, başkaldırmayan (huruc) iyilikle emredip kötülükten sakındırmayan kimse de imam değildir.”⁴⁴¹

Bâkır’ın takiyye yaptığına dair zikredilen rivayetten başka önceki imamlara ait başka bir rivayet duyulmamıştır. Bu durum takiyye inancının ilk defa onunla tanınmaya başladığına delil olmuştur.⁴⁴² Keşşî’nin Ömer b. Riyah’ı cerh etmek için verdiği bu rivâyete bakıldığında, imamın ihtiyaç olmadığı halde takiyye ile fetva vermesi, imam olan kişinin ilmine gölge düşürmektedir. Keşşî’nin asıl cerh etmesi gereken konulardan birisi de bu olması gerekirdi.

Zehebî’ de geçen başka bir rivayette ise Bâkır’ın takiyye inancından uzak olduğu hatta onun bu durumu reddettiği rivayet edilir. İlgili rivayette Bâkır: “Şüphesiz ki biz herhangi bir takiyye olmadan onların (Ümeyyeoğullarının) arkasında namaz kılarız, babamın (Zeynelâbidîn) da onların arkasında takiyye olmadan namaz kıldığını dair şahitlik ederim,⁴⁴³ demektedir. Takiyye inancının onun döneminde Şîa’nın iddia ettiği şekilde kullanılmaya başlandığı söz konusudur. Fakat Şîa’ya göre takiyye inancını kabul edip uygulayan Bâkır, kendi döneminde Ehl-i sünnete göre Şîa’nın iddiaları ile karşılaştığında bunu reddetmektedir.

Rivayetlerden kanaatimiz şudur ki, takiyye inancının Bâkır döneminde ilk nüveleri oluşup tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim Bâkır siyasi olarak aktif değildi ve devlet ile ilgili gelen sorunlarla da ilgilenmiyordu. İmamı fikren ve bedenen aktif birisi olarak kabul eden Zeydî grubun ilk nüvelerine karşı Bâkır taraftarları olan (imamiyye Şîası),

⁴⁴¹ Keşşî, *Ricâl*, 105.; Kummî-Nevbahtî, *Kitâbu’l-makâlât ve’l-fırak fıraku’s-Şîa*, trc. Hasan Onat Sabri Hizmetli Sönmez Kutlu (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 186-188.

⁴⁴² Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 45.

⁴⁴³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 4/397.

Bâkır'ın siyasi pasifliğinden dolayı takiyye inancını ortaya atmaya başlamıştır. Pasif olan ve herhangi bir ayaklanma da veya siyasi bir olayda ismi zikredilmeyen Bâkır takiyye yapıyordu.

Bâkır'ın takiyye inancı ile ilgili farklı rivayetler olup onun döneminde bu konunun gündeme geldiği ve konuya kendisinin de dâhil olduğu açıktır. Onun taraftarlarının (Rafizî) Zeydî gruba karşı oluşturdukları bu inanç görüldüğü üzere İmâmiyye Şîa'sı tarafından kendisine dayandırılmaktadır. Fakat onun “Allah'ım sen biliyorsun ben onların (Rafizîlerin) imamları değilim”⁴⁴⁴ dediği de göz önüne alındığında, takiyye inancına sahip olmadığı gibi tasdiklemediği de kanaatindeyiz.

3.2.5 Rec'at

Rec'at'ın sözlük manası “geri dönüş” demektir. Terimsel olarak ölen veya gâib imamın tekrar zuhur etmesi olarak tanımlanmıştır.⁴⁴⁵ Ölen imamın tekrar zuhur etmesi anlamında kullanılan rec'at kavramı mehdilik ile benzerlik gösterse de aslında tam anlamıyla böyle değildir. İslâm'ı asli hüviyetine kavuşturacak olan beklenen imam olarak tanımlanan mehdiliğin rec'atten ayrıldığı nokta; rec'atte geri dönmesi beklenen sadece imam olmaktan ziyade ileri gelen Şiîler ve onlara düşmanlık gösteren kesimdir.⁴⁴⁶ Takiyye inancının ilk gündeme gelmesi ise Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümünün ardından olmuştur.⁴⁴⁷

İmamiyye Şîa'sına göre rec'at haktır ve gerçekleşmesi muhal değil imkân dairesindedir.⁴⁴⁸ Onlar naslardan bu konuya dair delil de getirirler, örneğin “Yoksa sizden önce gelip geçenlerin hâli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız”⁴⁴⁹ ayeti ile bizden önceki toplulukların yaşadığı olaylardan biri de, ölülerin diriltilmesidir, bu yüzden rec'atten Kur'an'ın da bahsettiğini savunmuşlardır. Nitekim

⁴⁴⁴ Lâlekâî, *Usulü'l-İtikâd*, 8/1543.

⁴⁴⁵ İlyas Üzümlü, “Rec'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/504-506.

⁴⁴⁶ Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 79-86.; Yüksel Çayıroğlu, “Ehl-i Sünnet ile Şîa'nın Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1, (2013), 212.

⁴⁴⁷ Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 79.

⁴⁴⁸ Şeyh Sadûk, *Risaletü'l-İtikadâtü'l-İmamiyye*, 70.

⁴⁴⁹ Bakara 241.

Kur'an-ı Kerim'de bazı toplulukların tekrar diriltilmesi ile ilgili İbrahim, Musa, İsa, Üzeyir ve İrmiye kıssalarında söz etmektedir bu yüzden bu ve benzeri ayetleri rec'ate delil olarak görmektedirler.⁴⁵⁰

İmamiyye Şîa'sı rec'at inancını temellendirmek için Muhammed Bâkır kanallı rivayetlerle rec'ati desteklemişlerdir. Onlara göre Bâkır “ölümle katl ayrı şeylerdir, katledilen (kişi) ölümü tatmaz, onun tekrar dönüp ölümü tatması gerekir”⁴⁵¹ sözüyle rec'atın gerçekliğini anlatmıştır. Yine Kur'an'dan “هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ” ayetinde⁴⁵² geçen “li yüzhirahu” kelimesini Muhammed Bâkır rec'at hakkında olduğunu söylemiştir.⁴⁵³ Bâkır'ın ölümünün ardından ortaya çıkan Bâkiriyye denen grup onun ölmediğini ve rec'at edeceğini savunmuşlardır.⁴⁵⁴

İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre ise ona rec'at ile ilgili sorulduğunda o bunu kabul etmediğini söylemiştir.⁴⁵⁵ Zira babasına, “Ali b. Hüseyin ve Hz. Ali ne zaman dirilecek” sorusu sorulmuş o da “kıyamet günü dirilecektir” diye cevap vermiştir.⁴⁵⁶ Ona yine Ehl-i beyt ailesinin rec'ata inanıp inanmadığı sorulduğunda yine hayır cevabını vermiştir.⁴⁵⁷ Hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda Bâkır'ın rec'at ile ilgili görüşlerinin var olması kendi döneminde tartışılmalı bir konu olduğunu göstermektedir. Ali b. Hüseyin'in veya Hz. Ali'nin ne zaman rec'at edeceği sorusu da bu inancın aslında sadece Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümüyle başlamadığını aslında Hz. Ali'nin ölümüyle en azından ilk nüvelerinin oluşturduğunu göstermektedir. Bâkır Şîîlere göre bu inancın savunucusu olsa da Ehl-i Sünnet, Bâkır'ın yukarıda vermiş olduğu cevaplardan da anlaşılacağı üzere rec'at inancının Bâkır için söz konusu olmadığını rivayetlerle göstermiştir.

⁴⁵⁰ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1904-1981), *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Lübnan/Beyrut: Müessesetu'l A'lemi lil-matbuat 1417/1997), 2/109.

⁴⁵¹ Ayyâşî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî es-Sülemî (ö. 320/932), *Tefsîru'l-Ayyâşî*, (Beyrut: y.y. 1411/1991), 1/225-226.

⁴⁵² et-Tevbe, 9/33.

⁴⁵³ Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/93.

⁴⁵⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/165.

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, et-*Tabakât*, 5/321

⁴⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/107.

⁴⁵⁷ İbn Sa'd et-*Tabakât*, 5/246.; Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef*, 2/133.

3.2.6 Bedâ

Bedâ lûgat anlamı olarak, bir şeyin aslının zihinlerde zuhur etmesi, ortaya çıkması demektir.⁴⁵⁸ Bedânın terim anlamı ise, Allah'ın vuku bulacağını söylediği şeyin tam tersi veya başka bir şekilde vuku bulmasıdır. Başka bir tanımı ise “bir sebebin başka bir sebebe üstün gelerek onu etkisiz hâle getirmesidir.”⁴⁵⁹ Bedâ ile bazen aynı anlamda kullanılan nesh ise bir hükmün başka ikinci bir hüküm ile ortadan kalkması demektir.⁴⁶⁰

Bedâ inancının ortaya çıkışı ile ilgili bir kabule göre ilk olarak Muhtâr zamanında ortaya atılmıştır. Muhtâr'a gelip bazı kişiler bize vaad ettiğin gibi onları yeneceğiz değil mi diye sorduklarında Muhtâr onlara kesin olarak kazanacaklarını söylemiştir. Fakat savaşın sonucu beklenilein aksine mağlubiyetle sonuçlanınca Muhtâr; “Allah'ın kitabını okumadınız mı? Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır” diyerek bedâ inancını ilk olarak ortaya atmıştır.⁴⁶¹ Muhtâr'ın inancına göre Allah'a bedâ inancını atfetmek caizdir, zira o ve onun ashabına göre Allah bir şeyi emrettikten sonra ondan vazgeçip tersini emredebilir.⁴⁶²

Başka bir kabule göre ise bedânın tam manasıyla teşekkülü Bâkır'ın oğlu Cafer Sâdık döneminde başlamıştır. Cafer Sâdık önceden oğlu İsmail'in imametine dair vasiyette bulunmuş ve yerine onu işaret etmiştir. Fakat İsmail'in babası Cafer'den önce ölmesi İmâmiyye Şîa'sının imamet anlayışına ciddi zarar vereceğinden dolayı Cafer Sâdık, “Allah oğlum İsmail hakkında fikir değiştirdiği (bedâ) gibi hiçbir konu da fikir değiştirmemiştir” dediğini rivayet ederler.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *Furugu'l-lügaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, (Kahire/Mısır: Dârü'l-İlim, t.s.), 1/30

⁴⁵⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 8/171

⁴⁶⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *Furugu'l-lügaviyye*, 1/30

⁴⁶¹ Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esir nşr.:Ömer Adüselam Tedmürî, *el-Kamil fî't-târih.*; (Beyrut : Dârü'l-Kütübü'l-Arabi, 1997), 3/335.(Tabatabâî ise bu ayeti Bâkır'ın bedâ inancına delil olarak kullandığını söyler bkz: Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/

⁴⁶² Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'l-zaman fî tevarihi'l-a'yan*, thk. Muhammed Berakat, (Suriye/Dimaşk: Dârü'l-Risaleti'l-Alemiyye, 1434/2013), 8/422.

⁴⁶³ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şîası*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 230.; Avni İlhan, “Bedâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 290-291.

Müslüman halkın gündemine tam olarak girmesi Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümüyle başlamıştır. Nitekim Onun ölümünden sonra ortaya çıkan Keysani fırkalar bu görüşü Kûfe'de yaymışlardır.⁴⁶⁴ Cafer Sâdık'ın ölümünden sonra ise Şîî imâmet tartışmalarının önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.⁴⁶⁵

Tabatabâî'de beda inancını Allah'ın fikir değiştirmesi şeklinde değil başta bilmeyip de sonra bilmesi gibi, zatı olan ilminin değiştiğini ifade edecek bir durum söz konusu olmadığını bildirmiş. Böyle bir durumun insanlarda görüldüğünü fakat Allah'ı bundan tenzih etmek gerektiğini söylemiştir. O, bilakis bir şeyin daha önce Allah'a zahir iken şimdi başka türlü zahir olması anlamındaki bedâ söz konusu olabileceğini söylemiştir. Bu ise öncekini silmek, sonrakini de sabit bırakmak şeklindeki neshi kastetmiştir.⁴⁶⁶ İmamların bedâ inancından bunları kastettiklerini söylemiştir.

Bedâ inancı Bâkır'ın döneminde tam olarak terimselleşen manayı içermemektedir. Bu dönemde bedâ inancına gerek duyulmamıştır. Bu yüzden de bu konu ile ilgili sünî kaynaklarda Bâkır'dan gelen bir rivayet elde edemedik. İmamiyye Şîası kaynaklarında ise bedâ ile ilgili ondan gelen rivayetler mevcuttur. Örneğin, ona ecel hakkında sorulduğunda o şartlı ecel ve kesin ecelin olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁷ Kesin ecelde her şey yazılıdır fakat şartlı ecelde Allah kullar hakkındaki eylemlerini, kullarının yapıp ettiklerine göre şekillendirebilir, bu da bedâ inancıdır.

Muhammed Bâkır yine iki türlü ilmin olduğunu birinin Allah katında gizli diğerinin ise Allah'ın meleklerine ve peygamberlerine öğretmiş olduğu ilim olduğunu söylemiştir. Öğrettiklerinde herhangi bir değişimin olmayacağını fakat kendi yanında gizli olan ilimde değişikliklerin meydana gelebileceğini söylemiştir.⁴⁶⁸ Küleynî'nin naklettiği bu rivayete göre aslında öğrettiklerinde yani haber verdiklerinde herhangi bir değişimin olmaması demek, bedâ inancının Bâkır'da var

⁴⁶⁴ Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10 (Şubat 2006), 34.

⁴⁶⁵ Hakyemez, *İmamiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 110-111.

⁴⁶⁶ Tabatabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 13/384.

⁴⁶⁷ Küleynî, *el-Usûlû'l-kâfi*, 1/85.

⁴⁶⁸ Küleynî, *el-Usûlû'l-kâfi*, 1/85.

olmadığı anlamına gelmesi demektir. Bedâ da yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Allah tarafından insanlara önceden verilen bir haberde değişikliğin olması söz konusudur.

Muhammed Bâkır'ın başka bir sözünde, “her kim Allah'ın bir şeyi meydana gelmesinden sonra bildiğini iddia ederse küfre girer ve dolayısıyla iman dairesinden çıkar, her kim de Allah'a daha önceden bilmediği bir şeyin zahir olduğunu iddia ederse, o kişiden de derhal teberri edin”⁴⁶⁹ demiştir. Meclisî'de geçen bu rivayete göre de Allah'ın bir haberi kesin olarak verip sonra da onun aksininin çıkınca Allah fikir değiştirdi inancı Allah'ın ilminin noksanlığına da getirmektedir. Bu yüzden rivayete göre de Bâkır'ın bu durumdan ve düşünceden uzak olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak bedâ inancının teşekkülü de dikkate alındığında Muhammed Bâkır'ın Şîî kaynaklarda ondan gelen rivayetlerin biraz zorlama usulü ona dayandırılma oluşundan ve Sünnî kaynaklarda da bu konu ile ilgili kendisinden rivayet elde edemeyişimizden bedâ inancının onun döneminde çok tartışılan, gerek duyulan bir inanç olmadığı kanaatine ulaştık.

3.3 Din Anlayışı ve Diğer Mezheplere Bakışı

3.3.1 Din Anlayışı

Muhammed Bâkır'ın yukarıda ele alınan görüşleri çerçevesinde onun yaşadığı şehrin âlimlerinin takip ettiği usulün etkisinde kaldığı görülecektir. Onun görüşleri Medine ekolünün görüşleri ile uyushmaktadır. Nitekim yaşadığı ortam hadis açısından problemlerin çözümü için sıkıntı yaşanılmayacak bir bölgedir. Burada güvenilir sahabelerden kendisi bizzat hadis dinleyip fıkıh, tefsir gibi alanlarda kullanmıştır. Onun muksirun sahabelerden biri olan Câbir b. Abdullah'dan çokça rivâyet aktarması ve onun yakın hocalarından biri olması, Medine ekolü dairesinde düşüncelerini geliştirmesinde etkili olmuştur.

Muhammed Bâkır'ın ameli imandan saymayan Mürcie'yi toplumun en alt mertebesi olan Yahudilere benzeterek onları küfür ile suçlaması onun yine Medine ekolü (Ehl-i

⁴⁶⁹ Meclisi, *Biharu'l-envar*, (Beyrut:1404), 4/111,115.

hadis) özelliğini göstermektedir. Ebu Sehl Muğravi eseri *Mevsu'at*'da Bâkır'ın Kaderiyye hakkında söylediği sözleri aktardıktan sonra kendisi “selef âlimlerinin(ehl-hadis'in)” bidatçılara karşı ne derece nefretlerinin olduğunu söylemiş ve Muhammed Bâkır'ı Ehl-i hadis kategorisinde değerlendirmiştir.”⁴⁷⁰

Bâkır yine kıyasa da pek olumlu bakmamış kıyası kullanan âlimleri ve öğrencilerine tepki göstermiştir. O Kûfe'den gelen Ebu Hanîfe ile karşılaşır karşılaşmaz “dedemin dinini ve hadislerini kıyasla değiştiren sen misin?” diye sormuştur.⁴⁷¹ İmana ameli dahil etmesiyle de İbn Teymiyye tarafından da Ehl-i Hadis alimleri içerisinde zikredilmiştir.⁴⁷²

Yukarıda görüşlerini kapsamlı olarak verdiğimiz şekilde görülecektir ki onun imanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve amelden sayması⁴⁷³; kişinin büyük günah işlediğinde iman dairesinden çıkıp İslâm dairesine alçılması⁴⁷⁴, iman da artma ve eksilmenin olabileceği, kıyas metoduna karşı çıkması gibi konularda Ehl-i hadis ile aynı fikirde olması yaşadığı şehrin onun üzerindeki etkisi düşünüldüğünde onu Ehl-i hadis ekolünde kendisini değerlendirebiliriz.

3.3.2 Kaderiyye ve Mürcie Hakkında

İmanı kalp ile tasdik dil ile ikrar kabul eden ve ameli imana dâhil etmeyen Mürcie, tüm iman edenlerin imanını aynı kefeye koymuş ve kimsenin imanının artıp eksilmediğini savunmuştur. Mürciî olan kimseler, imanda istisnanın caiz olmadığını ve ben müminim demekle bir sakınca olmadığı konusunda hem fikirdirler. Bu sebeple, Ashâbu'l-hadisi ben müminim demekle kesin ifadelerden kaçınan tavrı sebebiyle imanında şüphe edenler diyerek tenkit etmişlerdir.⁴⁷⁵ Ameli imana dâhil eden Ashâbu'l-hadis ise kâmil imana sahip olmanın ancak ibadetleri eksiksiz yerine getirmekle mümkün olabileceğini savunmuş ve bu ibadetlerden herhangi birini

⁴⁷⁰ Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef*, 2/133.

⁴⁷¹ Mekki, *Menâkib*, 143.

⁴⁷² İbn Teymiyye, *el-İmân*, thk. Muhammed Nasıreddin Elbâni, 5. Baskı (Ürdün-Ümran/Metebetü İslamî 1416/1996), 188.

⁴⁷³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/25.

⁴⁷⁴ Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad*, 6/1092.; Su'ud b. Abdilaziz, *Mebahisu akdiyye müte'alliga bi'l-kebâir*, 86.

⁴⁷⁵ Nesefî, Ebû Mutî' Mekhul b. Fazl (ö.318/930), *Kitabu'r-red ala ehli'l-bid'a*, thk. Marie Bernand, (Kahire, 1980), 120.

terkedenin İslâma sırt çevirmiş olduğunu belirtirler.⁴⁷⁶ Buradan hareketle Mürcie ile Ashâbu'l-hadis arasındaki en temel ayrılık, imanın tanımı ve onun neyi içine alıp almadığı gibi konular üzerine olmuştur. Bu yüzden onlar birbirlerini iman anlayışları üzerinden tenkide tabi tutmuşlardır.⁴⁷⁷

Ehl-i hadis'in irca fikrini reddetmek için kaleme aldığı eserlerde, ircâ fikri ve Mürcie'nin iman nazariyesi bid'at olarak nitelendirilmiş ve Kur'ân ayetleri ile sünnete uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁷⁸ Aynı düşünceye sahip olan Bâkır, Mürcie'nin "amel imanın dışındadır, günahlarda imana tesir etmez" görüşüne şiddetli bir şekilde karşı koyar. Ona göre: "Mürcie Sünnetullahın içini dışını değiştirdi. Onlar bu ümmetin Yahudileridir. Bize olan düşmanlıkları Yahudi ve Hristiyanlarınkinden daha çetindir" demiştir.⁴⁷⁹ Bir keresinde Ebu'l-Cârud (ö. 150/767) hakkında kendisine sorulduğunda o : "Ebü'l-Cârûd dost olduktan sonra Mürcie'den oldu. Mürcie olarak ölecek." dedi, sonra "Allah ona lanet etsin kalbi ve gözü kördür" dedi.⁴⁸⁰ Yine başka bir rivâyette "gecenin geceye, gündüzün gündüze benzerliği kadar Mürcie'de Yahudilere benzer"⁴⁸¹ şeklinde sert bir şekilde eleştirmiştir. O burada Mürcie'yi Yahudi ve Hristiyanlara benzeterek onların dilleriyle Müslümanız dediklerini fakat kalplerinden kendi dinlerini yaşamaya devam ettikleri için Mürcie'yi de onlara benzetmiştir.⁴⁸² Ona göre dil ile ikrar etmek kalbi etkileyen bir şey değildir, kalbin tasdiki ameller ile olabileceğini düşündüğünden Mürcieyi sadece tasdik edenler kategorisinde değerlendirip Yahudi ve Hristiyanlara benzetmiştir. Nitekim Bâkır'a

⁴⁷⁶ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam b. Miskın el-Herevî (ö.224/7838), *Kitâbu'l-İman*, (Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 2000), 55-58.

⁴⁷⁷ Sönmez Kutlu, *Selefilîğin Fikrî Arka Planı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (Ankara: OTTO Yayınları 2017), 88-108.

⁴⁷⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-İman*, 32-64.

⁴⁷⁹ Ebû Hâtım Er-Râzî, Ahmed B. Hamdân (ö. 322/933-34), *Kitabu'z-zine fi'l-kelâmâtü'l-İslâmiyye*, thk. Hüseyin b. Feydullah el-Hemedânî el-Yaburî el-Harazî Hemedânî, 1. Baskı (San'a: Yemen Araştırma Merkezi, 1994), 38.

⁴⁸⁰ İbn Nedîm, *Fihrist*, 606.

⁴⁸¹ Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad*, 5/1063.

⁴⁸² İbn Kuteybe'de Yahudi ve Hristiyanları imanı dilleri ile ikrar edenler şeklinde sınıflandırmıştır. [İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/890), *Te'vilu Muhtelifü'l-Hadis*, thk. Muhammed Zühri en-Neccar, (Kahire: Mektebetü'l Killiyatı Ezheriyye, 1966), 171; Hadis Müdâfaası, trc. Hayri Kırbaçoğlu, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1989)]; [Bkz: Mine Demirebilek, *İbn Kuteybe'nin Mezhep Anlayışı Ve Diğer Mezheplere Bakışı* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 69-70]

göre tam bir mümin, hakikî imanı, dil ve kalp ile tasdik edip, amelleri yerine getiren kişidir.⁴⁸³

Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ve yaratması ile insanın iradesi, fiili ve sorumluluğu arasındaki ilişki, hicri ilk asırda iki farklı şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Bunların ilki, insanın fiilleri de dâhil her şeyi Allah'ın takdirine bağlayan Cebriyye fırkasıdır. Onlar, rüzgârın önünde savrulan yaprak misali insanın da kaderinin önünde böyle savrulduğunu savunurlar. Diğer ise insan fiillerinde ilahi takdiri kabul etmeyerek onu fiillerinin faili olarak kabul eden Kaderiyye fırkasıdır. Bu iki fırkanın teşekkül etmeye başladığı yıllara tekabül eden Bâkır Cebriyye hakkında elimizde rivâyet bulunmasa da Kaderiyye hakkında şunları söylemiştir: “Muhammed Bâkır'ın yanına gelenler ona ‘Bizde Kaderiyye mezhebine mensup bir imam vardır’ dedi. Bunun üzerine Bâkır ona “onun arkasında kıldığın namazlara bak, o namazlar Yahudi ve Hristiyanların (Allah'ın laneti onların üzerine olsun) kardeşleri sayılır”⁴⁸⁴ diyerek onları küfür ile suçlamıştır.

Bâkır'ın onlar hakkındaki tekfirci tutumu muhtemelen bu mezhebin sahip olduğu temel düşüncesi olan insanın hür iradesine yaptıkları vurgudur. Fakat onları yine Yahudi ve Hristiyanlara benzetmesi yine bu iki dinin içerisinde bulunan farklı fırkaların kaderiyye ile aynı düşüncede olmaları dolayısıyla olabileceği kanaatindeyiz.⁴⁸⁵

3.3.3 Muhammed Bâkır ve Gulât

Gulât kelimesi “gâli” ve “gâliye”nin çoğulu olup ticaret ve alışverişte fazla fiyatlı olan ve ucuz olmayan manalarına gelmektedir. Dilimizde kullanılan galeyan kelimesi bu kökten türemiş olup, taşmak, coşmak anlamlarına gelmektedir. Bu kelime kök manası itibari ile de “haddi ve ölçüyü aşmak” anlamına da gelmektedir.⁴⁸⁶ Terim olarak ise

⁴⁸³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/25.

⁴⁸⁴ Lâlekâî, *Usulü'l-itikad*, 4/807.

⁴⁸⁵ Bu iki dinin cebriyeci ve kaderiyyeci tutumuyla ilgili değerlendirmeler için bkz: Namık Kemal Okumuş, “Ehl-i Kitap İlâhiyatında İlâhî Takdir Algısının Merkez Parametreleri Üzerine Bazı Tespitler”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (2013)

⁴⁸⁶ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 11/503.

gulât, bazı inanç konularında ve imamlara hürmette aşırı gitmekle suçlanan Şîîler için kullanılan menfî anlamlı bir terimdir.⁴⁸⁷

Gulât olarak nitelendirilen fırkaların görüşleri arasında ulûhiyet, hulul, teşbih, bedâ, peygamberlik iddiası, tenasüh, imamet, batınî te'vil gibi İslâmın özünde bulunmayan görüşler yer alır.⁴⁸⁸

Müslümanlar Hicaz yarımadasından fetihlerle geniş coğrafyalara yayılmıştır. Fethettikleri yerlerde kadim medeniyetlerin hüküm sürdüğü bir kültürle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Irak'da Zerdüştlük, Mazdekilik, Yahudilik, Hristiyanlık, Gnostisizm gibi inanç ve fikirlerle karşılaşmışlar ve bu yoğun kültürlerden ister istemez etkilenmişlerdir. Bu etkilenme de yeni dini hareketlerin oluşmasına neden olmuştur. Dini hareketlerin kendi aralarında hizibleşmesi sonucu karşılıklı tartışmalar baş göstermiş ve bu tartışmalar neticesinde İslam'ın özünde var olmayan aşırı fikirler ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁹ Bu aşırı fikirlerin yoğun olduğu ve Muhammed Bâkır'ın da yaşadığı dönem olan hicrî I. ve II. asırlar, Şîî gulât fikirlerinin de ilk nüvelerinin olduğu asırlardır.

Kûfe'deki her bir gulât dediğimiz hareket, Ehl-i beyt taraftarlarının burada fazla olmasından dolayı, bu aileye mensup olan şahısların isimlerini kullanarak kendi görüşlerine dayanak bulmaya çalışmışlardır. Ehl-i beyt ailesi ve çevresinde olanlar bu fikirleri her ne kadar yalanlasalarda onlar iddia ettikleri şeyleri kendi çevresindekilere kabul ettirmede ve inandırmada bir nebze olsa başarılı olmuşlardır. Nitekim imamların geneli Kûfe'de değil Medine'de yaşıyordu. Herbir imâmın görüşü, sözü Kûfe'ye gidinceye kadar ya ravi hatasından farklı görüşler ortaya çıkıyordu ya da ravinin iyi niyetli olmayışından dolayı yalan yanlış rivayetler imamlara dayandırılıyordu. Bu fırkaların aşırı görüşlerine Muhammed Bâkır da maruz kalmış ve ismi bu fırkaların içinde zikredilmiştir.

⁴⁸⁷ Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 5.; Mehmet Ali Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet "Musa Kazım ve Ali Rıza Dönemi Şiîliği ve Abbasiler*, (İstanbul: İfav Yayınları 2010), 47.

⁴⁸⁸ Mustafa Öz, "Gâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/333-337.

⁴⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 47-48.

Gulât fikirlere sahip olan Hamza b. Umâre el-Berberî kendisinin nebî, Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin de tanrı olduğunu iddia etmiştir. Ona gökyüzünden yedi hikmet (sebepe) indiğini ve o, bu sebeplerin yeryüzünü fethedeceğini ve en sonunda her şeye hükümran olacağını iddia eder. Ona Medine ve Kûfe'den⁴⁹⁰ bir kısım halk uymuştur. Bu durumu duyan Muhammed Bâkır ona lanet etmiş, ondan uzaklaşmış ve onu yalanlamıştır.⁴⁹¹

Beyaniyye fırkası ise Beyan b. Sem'an et-Temîmî'ye uyanlardır. Onlar imametin Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'den oğlu Ebu Hâşim'e geçtiğini ondan da Beyân b. Sem'ân'a geçtiğini savunurlar.⁴⁹² Beyân b. Sem'ân, Ebu Hâşim'in ölümünden sonra nübüvvet iddiasında bulunmuştur. Muhammed Bâkır'a da kendisine biat etmeye ve nübüvvetini kabul etmeye çağıran bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine Muhammed Bâkır mektubu getiren elçiye mektubu yemesini emreder ve şahıs mektubu yer ve Şehristânî'nin verdiği bilgiye göre elçi ölür.⁴⁹³

Muhammed Bâkır bir gün ata binmek istediğinde oradakiler ona ata binmesi için yardımda bulundular. Sonra kendisi şöyle dedi: “Allahım benim bir gecede Kûfe'ye gidip geldiğimi iddia eden kavmi utandır, onları rezil et” dedi.⁴⁹⁴ Kendisinin ata dahi binmeye gücünün olmadığı halde bu iddiayı onun üzerine atanlara bu şekilde cevap vermiştir. Yine o bir gün aşırı fikirli şahısların ona sorduğu sorular karşısında “Allah'ım sen biliyorsun ben onların (Râfizîlerin) imamları değilim”, demiştir.⁴⁹⁵ Rivayetten de anlaşıldığı üzere, Muhammed Bâkır kendisi ve ailesinin üzerine atılan iftiraları hayattayken yalanlamış ve de lanet okumuştur. Fakat o hayattayken var olan bu tarz fikirler onun ölümünden sonra da devam etmiştir.

Muğîriyye denilen fırka Muğîre b. Sa'îd el-Iclî adındaki şahsın ve taraftarlarının oluşturduğu bir fırkadır. Muğîre, Muhammed Bâkır'ın imametini,⁴⁹⁶ hatta daha da ileri

⁴⁹⁰ Kûfe şehri ilk Şîî gulât fikirlerin ortaya çıktığı bir şehirdir. [Bknz: Yusuf Koçak, *Gnostik Geleneğin Erken Dönem Şiilik'teki Tezahürleri: Şîî Gulât Örneği* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) 123, 238.]

⁴⁹¹ Kummî Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 121.

⁴⁹² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 227.

⁴⁹³ Kummî Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 126.; Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b Abdilkerîm b Ahmed Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*. (Kahire : Müessesetü'l-Halebî, 1968), 1/153.

⁴⁹⁴ Lâlekâî, *Usulü'l-itikâd*, 8/1484.

⁴⁹⁵ Lâlekâî, *Usulü'l-itikâd*, 8/1543.

⁴⁹⁶ Ebû Hâtîm Er-Râzî, *Kitabu'z-zine*, 78.

giderek onun ilahlılığını da iddia etmiştir.⁴⁹⁷ Muğire bu iddialarına Bâkır daha hayattayken başlamıştır. Nitekim hakkında yapılan iddiaları duyan Muhammed Bâkır Muğire'yi yalanlayarak ona lanet okumuştur.⁴⁹⁸ Muhammed Bâkır öldükten sonra da iddialarına devam eden Muğire hakkında bu sefer de Cafer-i Sadık etrafındakilere şu şekilde cevap vermiştir;

Muğire b. Saîd, kasıtlı olarak babam adına yalan söylerdi. Babamın ashâbının kitaplarını alırdı. Çünkü Muğire'nin ashâbı, babamın ashâbı içerisinde gizlenir ve onların kitaplarını alıp Muğire'ye getirirlerdi. O da, kitapların içine küfür ve zındıklık türü şeyler katar, onları babama izafe ederdi. Sonra onları kendi ashâbına verir ve Şîa içerisinde yaymalarını emrederdi. Babamın ashâbının kitapları içerisinde yer alan gulûv kabilinden şeylerin tamamı, Muğire b. Saîd'in o kitaplar içerisine eklediği şeylerdir.⁴⁹⁹

Muhammed Bâkır'a atfedilen iddialara hayattayken kendisi, vefatından sonra ise oğlu Cafer Sâdık karşı koymuş fakat yine de halk nazarında bu tür rivâyetler yayılıp gulât denilen fırkaların görüşleri içerisinde yer almıştır.

Mansuriyye fırkası, Ebu Mansûr el-İclî'nin ve taraftarlarının oluşturduğu bir fırkadır. Ebu Mansur kendisini Muhammed Bâkır'a nispet etmiştir. Muhammed Bâkır onunla hiçbir bağının olmadığını söylemiş ve de onu huzurundan kovmuştur. Bu sefer de o kendi imametini ilan etmiş, Muhammed Bâkır ölünce de imamet bana geçti demiştir.⁵⁰⁰

Sonuç olarak İslam'ın hızla yayılmasıyla farklı coğrafyalardaki farklı din mensubu olan insanların önceden var olan inançları ve kültürlerini bırakmayarak müslüman olmaları, aşırı diyebileceğimiz bir o kadar da İslam'ın özünden uzak olan görüşlerin zuhur etmesine sebebiyet vermiştir. Bu fırkalar İslam'ın, kendi kültür ve inançlarının harmanlanmasıyla ortaya çıkması neticesinde İslam'a mensubiyetleri iddia edilir. Her ne kadar gulât fırkaların İslam'a mensubiyetleri iddia edilse de genellikle Sünnî ve

⁴⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/177-178.

⁴⁹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/178; Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/328.; Kâdî Nu'mân, *De 'â'imü'l-İslâm*, 176.

⁴⁹⁹ Keşşî, *Ricâl*, 195.

⁵⁰⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/178-179.

mutedil Şîi âlimleri tarafından müslüman olmayan kimseler olduğu noktasında ittifak edilmiştir.⁵⁰¹

Muhammed Bâkır, kendi döneminde zuhur etmeye başlayan bu fırkalara lanet okumuştur ve kendisinin onlarla bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Vefatından sonra ise oğlu Cafer Sâdık babasının arkasından bu iddiaları çıkaran veya sürdürenleri sert bir şekilde eleştirmiştir.

⁵⁰¹ Öz, “Gâliyye”, 13/333-337.

4. SONUÇ

Hicri II. asırda yaşamış önemli bir sima olan Muhammed Bâkır, İslam geleneğinde hem Şîa için hem de Ehl-i sünnet için büyük bir âlim olarak kabul edilmiştir. Onun düşünce yapısını oluşturmada öncelikle babası Zeynelâbin daha sonrasında yaşadığı şehrin âlimleri önemli bir rol oynamıştır. O, Şîa'nın iddia ettiğinin aksine rivâyetleri ve ilmini sadece ailesinden almayıp pek çok âlimden almıştır.

Tezimizde onun hayatı objektif bir şekilde ilk bölümde irdelenmeye çalışılmıştır. Onun dini ve fikri düşüncelerini daha iyi anlayabilmek açısından babası ve kardeşleri kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. O, herhangi siyasi bir faaliyette bulunmamış hatta kardeşi Zeyd'in Emevîler'e karşı girişebileceği harekete karşı onu uyarmıştır.

İmamiyye Şîası'nın Bâkır'ın ilminin sadece aileden aldığı iddialarının aksine, ilmine katkıda bulunan hocalarına ve düşüncelerini aktaran öğrencilerinin isimlerine yer verilmiştir. O, Medine'deki Kûfeli öğrencilerinin Kûfe'ye döndükten sonra rivayetlerinde değişme veya unutulma ihtimali üzerine hayattayken kendisine yalan isnad edenlerin kimisini lanetledi ve kimisini ise düzeltti.

Yine onun Ebû Hanîfe ile olan hoca öğrenci ilişkisini de ele alarak ilim yolculuğundaki yerini tespit etmeye çalıştık.

Tezde, Muhammed Bâkır'ın, muhaddislik, müfessirlik ve fakihlik yönü anlatılmaya çalışılarak ve Şîanın iddialarının aksine onun ayetleri bâtinî bir şekilde yorumlamadan birbiriyle bağlamını esas alarak ve zahirinden koparmayarak tefsir ettiği ortaya konulmuştur. Hadisleri rivayet ederken ise, o, hep Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyetlerde bulunmamış veya sadece aile isnadı ile rivâyetler nakletmemiştir. O, dönemin önemli hadisçilerinden dersler alarak onlardan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Fakihlik yönüne baktığımızda ise, rivâyet merkezli hadislerle çözüm odaklı yaklaştığı, ibadetlerin nasıl yapılacağını anlatırken rivayetler üzerinden ifade ettiği görülmektedir. Örneğin hac ile ilgili hadislerde bu metodu kullanmıştır.

Kendisine nispet edilen Ümmü'l-Kitap adlı eserin ona ait olup olmadığı konusu değerlendirilmiş, Kur'an'ı Kerim merkeze alınarak eleştiri süzgecinden geçirilmiş, bu eserin ona ait olmadığı sonucuna varılmıştır.

Muhammed Bâkır'ın siyasi hayatına baktığımızda ise, onun, babası gibi döneminin halifeleri ile iyi ilişkiler sergilediği ve Emevîlere karşı girişilen herhangi bir olaya karışmadığı tarafsız kaldığı görülmektedir.

İkinci bölümde ise onun tevhid, nübüvvet, iman, kader gibi itikâdî konularda fikirleri ele alınmıştır. Muhammed Bâkır'ın tevhid, iman, sahabe, kader gibi konularda belirtmiş olduğu fikirleri onun Medine de bulunan âlimlerin düşüncelerine benzer bir düşüncede olduğu görülmüştür. Nitekim imana ameli dâhil etmesi, iman-islam ayırımına gitmesi, iman mertebelerinin olduğunu belirtmesi, rivâyet merkezli bir metodunun olması bizleri bu kanaate ulaştırmıştır.

Muhammed Bâkır'ın sahabeler hakkındaki düşünce anlayışında, onları hiçbir şekilde sebbettiği görülmemiş, aksine onlardan hayırdan başka bir şey bilmediğini defalarca zikretmiştir. Kendisine bu konu ile ilgili soru sormaya gelenlere hep bu şekilde cevap vermiş ve dedesi Hz. Ali'yi onlardan üstün tutacak bir tutum sergilememiştir. Özetle, sahabe arasında bir üstünlük ayırımına gitmemiş ve onlara saygısızlıkta bulunacak bir davranış sergilememiştir.

Muhammed Bâkır, İmamiyye Şîasının ileri sürdüğü imamet, rec'at, gaybet, takiyye, bedâ gibi inançların tezde hem Sünnî hem de Şîî kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Onun döneminde bu gibi inançların tam olarak teşekkül edip etmediği veya bu inançlara ihtiyaç duyulup duyulmadığı ilk olarak açıklandıktan sonra elde edilen veriler neticesinde onun gerçek düşüncesine dair bir kanaat verilmeye çalışıldı.

Son başlıkta onun diin anlayışı, dine bakışı ve de hangi mezhebi ekole yakınlık duyduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yeni yeni teşekkül etmeye çalışan mezheplerle ilgili düşünceleri verilmeye çalışılmıştır.

Gulât fırkalar, kendi siyasi hegemonyasını halka kabul ettirmek için yine halkın saygı duyduğu ve halkın nazarında farkındalığı bulunduğu Ehl-i beyt ailesinin ismini kullanarak güçlerine güç katmaya çalışmışlardır. Şîa ise kimi zaman kendi imamlarını yüceltmek isterken kimi zamanda bu fikirlerin tesirinde kalarak kendi eserlerine de Muhammed Bâkır'ın ve diğer imamların düşüncelerine dair aşırı uç rivâyetleri almıştır. Bu yüzden tezde son olarak da Bâkır hayattayken veya ölümünden sonra ortaya çıkan gulât fırkaların onun hakkında ortaya attığı iddialar verilip irdelenmeye çalışılmıştır. Fakat, Muhammed Bâkır'ın bu aşırı uç fikirlerden uzak olduğu bilakis duyduğunda rivayet eden şahısları lanetlediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, A. (Kış 2013). Şîî-İmâmî takıyye nazariyesinin Kur'ânî dayanakları. *Marife Dergisi*. 13(3). 111-132
- Ahmed al-Kâtib. (2005). *Şîa'da siyasal düşüncenin gelişimi*. Kitâbiyât Yayınları.
- Akbulut, A. (2015). *Sahabe dönemi iktidar kavgası*. Otto yayınları.
- Algül, H. (2015). *Kerbelâ: Kanayan bir yara gönül sızlatan bir facia*. Ensar Neşriyat
- Ali el-Hürr el-Âmili el-Meşgarî. (1398). *Vesâilü's-şîa ila tahsîli mesâili's-şerî'a*. Mektebetü'l-İslamiyye.
- Arslan, H. ve Bozkurt, M. (2016). *Sistemik kelam*. TDV Yayınları.
- Atalan, M. (2013). *Cafer-i Sadık*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Atalan, M. (2014) *Şiiliğin farklılaşma sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın yeri*. Araştırma Yayınları.
- Atalan, M. (Aralık 2009). Alioğullarının iç çekişmesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14(2). 63-76.
- Aycan, İ. (2014). *Saltanata giden yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan*. Ankara Okulu Yayınları.
- Bağdadi, A. (t.s). *el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-firkati'n-naciye Minhum*. Darü'l-Afaki'l-Cedid.
- Bardakoğlu, A. (2017). *İslam ışığında müslümanlığımızla yüzleşme*. Kuramer Yayınları.
- Bayram, İ. (Aralık 2017). Zeydiyye fırkasının Mehdîlik anlayışı. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*. 10(2). 353-388.
- Bedr Muhammed Bâkır. (1428). *Er-Ravdu'n râdır fî sîreti'l İmâm Ebî Ca'fer el-Bâkır*. Meberretü'l âl ve'l ashâb.
- Belazürî, A. Y. (1996) *Ensâbü'l-eşraf*. Dârü'l-Fikr.
- Bozan, M. (2017). *İmamiyye Şîasının imamet tasavvuru*. İlahiyat Yayınları.

- Bozan, M. (Haziran 2019). Şiî teo-politik söylemin zemini olarak imamet (teori-pratik). *Turkish Journal of Shiite Studies*, 1(1). 1-24.
- Büyükkara, M. A. (1999). *İmâmet mücadelesi ve Haşimoğulları*. Rağbet Yayınları.
- Büyükkara, M. A. (2010). *Ehl-i beyt ve ehl-i devlet “Musa Kazım ve Ali Rıza dönemi Şiiliği ve Abbasiler*. İfav Yayınları.
- Çayiroğlu, Y. (2013). Ehl-i Sünnet ile Şiâ'nın arasındaki temel ihtilaf noktaları. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15(1). 199-243.
- Çüçen, K. (2014). *Bilgi felsefesi*. Sentez Yayınları.
- Demirbilek, M. (2016). *İbn Kuteybe'nin mezhep anlayışı ve diğer mezheplere bakışı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Demircan, A. (2015). *Ali-Muâviye kavgası*. Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2015). *Fitne kardeşlerin savaşı*. Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2015). *İslam tarihi'nin ilk döneminde Arap-Mevali ilişkisi*. Beyan Yayınları.
- Doğan, İ. (2019). *İmam Zeyd b. Ali*. TDV Yayınları
- Doğmaç, C. (2020). *Sünnî ve Şii kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî. (t.s.). *Elgâbü Sahabe ve Tabiîn*. Daru'l-Fazile.
- Ebû Hâtim Er-Râî. (1994). *Kitabu'z-zine fi'l-kelimâti'l-İslâmiyye*. Yemen Araştırma Merkezi.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. (1420). *el-Bahrü'l-muhît*. Daru'l-Fikir.
- Ebû Hilâl el-Askerî. (t.s.). *Furugu'l-lügaviyye*. Daru'l-İlim.
- Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. (1271/1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Darul Mearifi'l-Osmaniyye.
- Ebü'l-Fidâ. İ. (1420/1999). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. Dâru'l-Tayyibe.

- Ebü'l-Kâsım Temmâm. (1412). *el-Fevâ'id*. Mektebetü'r-Rüşd.
- El-Bağdâdî. (İbn Ebü'd-Dünya). (1420/1999). *Zühd*. Daru'l-İbni Kesîr.
- El-Begavî, F. (1987). *Me'âlimü't-tenzîl*. Dârü'l-Ma'rife.
- El-Bezzâzî. (1320). *Menakibu İmam'ı Azam Ebu Hanîfe*. Meclisi Dairatü Maarifi Nizamiyye.
- El-Herevî, M. (t.s.) *Tehzibü'l-luga*. Deru'l-İhya'u Tûras el-Arabi.
- El-Herevî. U. (2000). *Kitâbu'l-İman*. Mektebetü'l-Maârif.
- El-Isbahani, A. (1409). *Hilyetü'l-Evliya tabakâtü'l-asfiya*. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- El-Keşşî (1970). *Ahbâru ma'rifeti'r-ricâl*. Dânişkâh-i-Meşhed.
- El-Keşşî. (1430/2009). *Ma'rifetü'r-ricâl*. Şeri'ul-Matar.
- El-Kuşeyrî, M. *el-Câmi'u's-sahîh*. Daru'l-İhya'ü-Tûras.
- Ellek, H. (2015). İmâmiyye Şîası Fıkıh Metodolojisinde Aklın Delil Kabul Edilme Süreci. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17(1). 131-163.
- El-Mizzi, Y. (1400/1980). *Tehzibu'l-kemal*. Müessesetü'l-Riyal
- El-Utâridî, A. (1381/1962). *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır Ebî Ca'fer Muhammed b. Ali aleyhimâ es-selâm*. İntişârâtı Utârid.
- Enes b. Mâlik. (2004). *Muvatta' el-İmam Malik b. Enes : rivaye İbnü'l-Kasım ve telhisü'l-Kabisi*. el-Mecmaü's-Sekafî.
- En-Nesâî. (1406/1986). *es-Sünen*. Mektebetü matbuatü'l-İslami.
- Erbay, E. E. (Kasım 2018) Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin ve Emevî halifeleriyle ilişkileri. *Edebali İslamiyat Dergisi* 2(4). 111/138.
- Es-Saymerî. (1974). *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*. Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî.
- Et-Taberânî. T. (t.s.). *el-Mu'cemü'l-evsat*. Daru'l-Harameyn.
- Et-Taberî. C. (1387). *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*. Darü'l-Türâs.

- Et-Tirmizî.(1998). *el-Câmi 'u 'ş-sahîh*. Daru'l-Garbi'l-İslami.
- Et-Tûsî, A. (1944/1363). *el-İstibsâr*. Dârü'l kütübi'l İslâmiyye.
- Et-Tûsî. (1385). *Tehzîbu 'l-ahkâm*. Dârü'l-Kütübi'l-İslamiyye.
- Ez-Zehebî. (1382/1963). *Mîzânu 'l i 'tidâl fî nakdi 'r ricâl*. Dârü'l ma'rife.
- Ez-Zehebî. (1985). *Siyeru â 'lâmi 'n-nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle.
- Ez-Zehebî. (1993). *Tarihü 'l-İslâm ve vefeyatü 'l-meşahir ve 'l-a 'lâm*. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Ez-Zehebî. (1998). *Tabakâtül huffaz*. Dârü'l-Kütüb.
- Fahreddin Râzî. (t.s.). *Mefatihü 'l-gayb*. Daru'l-Fikr.
- Fırlı, E. R. (2008). *İmâmiyye Şîastı*. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Gökalp, Y. (2007). Zeydiyye mezhebinin doğuşu, teşekkülü ve tarihçesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(2). 55-93.
- Gökalp, Y. (2017). Zeydilik. *İslâm mezhepleri târihi el kitabı*, (ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu). Grafiker Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1987). *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. Der Yayınları.
- Hâdi Cavad Kâzım, *Islâhi fî 'l-Asrı İmam Muhammed Bâkır*. Mecelletü'l-Külliyeti'l-İslamiyyeti'l-Câmiati.
- Hakyemez, C. (Şubat 2006). Bedâ düşüncesi ve Şîî imamet tartışmalarındaki yeri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5(10). 29-49.
- Hakyemez, C. (2004/1). Mehdî düşüncesini itikadîleşmesi üzerine. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3(5). 127-144.
- Hakyemez, C. (Ocak 2008). Şii imamiyye fikhının teşekkül süreci ve imamet. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(13). 7-36.
- Halîfe b. Hayyât. (1397). *Tarihu Halîfe b. Hayyât*. Müessesetü'r-Risale.
- İbn Asâkir. A. (1415/1995). *Tarihu Dimeşk*. Darü'l-Fikr.
- İbn Ebî's-Selc, B. (2002). *Mecmuatü 'n-nefise fî târihi 'l-eimme*. Dârü'l-Kâri.

- İbn Ebü'd-Dünya. (1414/1993). *Zemmü'd-dünyâ*. Müessesetü'l-Kütübü'l-Sekafiyye.
- İbn Fundûk. B. (2007). *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-elgâb*. Mektebetü Âyetullâhi'l-Uzmâ er-Mer'asî.
- İbn Furât, Ebu'l-Kasım Furât b. İbrahim İbn Furât el-Kûfî. (1412/1992). *Tefsiru Furât el-Kûfî*. y.y.
- İbn Hacer, Ş. A. *Tehzibü't-tehzib*. Dâru'l-Kitabi'l-İslam.
- İbn Haldun. (1988). *Tarihu İbn Haldun*. Daru'l-Fikir.
- İbn Hallikân, B. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Dâru'l-Sâdır.
- İbn Kesîr, E. F. (1986). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Daru'l-Fikir.
- İbn Kesir. (1999). *Tefsir'i İbn Kesir*. Daru'l-Tayyibe.
- İbn Kuteybe (1990). *el-İmâme ve's-siyâse*. Dâru'l-Edva.
- İbn Kuteybe. (1966). *Te'vilu muhtelifu'l-Hadis*. Mektebetü'l Külliyyati Ezheriyye.
- İbn Mâce. *es-Sünen*. Daru'l-İhya'u Kütübü'l-Arabi.
- İbn Manzur, (Ebü'l-Fazl). (1414). *Lisanü'l-Arab*. Dâru's-Sâdır.
- İbn Nedîm, F. (2019). *Fihrist*. (Çev: Ramazan Şeşen). Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- İbn Sâ'd. (1990). *Tabakâtü'l-kübra*. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Şehrâşûb. (1416/1991). *Menâkıb Ali Ebî Tâlib*. Dâru'l Advâ.
- İbn Teymiyye. (1416/1996). *el-İmân*. Metebetü İslamî.
- İbn Teymiyye. (1986). *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye.
- İbnü'l-A'rabi. (Ahmed b Muhammed b Zeyyad). (1991). *ez-Zühhd ve sıfatü'z-zahidin*. Mektebetü's-Saade.
- İbnü'l-Cevzi. (Ebu'l Ferec). (1412/1992). *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem*. Mustafa Abdulkadir Ata. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- İbnü'l-Esir, A. (1980). *el-Kâmil fi't-tarih*. Dârü'l-Kütübü'l-Arabi.
- İbnü'l-Müstevfi, E. B. (1980). *Tarihu İrbil*. Darü'r-Reşid.
- İbnü'l-Vezîr, E. A. (1415/1995). *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-zeb 'an Sünneti Ebi'l-Kâsım*. Müessesetü'l-Risale lit-Tıba'a.
- İlhan, A. (1992). "Bedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- İlhan, A. (1995) "Takiyye Doğuşu ve Gelişmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*. 157-175.
- İmam Eş'ari. (1426/2005). *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*. Beyrut : Mektebetü'l-Asriyye,
- Kâdı Nu'mân, T. K. (1373/1923). *De'â'imü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm*. (Masâdiru Hadisi Şîa/Fıkıh Kısmı). Dârü'l-Maarif.
- Kara, M. (1995). *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Karagözoğlu, M. M. ve Topgül, M. E. (2015). *Şîa'nın hadis anlayışı üzerine incelemeler*. Klasik Yayınları.
- Kaygusuz, İ. (2009). *Ummu'l-kitab*. Demos Yayınları.
- Koçak, Y. (2021). *Gnostik geleneğin erken dönem Şiilik'teki tezahürleri: Şiî Gulât örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Kummi – Nevbahti. (2004). *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firak fîraku's-Şîa*, (trc. Hasan Onat - Sabri Hizmetli - Sönmez Kutlu). Ankara Okulu Yayınları.
- Kummî. Ebü'l-Hasan b. Ali b. İbrâhim. (t.s). *Tefsîru'l-Kummî*, (y.y).
- Kurtubi, Ö. (1994). *Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlihi ve ma yenbagi fî rivâyetihî ve hamlihi*. Dâru İbni'l-Cevzi.
- Kutlu, S. (2005). İslâm mezhepleri târihinde usûl mes'elesi. *İslâmî ilimlerde metodoloji/usûl mes'elesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kutlu, S. (2017). *Selefilîğin fikrî arka planı islâm düşüncesinde ilk gelenekçiler*. Otto Yayınları.
- Kutlu, S. (2018). *Türklerin islamlaşma sürecinde Mürcie ve tesirleri*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuzudişli, B. (2007). *Şîa ve hadis*. Klasik Yayınları.
- Kuzudişli, B. (2015). Şîa'da metin tenkidi kriteri olarak hadislerin Kur'an'a arzı Tûsî'nin İstibsâr'ı Örneği. *Şîa'nın hadis anlayışı üzerine incelemeler*. (ed. M.Macit Karagözoğlu ve M. Enes Topgül). Klasik yayınları.
- Küleynî, C. M. (1428). *el-Usûl-ül-kâfi*. Menşurâtü'l-Fecr.
- Lalani, A. R. (2003). *Early Shi'i thought "the teaching of Imam Muhammad el-Bâqir"*. The Institute of Ismaili Studies.
- Lâlekâî Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn). *Usulü'l-itikad*. Durusün Savtiyyetün Kame bi-Tefrigiha Mevkiu Şebeketi'l İslamiyyeti. Mektebetü's-Şamile.
- Lâlekâî Ebu'l-Kâsım (Ebu'l-Hüseyn). (1423). *Usulü'l-itikâd*. Daru'l-Tayyibe.
- Macit, Hüdâ Teklif, *Mebâhisu Tefsiriyye İnde İmam Bâkır*, Mecelletü Külliyyeti İslamiyyeti Camiati (The Islamic University College Journal), 3(52). 41-59.
- Marulcu, H. T. (2016/1). Bâtını te'vil bağlamında Şîî takiyye anlayışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(36). 31-47.
- Mâverdî. (1409/1989). *el-Ahkâmü's- sultâniyye*. y.y.
- Meclisi, M. B. (1983). *Biharü'l-envari'l-câmia li-düreri ahbari'l-eimmeti'l-ethar : kitâbü'l-icazat*. İhya'u-Kütübü'l-İslamiyye.

- Mekki (el-Muvaffak b. Ahmed). (1981). *Menakıbu Ebî Hanîfe*. Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- Modarressi. H. *Crisis and consolidatio in the formative period of Shi'ite Islam (Abû Ja'far ibn Qıba al-Râzî and his contribution to Imâmîte Shi'ite thought)*, The Darwin Press. New Jersey.
- Muğravi. (Ebu Sehl Muhammed b. Abdurrahman). (t.s) *Mevsu'atü müvefıku's-Selef fi'l-akideti ve'l-menheci ve't-terbiyyeti*. Mektebetü'l-İslamiyye.
- Muhammed b. Şehrâşûb el-Mazenderanî. (1376/1956). *Menakıbu Ali Ebî Talib*. Matbaatü Haydariyye.
- Muhammed Ebû Zehra. (2005). *Ebû Hanîfe*. (trc: O.Keskioglu). DİB Yayınları.
- Muhammed Ebu Zehra. *İslamda siyasi ve itikadi mezhepler tarihi*, (trc: Abdülkadir Şener). Hisar Yayınevi.
- Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. Daru'l-İhya'ü-Tûras.
- Nesefî, (Ebû Muti' Mekhul b. Fazl). (1980). *Kitabu'r-red ala Ehli'l-Bid'a*. y.y.
- Okumuş, N. K. (2013). Ehl-İ kitap ilâhiyatında ilâhî takdir algısının merkez parametreleri üzerine bazı tespitler. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 11(1). 169-199.
- Onat, H. (2017). *Emevîler devri Şiî hareketleri ve günümüz Şiîliği*. Endülüs yay.
- Öz, M. (2010). "Takiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Özkan, M. (2016). *Emevîler döneminde iktidar ulema ilişkisi*. Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (2009). *Arapçılığa karşı akılcılığın öncüsü İmamı Azam Ebu Hanîfe*. 12. Baskı. Yeni Boyut.
- Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî (2000). *Kitâbü'l-vâfi bi'l-vefeyât*. Daru'l-İhya'î Tûras.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, (1434/2013). *Mirâtü'l-zaman fi tevarihi'l-a'yan*. Daru'l-Risaleti'l-Alemiyye.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi. (t.s). *Tezkiretü havâssı'l-e'imme fi hasâ'isi'l-e'imme*. Mektebetü Neyneva'l-Hadîse.

- Söylemez, M. M. (2001). Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye devrinin arkaplanı. *İslâmî Araştırmalar*, 14(3-4). 456-468.
- Su'ud b. Abdilaziz. (1424). *Mebahisu akdiyye müte'alliga bi'l-kebair*. Camiatü'l-İslamiyye.
- Şehristani. (Ebü'l-Feth Tâcüddîn). (1968). *el-Milel ve'n-nihal*. Müessesetü'l-Halebî.
- Şeyh Müfîd. (1431/2010). *İhtisas*. Dârü'l müfîd.
- Şeyh Müfîd. (Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Nûman Ukberi Bağdadi). (1429). *Kitâbu'l-irşâd*. Müessesetü'l-Ali Beyt İhya'ul-Tûras.
- Şeyh Müfîd. *Emâlî*. Kum: Havza İlmiyye- Müessese Ümran Mes'êcid.
- Şeyh Sadûk. (Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummi) (1978). *Risaletu'l-iikadâti'l-İmamiyye (Şii-İmâmiyye'nin inanç esasları)*. (trc. Ethem Ruhi Fığlalı). Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Tabâtabâî. (Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin) (1417/1997). *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*. Müessesetu'l A'lemi lil-matbuat.
- Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl. (1429/2008) *Mecmeu'l-beyân fî tefsîru'l-Kur'an*. y.y.
- Tûsî, N. M. (1414/1994). *Risâle fî'l fark beyne'n nebî ve'l imâm*, (er-resâil el-'aşer içerisinde). Müessesetü'n neşri'l islâmî.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed. (1427/2006). *İhtiyâru marifeti'r ricâli'l Keşşî*. Müessesetü'n Neşri'l-İslâmî.
- Tûsî. (t.s) *et-Tibyân fî tefsîru'l-Kur'an*, y.y.
- Varol, M. B. (2011). *Siyasallaşma sürecinde Ehlibeyt*. Yediveren Kitap.
- Varol, M. B. (2017). *Hz. Hasan*. Ankara Diyanet Vakfı yayınları.
- Ya'kubî. (İbn Vazih Ahmed b İshak b Ca'fer). (1964). *Tarihü'l-Ya'kubî*. Mektebetü Haydariyye.
- Yavuz, Y. Ş. (2007). "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

Yeşilyurt, T. - Serdar, M. - Işık, H. (2014). *Başlangıcından günümüze kelimelerin tarihi*. Kardeşler Form Ofset Baskı.

Yönem, A. (1998). Mehdilik fikri ve Müslümanlar arasındaki ilk tezahürleri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Ankara Üniversitesi.

